

A szerkesztőség címe (Írott Szó Alapítvány)

1092 Budapest, Ferenc krt. 14.

Levelezési cím: **1450 Budapest, Pf. 77.**

Számlázási cím: **1062 Bp., Bajza u. 18.**

Telefon/fax: **413-6672, 413-6673**

Szerkesztőségi mobil: **(70) 388-7034**

Központi e-mail cím és előfizetés:

info@magyarnaplo.hu

Elérhetőségünk a világhálón:

www.magyarnaplo.hu

www.facebook.com/magyarnaplo

Kiadja az Írott Szó Alapítvány

(1092 Bp., Ferenc krt. 14.)

és a Magyar Napló Kiadó Kft.

(1062 Bp., Bajza utca 18.)

Terjeszti a Magyar Lapterjesztő Zrt.

(1097 Bp., Táblás u. 32.)

Előfizetésben terjeszti

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletága

(1080 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető valamennyi postán,

a kézbesítőknél, e-mailen

(hirlap@posta.hu), faxon (303-3440)

Egy évre 7500 Ft, fél évre 3900 Ft.

További információ: 06-80-444-444

Nyomda: Pannónia Nyomda Kft.

(1139 Bp., Frangepán u. 16.)

A folyóirat megrendelhető

szerkesztőségünkben is:

• személyesen:

1092 Budapest, Ferenc krt. 14. I/5.

• levélben: **1450 Budapest, Pf.: 77.**

• telefonon: **06-1-413-6672**

• e-mailen: **info@magyarnaplo.hu**

Hírünk a világban

A párizsi Hachette Könyvkiadó útikalauza (Budapest, Hongrie, Guide du Routard 2013–2014) háromszáz sűrű oldalon mutatja be szép hazánkat. A nem kis erőfeszítést igénylő munkát örömmel nyugtázza a magyar olvasó – legalábbis addig, amíg az *Emberék, kultúra, környezet* című rövid eszmefuttatásra rá nem akad.

Ebben a húszoldalas miniesszében a hangsúly érthető okokból napjaink Magyarországra tevődik. Egy kicsit meglepődünk, hogy Kádár János után az első név szerint szereplő Gyurcsány Ferenc. A francia turista nem tudja meg, hogy 1956 és 2004 között is történt nálunk valami. Befejezésül: a 2010-es választásokon egy „jobboldali, antiglobalizációs koalíció” elsőpró győzelmet arat.

Következik az Orbán Viktor személyéről szóló fejezet, ami hosszabb, mint a világháborútól 2010-ig terjedő hat évtized. „Önkényuralomba sodródás!” – áll a bekezdés élén, ami a magyar miniszterelnököt tréfásan „Viktátornak”, majd Alfred Jarry nevetséges zsebdiktátora nyomán Übü királynak nevezi.

Felsorolja ezután mindazt, amivel ma Nyugaton vádolni szokás a renitenskedő Fideszt. Olyan apró csemegékkal fűszerezve, mint az, hogy az új alkotmány szerint a mai szocialista ellenzék valamennyi pártja „bűnszövetkezet”, és a katolikus egyház „uralja” a magyar közoktatást. No meg, hogy az antifasiszta mártirokról elnevezett utcákat hazánkban átkeresztelik. Lásd még: még az amerikai elnök, Franklin D. Roosevelttől is elvették a nevét viselő közteret...

Még egy apróság: a fajkutyák gazdáit csak akkor adóztatja meg az Orbán-kormány, ha a fajuk nem magyar, hanem idegen! Íme, mire képes az idegengyűlölet!

Ilyen körülmények között – összegez ez a jól tájékozott útikönyv – a magyarországi kisebbségek állandó rettegésben élnek. Egyre többen kérnek menekültjogot Nyugaton.

Hát csak így. Nem árt, ha tudjuk, hogy a hazánkba látogató francia turista mit hoz a tarsolyában – ha ugyan idemeréskedik! *Bienvenu en Hongrie!*

Ferdinandy György

Szerkesztőbizottság: Jókai Anna (elnök),
Báger Gusztáv, Horváth Antal,
Kalász Márton, Kő Pál, Nemes Attila,
Salamon Konrád, Szakály Sándor, Vasy Géza

Főszerkesztő: Oláh János

E-mail: olahjanos@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7035

A szerkesztőség tagjai:

Csontos János

(felelős szerkesztő, vers, Nyitott Műhely)
E-mail: vers@magyarnaplo.hu

Bíró Gergely

(olvasószerkesztő, próza)
E-mail: proza@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7031

Cech Vilmosné (gazdasági ügyintéző)

Csender Levente (szerkesztő)

E-mail: csenderlevente@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 421-9580

Gilányi Magdolna (szerkesztő)

E-mail: gilanyi.magdolna@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 421-8147

Molnár Csenge-Hajna (tördelőszerkesztő)

Réger Ádám (Lőtér, szerkesztő)

E-mail: regeradam@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7032

Szalai Judit (szerkesztő)

E-mail: szalaijudit@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 421-7962

Szentmártoni Anikó

(szerkesztőségi titkár, terjesztés, előfizetés)
E-mail: szentmartonia@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7030

Zsiga Kristóf (könyvkiadás)

E-mail: zsigakristof@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7033

Borító: **Oláh Máttyás László**

A címlapon: **Kovács István**
(**Oláh Gergely Máté felvétele**)

Meg nem rendelt kéziratot nem őrzünk meg
és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett,
válaszborítékkal ellátott levélre válaszolunk.
Mutatópéldány kérhető a szerkesztőségben.

Ferdinandy György: *Hírünk a világban* 1

SZEMHATÁR

Vári Fábán László: <i>Jó, hogy az éjjel</i>	3
<i>Vers halál ellen</i>	4
Rosonczy Ildikó: <i>Segesvár és az oroszok</i>	5
Ircsik Vilmos: <i>A múlt árnyai</i>	12
Baji Lázár Imre – Lovász Irén: <i>Színház a szent és a profán mezsgyéjén</i> (<i>A Nemzeti Színház új arcáról</i>)	14
Alföldy Jenő: <i>Tornai József laudációja három tételben</i>	17
Áfra János: <i>A másik fal</i>	18
<i>Vakfolt; Szorongásaink</i>	19
Szemadám György: <i>Stációk</i>	20
Beke Mihály András: „ <i>Nyelvében haldoklik...</i> ”	26
Deres Kornélia: <i>Dérier; Öregrend</i>	32
Jenei Gyula: <i>Elmerül; Lebegés</i>	33
Sárközi Máttyás: <i>Magyar írók magyar írókért</i>	34
Ferdinandy György: <i>Lábjegyzetek IV.</i>	38
Kürti László: <i>maradjunk ennyiben; meditáció; remetelakás</i>	43
Cyprian Kamil Norwid: <i>Gyászrapródiá Bem emlékének</i> (Kovács István fordítása)	44
Kovács István: „ <i>Négy nap döngött a ágyú Vizakna s Déva közt...</i> ”	45

NYITOTT MŰHELY

Hermann Róbert: *Számvetés – önmagunkkal és a másikkal*
(*Hermann Róbert beszélgetése Kovács Istvánnal*) 51

LŐTÉR

Rosonczy Ildikó: <i>Aki megálmodta a magyar „Veimár”-t</i> (<i>Kurucz György: Keszthely grófja – Festetics György</i>)	62
Kelemen Lajos: <i>Az élni tudás breviáriumból</i> (<i>Ambrus Lajos: Lugas – tertium datur</i>)	64
Szakolczay Lajos: <i>Megerősödve megmaradni</i> (<i>Vasy Géza: Bajza utca</i>)	66

SZERZŐINK 68

Számunk illusztrációit Kovács István *Bem tábarnok – Az örök remények hőse* című kötetéből válogattuk.

VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ
Jó, hogy az éjjel

Jókai Anna nővéremnek

*Jó, hogy az éjjel ilyen csendes,
 jó, hogy az elme engedelmes,
 nem kell szövetkeznie szesszel,
 feljebbvaló annál az ember
 akkor is, ha tudata csorba,
 s eltorzul olykor rút vigyorba.*

*Olyan jó, hogy késik a hajnal,
 s mikor berobog, lángoló hajjal,
 dadog a kakas, felejtí dolgát.
 Hadd húzzák csak a lóbórt a szolgák,
 estig sem hozzák be ezt a hátrányt,
 keressék inszakadásig a Bárányt.*

*De jó, hogy nevünkön még a porta,
 Strasbourgba járunk mégis raportra.
 S mire való e Canossa-járás?
 Kiújul, szaggat a fantomfájás:
 Kassa. Kolozsvár. Naplemente.
 Számunkra száz éve eltemetve.*

*Mások meg türelmünk fonalát mérik.
 A lant idegét folyton cicerélik
 és hajtogatják: ez az új ének.
 Ettől habókos, laza a lélek,
 roskad az erkölcs, bomlik a kéve.
 Hiába ontatott a Bárány vére.*

*Tudom, ezt Te is így hiszed, Anna,
 másként a lelkem meg is szakadna.
 Tisztelgünk s jó szóért fordulunk Hozzád.
 Azt mondod: szívedet is besoroznád,
 csak hogy e századot megjárjuk élve
 s jöjjön a félelem leszerelése.*

*Ne féljeteK, ha szakad a mennybolt,
 vigye az ár el, ami csak szenny volt,
 ne féljeteK, ha vallatótiszteK
 kínzómesterek kezére visznek,
 ne félj, ha hozzád mordállyal szólnak,
 szökkenj talpra, ha rádszámolnak.*

*Mert félelemben nevelteK minket,
 félve adta ráánk anyánk az inget,
 de már a gyermek is megtudhatja,
 a rettegésnek ki volt az atyja,
 szülte, dajkálta s hány a barátja.
 A történelem majd kiokádja.*

Vers halál ellen

A hetvenéves Hajdu Lajosnak

*Őszre rezdül a lomb,
leperreg hímpora,
megsuhog fölötted
a kunok ostora.*

*Az elme elborong,
a szív majd' megszakad,
mérlegeld: mi légyen
az utolsó szavad?*

*Kócsaglány lép eléd,
csőrével szádba nyúl.
Testvérem, szánlak én:
neked már alkonyul,*

*mert szívedig hatol
a kemény csontcsipesz.
Kialtsd: Uram, Uram!
Sikoltsad: Jaj, mi lesz?*

*Kócsag-szép doktornő
keresi aranyát:
a növendék halál
hol üthetett tanyát?*

*Rálel és beméri,
a csőr most kelevéz,
a csúf halálporonty
a nyársról visszanez.*

*Háromszor harminchat
kupában áll a bor,
nyúljon érte a kéz,
éljen a sok szobor!*

*Őszre hajol a lomb,
avarra dől a lány,
de hogy kivel s mikor,
maradjon már talány.*

ROSONCZY ILDIKÓ Segesvár és az oroszok¹

Az 1849. július 31-i segesvári ütközetet nemzeti emlékezetünk sorsfordító vereségként tartja számon. Az ódon szász város neve Mohácséhoz hasonlóan tragédiát felidéző jelkép, holott Bem Segesvárnál elszenvedett veresége súlyos volt ugyan, de nem sorsfordító. Az erdélyi magyar hadseregnek kevesebb, mint egy tizede vett részt az ütközetben, és Bem orosz ellenfele, Lüders tábornok Segesvárról csak augusztus 2-án kerekedett fel, hogy elinduljon a vert magyar sereg nyomában Székelykeresztúr és így a Székelyföld felé. Rosszul számított. Ezen a napon ugyanis Bem már éppen az ellenkező irányba tartott: augusztus 1-jén Marosvásárhelyről az oda befutott beszercei és kolozsvári hadosztály csapataival egyesülve Nagyszebenet vette célba, s augusztus 5-én Erdélyben utolsó nagy győzelmét aratva el is foglalta a várost.

Mind a mai napig elég egy újságcikk, újnak hirdetett kutatásokon alapuló könyvecske, szenzációhajhász bejelentés ahhoz, hogy ismételten fellángoljon a vita arról, mi és hogyan történt Segesvárnál 1849 júliusának utolsó napján. A közérdeklődés magyarázata, mint tudjuk, az, hogy Petőfit ott látták élve utoljára, és holtteste nem került elő.

A költő életét és halálának körülményeit kutató Dienes András² szerint legalább hétszáz leírása van az ütközetnek. Ez a hatalmas mennyiség azt sugallja, kisebb részleteiben is könnyen megismerhető, feldolgozható és elemezhető volt a története. Azonban ez korántsem igaz.

A legértékesebb források a szemtanúk, a résztvevők azonnali beszámolóit vagy a részletes jelentések lennének. Magyar részről azonban ilyenek nincsenek. És nemcsak egykorú magyar résztvevői vagy szemtanúi beszámolók nem születtek, de a felgyorsuló események sodrában részletes hivatalos jelentés, haditudósítás sem készült már az ütközetről.

A tengernyi magyar visszaemlékezés évekkkel, sőt évtizedekkel későbbi időből származik, s nem elsősorban magával az ütközetrel, hanem Petőfi eltűnésével foglalkozik. Pákh Albert, a Vasárnapi Ujság főszerkesztője 1860. október 14-én tette közzé arra vonatkozó felhívását, hogy az egykori szemtanúk jelentkezzenek, valljanak, mit tudnak a költő sorsáról, mert ideje leszámolni azokkal a mendemondákkal, amelyeket részint jóakarattal, de „többnyire rövidlátóság s nemritkán szándékos áltatás koholt vég nélküli ámitásunkra”. A felhívásra és a későbbi években is nagy számban papírra vetett visszaemlékezések értéke azonban sok esetben igencsak kétes. Mert ahogy múltak az esztendő, egyre nehezebb volt felidézni a történeteket, a hangsúlyok eltolódtak, az árnyalatok összerosódtak, s a fakuló emlékek közé a másoktól szerzett információk saját élményként épültek be. Egyre szaporodtak azok, akik menekülni, akik elesni látták, sőt, akik menteni próbálták a költőt. Így Petőfi Segesvárnál egy időben különböző öltözetet viselt, különböző irányokban menekült, s egyszerre több helyen esett el. Vagyis annak az óhajnak, hogy meg kell találni a költő sírját, sokan akartak eleget tenni, és azt mondták fel, amit a közvélemény hallani akart tőlük. A legtöbb visszaemlékezés középpontjába így került Petőfi, aki csupán szemlélője volt az ütközetnek. Az emlékeiket idézők a küzdelem részleteit pedig a hadtörténész Gyalókey Jenő megállapítása szerint mozgatható színpalakhhoz hasonlatosan ide-oda tologatták, hogy megtalálják a legmegfelelőbb helyszínt a költő halálához. Ezt az értékét tekintve rendkívül egyenetlen memoáriródmalmat Dienes András áttekinthette és alaposan megsűrte. Ő is elsősorban a költő eltűnésének körülményeit próbálta rekonstruálni,³ de természetesen az ütközet lefolyását szintén tárgyalta, mégpedig Gyalókey 1932-ben írt szakszerű elemzése alapján,⁴ amelyet néhány mozzanatában új forrásokkal egészített ki, de fő vonalakban elfogadott. A szabadságharcról megjelent munkák részletesebb leírásai azóta is jórészt Gyalókey kutatási eredményeire és tanulmányára épülnek, mert a csatateret az évtizedek

1 Bővebben, jegyzetekkel: *A segesvári ütközet és Lüders tábornok újravolt jelentései*. Hadtörténelmi Közlemények 2013/3. 719–748.

2 Dienes András: *Petőfi a szabadságharcban*. Budapest, 1958.

3 Dienesnek a költő halála körülményeire vonatkozó adatait és következtetéseit a közelmúltban Hermann Róbert újabb vizsgálat alá vette, és kételyeit fogalmazta meg velük kapcsolatban. Hermann Róbert: *A fehéregyházi (segesvári) ütközet és Petőfi halála – A kutatás kérdőjelei*. Hadtörténelmi Közlemények. 2012. 2. szám. 437–462. Ld. korábban uő.: *Jelentés a Magyar Tudományos*

Akadémia Petőfi Bizottságának munkájáról. A Bizottság állásfoglalása a Morvai Ferenc által benyújtott újabb „bizonyítékokról”. In: *Nem Petőfi!* (szerk.: Kovács László) Budapest, 1992. 258–259. Petőfi halálának körülményeiről és a hadifogyó-kérdésről ld. a Magyar Napló 2012. márciusi–júniusi számaiban Hermann Róbert, Kedves Gyula, Kovács László, Rosonczy Ildikó és Szűcs Gábor részvételével közölt vitát.

4 Gyalókey Jenő: *A segesvári ütközet (1849. július 31.)*. Hadtörténelmi Közlemények 1932. 187–235.

alatt egyre inkább beborító misztikus ködöt – felkutattva a bécsi Kriegersarchivban az ütközetre s az abban részt vevő csapatokra vonatkozó iratokat – szigorú ítésként Gyalókay Jenő oszlatta el.

Ismeretes történelmi körülmények miatt azonban sem Gyalókay Jenő, sem Dienes András, sem más magyar történészek számára nem volt elérhető korábban a szabadságharc leverésére vonatkozó orosz levéltári anyag (Andics Erzsébet és Pach Zsigmond Pál kivételt jelentett a korszakra vonatkozóan), sőt esetenként még a XIX. századi orosz kiadványok megszerzése is reménytelen vállalkozásnak bizonyult, vagy legalábbis nehézségekbe ütközött számukra. (Például ilyen volt az orosz hadtörténész, I. I. Oreusz munkája az 1849-es hadjáratról vagy A. A. Nyepokojcsickij kötete az erdélyi hadműveletekről. Ezek a művek ma már magyarul is olvashatók.) A Klebelsberg-ösztöndíjnak köszönhetően lehetőségem nyílt arra, hogy a moszkvai Orosz Állami Hadtörténelmi Levéltárban hosszabb ideig kutathassak. Ez a levéltár, amely I. Péter bizalmasának, F. J. Lefortnak a XVII. század végén épült palotájában kapott otthont, az Orosz Birodalom katonai igazgatásának, hadseregének, háborúinak kb. 1918-ig keletkezett hatalmas iratanyagát őrzi. Közte természetesen az 1849-es magyarországi hadjárat iratait is. Összesen öt hónapot töltöttem az orosz fővárosban úgy, hogy a hétvégék és a munkaszüneti napok kivételével minden nap délelőtt tíztől délután ötig a levéltár kutatótermében ültem. Hogy mire volt elég ez az idő? Sok mindenre, és sok mindenre nem. Arról megbizonyosodhattam, hogy a levéltár rendezett anyaga hozzáférhető, kutatható, az orosz kollégák segítőkészek. A kutatónak, hogy eligazodjék, persze ismernie kell azt a több mint másfél száz évvel ezelőtti világot, amelyben ezek az iratok megszülettek. Azt, hogy milyen hierarchia szerint és hogyan működtek az egykori hivatalok, hová, milyen iratok kerülhettek, hol őrizhették meg őket. Borzasztóan száraz és unalmasnak látszó mesterség, de mögötte ott lüktet az élet. Ebben az esetben a magyar történelem hatalmas fordulatokat hozó hónapjainak, szívszorító küzdelmeinek, reményeinek, tragédiáinak lenyomatait az orosz levéltárban őrzött megsárgult papírlapok, a vaskos kötetekbe fűzött jelentések és levelek, amelyeket hol kézbe fogva, hol – állagvédelem miatt – csak mikrofilmen olvashattam.

5 *Correspondence Relative to the Affairs of Hungary 1847–49, presented to Both Houses of Parliament by Command of Her Majesty, 15 August 1850.* London 1851. 337–339. és 358–363. (Ez utóbbiban a segesvári ütközetre vonatkozó rész: 358–359.)

2012 nyarán sikerült megtalálnom a segesvári ütközetről Alekszandr Nyikolajevics Lüders tábornoknak a Magyarországra bevonult orosz haderő főparancsnokához, Ivan Fjodorovics Paszkevicz tábornaghoz intézett eredeti jelentését és annak kiegészítését. Bem altábornagy orosz ellenfelének jelentése augusztus 2-án Segesváron kelt. Lüders később, Nagyszebenben augusztus 9-én írott jelentésében visszatért a segesvári ütközetre, és további részleteket közölt róla.

Persze rögtön felvetődik a kérdés, van-e valami hozadéka a Lüders-jelentések előkerülésének, hiszen tartalmuk a magyar történettudomány számára régen ismert: a szentpétervári angol követ 1849. augusztus 16-i és augusztus 24-i Lord Palmerston angol külügyminiszterhez írt jelentéseinek mellékleteként nyomtatásban már 1851-ben napvilágot láttak egy angol dokumentumgyűjteményben.⁵ Természetesen Gyalókay Jenő is felhasználta ezt a kiadványt. És természetesen az angol követ nem magukat a jelentéseket küldte el külügyminiszterének, hanem az azok alapján készült és nyomtatásban kiadott hivatalos haditudósítások francia fordítását.

Lüders jelentései az orosz fél erejét, tevékenységét, csapatainak mozgását illetően a legfontosabb dokumentumok. És csupán ez a két Lüders-jelentés, valamint az egyik osztrák összekötő tiszt, Franz Dorsner ezredes augusztus 1-jén Segesváron kelt jelentése az, amely közvetlenül az ütközet után született, így a történetekre vonatkozóan elsőrangú forrás. Természetesen így ítélte meg Gyalókay Jenő (aki Bécsben az azóta már közölt Dorsner-jelentésre rábukkant), és így gondolta Dienes András is. Most láthattam, hogy az eredeti jelentések lényegében semmilyen új adalékot nem tartalmaznak a nyomtatásban megjelent tudósításhoz képest. Mégis érdemes volt tüzetesen végigolvasni őket, mert néhány olyan mozzanatot, amelyeket Gyalókay Jenő a rendelkezésére álló források alapján nem tudott tisztázni, más, azóta hozzáférhetővé vált orosz forrásokkal együtt és azoktól alátámasztva megvilágítanak, és bizonyos félreértéseket eloszlatnak. Tehát az ütközet történetének részbeni újraírását teszik szükségessé. Az ütközet történetét pedig már csak azért is érdemes újra végigkövetni, hogy lássuk, az orosz ellentámadás után mekkora esélyük volt a gyalogos honvédeknek és a küzdelmet órák óta figyelő érdeklődőknek a menekülésre.

Az Erdélybe benyomult orosz erők élén álló Lüders gyalogsági tábornok és az erdélyi magyar hadsereg parancsnoka, Bem József honvéd altábornagy első ízben Segesvárnál kerültek egymással szembe.

Az orosz hadvezetés eredetileg úgy tervezte, hogy az Erdélybe betörő orosz sereg mintegy három hét alatt leszámol Bemmel, és megjelenik az Alföldön, hogy a magyarországi főhadiszíntéren biztosítson támogatást a szövetséges osztrák és orosz főhadsegregnek. Lüders azonban egy hónapra rá, hogy átlépte az erdélyi határt, még csak Nagyszebenig jutott. Itt olyan hírek futottak be hozzá, hogy Bem vezérletével az egész Székelyföld felkelt, ezért úgy döntött, visszafordul keletnek, és három támadó oszloppal „megpróbálja véglegesen megfékezni a nyughatatlan székelyeket”. Ő maga Nagyszebent a lublini és a zamości vadászezredéből, az 5. utász- és az 5. lövészszázlójából, a nassau herceg nevét viselő odesszai dzsídászezredből, az 1. doni kozákzezredből, a 3. és a 4. nehézütegből, a 7. könnyüütegből, a 6. könnyüüteget egy osztályából és a 9. lovasüteget egy osztályából, valamint a 14. mozgó tüzértelepből, a 14. hadihídkészletből és a mozgó kórházból álló oszlop élén július 26-án hagyta el. Július 29-én vonult be Segesvárra, ahol csapatainak pihenőt rendelt el, nemcsak a hosszú menetek miatt, hanem azért is, hogy erősítésként bevárja Dyck vezérőrnagy Fogarasból elindult oszlopát. (A harmadik oszlopnak, élén Eduard Clam-Gallas cs. kir. altábornaggyal Brassóból Kézdivásárhely és Csíkszereda felé kellett elindulnia.) A magyarokról kapott bizonytalan hírekből Lüders csak annyit tudott kihámozni, hogy Marosvásárhelyen és Udvarhelyen jelentős erők gyülekeznek, maga Bem pedig Marosvásárhelyen van. Az orosz parancsnok ennek megfelelően csapatait kétfelé osztotta: Segesvártól a Marosvásárhely felé vezető útra a 9. lovasüteget osztályával a nassau herceg nevét viselő dzsídászezred négy százada, a 3. és 4. nehézütegekkel a zamości vadászezred, három kozákszotnya, valamint az 5. utászszázlóját három százada került. Segesvártól keletre, az udvarhelyi úton a lublini vadászezred, az 5. lövészszázlóját, a nassau hercegről elnevezett dzsídászezred négy százada, a 7. könnyüüteget, a 6. könnyüüteget egy osztálya, három kozákszotnya, valamint egy utászszázad kapott elhelyezést. A marosvásárhelyi úton elhelyezett csapatoktól egy kozákszotnya megfigyelés alatt tartotta a fogarasi utat, a szekérvonat és az összes felszerelés pedig a medgyesi úton maradt ugyancsak egy kozákszotnya fedezete mellett. A főhadiszállás a városban telepedett meg. A marosvásárhelyi és az udvarhelyi úton erős kozákjárőrök cirkáltak. Lüders elsősorban a Marosvásárhely felől befutó útra fordít-

totta a figyelmét. Udvarhely felől kevésbé számított támadásra, mert úgy vélte, hogy a magyarok bizonyára tudnak Dyck vezérőrnagy oszlopáról, s nyilván tartanak az oldaltámadástól.

Lüders oszlopa a becslések szerint Segesvárnál összesen 9100–9200 főt számlált, ennek mintegy a fele, 4500–4600 fő került az udvarhelyi útra, az ütközet kezdetén 12 löveggel. Ezzel az erővel szemben Bem, aki – számítva Kemény Farkas ezredes különítményére Marosvásárhely felől és Dobay József ezredesére Kőhalom felől – ütközben még egy zászlóaljat visszaküldött Gál Sándor ezredesnek az Olt mentén felfelé hátráló serege támogatására, csak 2400 fős gyalogságot, 470–480 fős lovasságot, 16 löveget, mellettük 240–250 főt állíthatott csatasorba, vagyis összesen 3100–3200 embert. Az oroszok, mint általában, ebben az esetben is legalább duplájára becsülték a magyar erők létszámát.

Bemmel szemben Lüders és vezérkari főnöke, Grigorij Jakovlevics Szkarjatyin vezérőrnagy helyezte el a csapatokat: a jobbszárnyra, a Segesvári-erdőbe gyalogosok, lövészek és vadászok kerültek, középre egy könnyüüteget, a Küküllőre támaszkodó balszárnyra pedig négy dzsídás- és három kozákszotnya állt fel. Az orosz állás kulcsa a jobbszárnyon volt. „Ha az ellenség birtokba veszi ezeket a magaslatokat, akkor Segesvár előtt nem tudjuk magunkat tovább tartani. (...) Az egész küzdelemnek a jobb oldali magaslatokra kellett összpontosulnia” – írja 1859-ben Szentpéterváron megjelent visszaemlékezésében Dmitrij Ivanovics Daragan orosz ezredes. Oda is összpontosult, Bem az ütközet folyamán végig onnan próbálta meg leszorítani az oroszokat, hogy benyomulhasson a városba.

Szkarjatyin, aki 1849 telén már Erdélyt a maga különítményével megjárta, s a Nagyszebent március 11-én elfoglaló Bem elől osztrák szövetségesei támogatására hiába várva, kénytelen volt Havasalföldre visszahúzódnival, rögtön az ütközet elején az egyik első, visszapattanó magyar ágyúgolyótól súlyosan megsérült, s néhány órával később meg is halt. Lüders Szkarjatyin sebesülése után védekezésre utasította csapatait, maga pedig visszatért a marosvásárhelyi útra, hogy biztonságba helyezze szekérvonatát, a mozgó kórházat s a műszaki parkot, és hogy előnyösebb állást foglaljon el. Úgy vélte, a magyarok fő támadása itt várható, az „Udvarhely felőli előrenyomulás pedig csak félrevezető manőver”. De mivel sorra futottak be hozzá a hírek arról, hogy a magyar

támadás a város túlfelén egyre veszélyesebb méreteket ölt, arról pedig a kozák járőrök jelentése alapján megbizonyosodott, hogy a Marosvásárhely felőli úton nem fenyegeti támadás, visszatért az ütközet helyszínére, és az itteni tartalékokból támogatást küldött a Segesvári-erdőben szorongatott orosz vadászokhoz.

A segesvári ütközet történetét úgy ismertük, hogy az orosz parancsnok a marosvásárhelyi útról egy nehézüteget és két zászlóalj a városon át a csatamezőre rendelt. A szemben álló felek erőviszonyait tekintve komoly erősítésről van szó, a két zászlóalj nyolc százada kb. 1400 főt számlálhatott, akik a lovak vontatta nyolc tizenkét fontos löveget, annak felszerelését és mintegy 190–200 fős kezelőszemélyzetét követték.

Az orosz források vizsgálata alapján azonban úgy látjuk, hogy Lüders nem merete meggyengíteni ennyire a város északnyugati felén hagyott csapatait, sőt felkészült arra is, hogy esetleg kénytelen lesz az udvarhelyi útról a városon keresztül visszavonulni. Ezért két zászlóalj egy fél nehézüteggel még az ütközet első felében Segesvártól nyugatra, a városból kivezető úttal szemben emelkedő magaslatra állított fel, szekérvonattal pedig a várostól mintegy három kilométerrel hátrább küldte, mégpedig a medgyesi út kaptatóján emelt védművekhez. Ezt a megkerülhetetlennek ítélt sáncrendszert Bem alakította ki 1849. március elején, amikor a veszített medgyesi ütközet után Segesvárra hátrált. Ahogy a már idézett Daragan írja, ez a „nevezetes” állás ijesztette meg a télen Puchner tábornokot, „aki megpróbálta megkerülni, és nekifogott annak a szerencsétlen mozdulatnak Kapus és Apold felé, amely hadseregének pusztulásához vezetett.” Mint tudjuk, amíg Puchner Antal cs. kir. altábornagynak, az erdélyi osztrák csapatok parancsnokának katonái alig járható kerülő utakon, sártengerben evickéltek, addig Bem március 9-én az országúton elindult egyenesen Nagyszeben felé, és be is vette a várost.

Ugyancsak Daragan jegyezte fel Lüdersnek azokat a szavait, amelyeket az ütközet elején, az udvarhelyi út fölött emelkedő dombon még talán Szkarjatyinhoz intézett: „Önt itt hagyom. Próbálja tartani magát. A végsőkéig tartson ki. További erősítést nem tudok Önnek adni. Ha kénytelen lesz visszavonulni, azon a város mögötti hegyen veszem Önt fel. Ha onnan is vissza kell majd vonulnunk, a következő magaslat, ahol szekérvonatusunk áll, az lesz a harmadik, és egyben az utolsó állásunk, ahová nem fogom az ellenséget odaengedni.”

Az orosz források tehát azt bizonyítják, hogy a többször említett két zászlóalj és az ágyúkat Lüders nem a csataterén vetette be, hanem az esetleges visszavonulásra is készülve a város nyugati kijáratánál helyezte át egy másik állásba őket. Gyalogsági erősítésre nem is volt szüksége, mert csapatai a Segesvári-erdőben folyamatosan tülerőben voltak, és hátul négy gyalogosszázada és egy utászszázada végig tartalékban maradt. A tüzérségi erősítés viszont feltétlenül szükséges volt, ami a magyar tüzérség eredményességét bizonyítja. Egy nehézüteget át is hozott, amelynek döntő szerepe volt az orosz ellentámadás előkészítésében. Ez az üteg délután négy óra tájban ért a helyszínre, felváltotta a mintegy hét óra harcban álló, lőszeréből is kifogyott 7. könnyűüteget, s már első lövéseivel levegőbe röpítette a magyarok két lőszeres kocsiját. Amíg az oroszoknak megvolt a lehetőségük erre a tüzérségi utánpótlásra, addig az egész nap helyt állt magyar tüzérség súlyos veszteségeit (a gyors és tartós tüzeléstől négy Gábor Áron-féle ágyú már délután egykor megrepedt) nem volt mivel pótolni.

A mindent elsőprő orosz ellentámadás öt óra tájban következett be, és összeroppantotta az addig elszántan küzdő kis magyar sereget. Mivel a front hat-hét órán keresztül szinte nem mozdult se előre, se hátra, a nagy erejű ellentámadás váratlanul és készületlenül érte a magyarokat. Nemcsak a küzdelem résztvevőit, hanem a Fehéregyháza közelében órák óta szemlélődőket is. Vagyis a bekövetkező vereségnek nem volt különösebb előjele. Bem mindenáron ki akarta kényszeríteni a döntést, többször megújította a Segesvári-erdőben az orosz jobbszárny elleni támadást, ahová újabb gyalogosszázadokat vezényelt a maga jobbszárnyáról.

Mivel a visszavonulás eshetősége nem merült fel, a hirtelen összeomlás következménye fejvesztett menekülés lett. A magyar balszárnyon, ahol „a fák között fölbresztett visszhang egész ideig hallatta vitézeink bátor csatakiáltását, (...) most egyszerre zavart és félelmet jelentő kiáltások, vegyítve a muszkák ordításával törtek elő”, majd „a legborzasztóbb rendtelenségben – fölvert rajként – az észvesztő rémület vad futásával láttam csapatainkat az erdőből kiomlani, nyomban űzve az oroszok diadalmas rohamoszlopai által.” A jobbszárnyon „huszáraink sikertelen támadása után nagy tömegben fellobogózott lándzsa-erdővel vágattak az orosz uhlan ezredei, zilált gomolyba gyűrt katonáinkat maguk előtt söpörték” – emlékszik vissza

Gyalókey Lajos honvédszázados, a többször említett Gyalókey Jenő hadtörténész apja, bevallva, hogy „...látva ezereknek örült futását, a mindent cserben hagyó, a csakis bőrét féltő menekülés ijesztő jeleneit, egy kitört vihar süvöltése, földet rengető dörgés között, először éreztem szívemet görcsös szorongással vonaglani, most először gyakorolt a demoralizáció ragályos befolyása oly zsidbasztó hatást gondolataimra, minőt sohasem éreztem”. Vagyis a Segesvári-erdőből kiszorított magyar gyalogság nyomában ott voltak az orosz vadászok, a másik szárnyon pedig az orosz lovasság lendült támadásba. Tegyük hozzá, hogy Gyalókey mégis megpróbálta a futókat megállítani: kardot rántott, Bem parancsára sorakozást vezényelt, az eszeveszetten menekülők azonban elsodorták.

A magyar történetírás szerint ezekben a válságos pillanatokban a Küküllő jobb, vagyis túlsó partján feltűnt egy dzsidásszázad is, amely az oroszok marosvásárhelyi úton álló csapataitól érkezett, és átkelve a folyón, már Fehéregyházától délre vágta el a menekülés útját.

„Az ellenség futott, a dzsidások és a kozákok üldözték, elvágta útját, szárnyait megkerülték, és visszavetették jobbra az országúttól és Fehéregyházától, amely utóbbi számukra még valami fedezéket nyújthatott volna. Ekkor a falu fölötti dombon a menekülők szörnyű mézszárlása ment végbe” – számol be Daragan az öldöklésről. (Ez a falu fölötti domb Fehéregyházától délre volt. Itt az addig harcban álló, most már futó honvédek, huszárok és Bem kíséretének tagjai eshettek áldozatul. A Fehéregyháza előtt, a Sárpatok hídjánál szemlélődők nem errefelé, hanem minden bizonnyal a falun át próbáltak egérutat nyerni.) „Véres bosszút álltak a vitéz nassau dzsidások a szeretett Szkarjatyin tábornok haláláért” – kommentálja az osztrák összekötő tisz, Franz Dorsner a mézszárlást. (Ezek a dzsidások a nálunk elterjedt hiedelemmel ellentétben nem lengyelek voltak. Az ezred 3. kozák ezredként jött létre, 1817-ben bugi kozákokkal kiegészítve alakult át a 2. bugi, 1830-tól pedig odesszai dzsidásezreddé. Tulajdonosa 1843-tól Adolf nassau herceg, I. Miklós bátyja, Mihály nagyherceg lányának férje volt.) Fehéregyházát hamarosan az orosz gyalogság vette birtokba. Az üldözésnek a beköszöntő sötétség vetett véget Héjjasfalvánál.

Az orosz források a magyar elesettek számát több mint ezerre becsülik, a magyar hadtörténészek ennek felét tartják reálisnak. Az orosz halottak száma hivatalos adataik szerint negyvenegy fő volt. A hatalmas

különbség okát Daragan azzal magyarázza, hogy a magyarok veszteségük nagyobbik részét az üldözés során szenvedték el. Ez így is van, és érdemes idézni Lüders kulcsmondatnak tekinthető megállapítását: Bem „több órán át nem ért el semmiféle sikert, mégsem hátrált egy lépést sem”. Vagyis, mint említettük, órákon keresztül nem mozdult a front, aminek következtében a magyar fél nem foglalkozott a visszavonulás esetleges előkészítésével. Nem készült menekülésre a Sárpatok hídjánál szemlélődő Petőfi sem. A hosszú órák reménytel biztató küzdelme a magyarokat óvatlanná tette. Szinte csak perceik maradtak arra, hogy felmérjék, az ütközet elveszett, mert máris nyomukban voltak a kirobbanó erővel vágató orosz dzsidások és kozákok, akik végre kiereszthették magukból az egész napi tétlenség során bennük felgyűlt feszültséget is.

Eddigi ismereteink szerint – a kétségbeesett menekültáradatot bekerítendő – a Segesvár túlfelén álló csoporttól iderendelt további erősítés, két kozákszázad száguldott előre a Nagy-Küküllő jobb partján, hogy Héjjasfalvánál a futók elé vágjon.

Az orosz forrásokban a város túlfeléről a Küküllő jobb partján a menekülők útjának elvágása érdekében odarendelt lovas egységeknek, sem az előbb említett dzsidásszázadnak, sem ennek a két kozákszotnyának semmi nyoma nincs. Az ütközet osztrák szemtanúi ugyancsak nem említik őket. Az orosz ütközetvázlatokon a Küküllő jobb partján katonaság egyáltalán nincs feltüntetve, de a legkorábbi történelmi feldolgozások sem említik őket. Ezek az orosz lovasok azután bukkannak fel a segesvári ütközet történetében, amikor Petőfi eltűnésének körülményeit kezdik kutatni, s az ütközetet követő fejvesztett menekülés részleteiről számolnak be a túlélők. Egy dzsidás- és két kozákszázadról van szó, az alakulatok pontos megnevezése azt sugallja, mintha hivatalos forrás lenne a közlés alapja. De ilyen hivatalos forrás csak attól származhatna, aki a lovas alakulatok elindulására vonatkozó parancsot kiadta. Ilyent pedig egyelőre, mint említettük, nem ismerünk. És vajon a „félelem lázában kergetett” magyar menekülők – nem véletlenül idéztük hosszabban Gyalókey Lajos sorait az előbb – pontosan meg tudták határozni, hogy a folyó jobb partján milyen orosz alakulatok tűntek fel? Kétséges. Legfeljebb vágató lovas csoportokra emlékezhetek. További kérdés az is, a magyar szemtanúk vajon miből gondolták, hogy a folyó jobb partján vágató orosz lovasok a marosvásárhelyi útról érkeztek.

Az orosz dokumentumok alapján valószínűsíthető, hogy a folyó jobb partján egyáltalán nem voltak oroszok, legföljebb olyan jelentéktelen kozákosztagok lehettek, amelyek talán az üldözés megkezdésekor kelhettek át a csatatérről a túlpartra. Vagyis az üldözésben kizárólag azok a lovas alakulatok vettek részt, amelyek az ütközet elején is az udvarhelyi úton voltak elhelyezve. Nem is hihető, hogy az elővigyázatosságot szem előtt tartó Lüders három lovasszázadot elvont volna Segesvár túlsó feléről, gyengítve szekérvonatának védelmét, még akkor sem, amikor már megbizonyosodott arról, hogy ott támadás nem fenyegeti. Az sem hihető, hogy a város túlfeléről a három századot a várost megkerülve, ismeretlen úton, tagolt terepen rendelte volna a csatatérre, ahogy ezeknek a századoknak az útvonalát Dienes a maga kötetének mellékletében, az ütközetvázlatba berajzolta. Lüdersnek egyébként nem is volt szüksége a lovassági erősítésre: balszárnyán hét pihent lovasszázada állt harcra készen. Arra pedig, hogy az óvatos orosz hadvezetés Magyarországon vagy Erdélyben hasonló bekerítő lovas osztagokat küldött volna ki az esetlegesen hátráló magyarok üldözésére, nem találunk példát.

Összefoglalva az eddigieket, elmondhatjuk, hogy jóval kisebb volt az orosz túlerő a csatatéren annál, mint ahogy eddig véltük, vagyis a délután érkezett nehézüteg kezelőszemélyzetével együtt kb. másfélszeres lett. (De összességében a városnál kb. háromszoros volt.) Az oroszok azonban az ütközet előtti napon már Segesváron pihentek, míg az újoncokkal feltöltött, hiányos fegyverzetű magyar csapatok július 31-én hajnaltól úton voltak, s előző napjaik is erőltetett menetekkel teltek. Bem mindenképpen ki akarta erőszakolni az áttörést, mert arról nem tudott, hogy Segesvár túlsó felén ugyanolyan erősségű orosz haderő várja, mint amilyenel a várostól keletre mérkőzött meg. Az orosz felderítés sem volt jobb, ahogy ez a Lüders bizonytalanságát tükröző orosz forrásokból is kiderül. Az orosz parancsnok Bem erejét addigi sikerei és méltán terjedő hírneve alapján jóval túlbecsülte, és közeledéséről értesülve két irányból is védekezésre készült ellene.

Ismeretes, hogy Bem Segesvárnál Lüders oszlopa ellen három irányból, három oszloppal akart támadást indítani, miközben utasítást adott a Gyulafehérvárt zár alatt tartó Stein Miksa ezredesnek a Nagyszeben védő orosz különítmény elleni támadásra is. Így az oroszok erőfölényét valamelyest ellensúlyozni tudta volna. Nem rajta múlt, hogy jól végiggondolt tervét

nem tudta megvalósítani. Dyck tábornok Dobay József ezredes Kőhalom felől várt oszlopát előző nap szétverte, Kemény Farkas olyannyira várt előrenyomulása Marosvásárhely felől pedig elmaradt.

A már többször idézett orosz ezredes, Daragan arra hívja fel a figyelmet, hogy Bem Segesvárnál hasonló manővert hajtott végre ahhoz, mint amilyent 1849. március elején „már egyszer kipróbált Puchner ellen, amikor minden rendelkezésére álló erővel váratlanul megtámadta Szkarjatyin gyenge különítményét Nagyszebennél. Mindenesetre Bem most úgy cselekedett, mint egy tehetséges katona.” Bem valóban megismételte az egyszer már bevált cselet: villámgyorsan, a kényszerzülte helyzetet felmérve, a kockázatos, de mégis megnyíló lehetőséget kihasználva felvonult Nagyszebenhez, és augusztus 5-én újra bevette a várost.

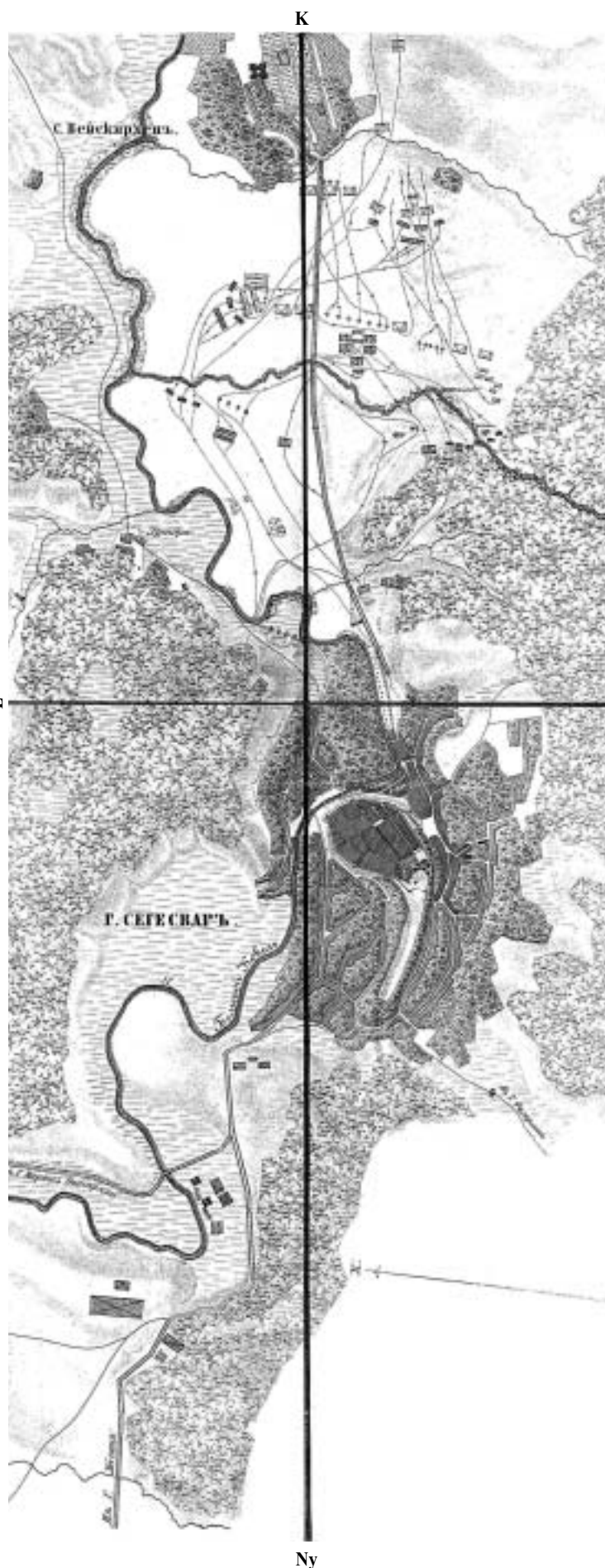
Gyalókey Jenő véleménye hasonló az orosz vezérkari tisztéhez. Lüders tábornok ugyanis augusztus 6-án reggel megint csak Nagyszeben előtt állt: oda jutott vissza, ahonnan tizenegy nappal azelőtt elindult. „Ez volt a segesvári ütközetnek stratégiai szempontból legfontosabb következménye” – állapítja meg a magyar hadtörténész.

Mert Bem feladata az volt, mint már említettük, hogy az Erdélybe benyomult orosz hadakat ott visszatartsa, ne engedje ki őket a magyarországi főhadszíntérre. És Lüders végül „legyúrte ugyan Bemet, de nyolcheti erőfeszítése árán sem sikerült Erdélyből a Nagyalföldre kijutnia, már pedig a hadműveleti terv ezt is kívánta tőle. Az, aki ezt mindvégig megakadályozta, Bem volt; egyedül csak ő, senki más” – méltatja a lengyel vezér elégtelen erők és mostoha körülmények dacára elért teljesítményét ugyancsak Gyalókey. Akinek véleményét az azóta feltárt és az ütközet, valamint az üldözés részleteit tisztázó orosz források nem cáfolják meg.

Végezetül érdemes talán a segesvári csatamezőről néhány, mára elfelejtett arcot felvillantani. A „hatalmas testalkatú, ritka erejű bajvívóét”, az utolsók között menekülő Zeyk Domokos századosét, aki pisztolyát maga ellen fordítva lett öngyilkos, amikor reménytelenné vált további küzdelme a neki-nekironató, körülötte egyre szaporodó orosz lovasokkal. Daczó Zsigmond őrnagyét, aki székely huszárszakaszával kivágta az orosz dzsidások gyűrűjéből Bemet, s aki testén halálos sebbel heverve a héjjasfalvi kocsmá udvarán, pénzét bajtársára bízta, hogy az adja majd át gyermekeinek. A bajtárs, Pap Lajos őrnagy a haldokló kérését csak esztendőkkel később tudta tel-

jesíteni: először kötél általi halálra, majd tizenkét évi várfogságra ítélték, végül Kufsteinből 1857-ben szabadult. Az ifjú Endes Árpád századosét, aki olyannyira bizakodva tartott Segesvár felé, s akinek elestéről anyját bajtársai értesítették. Az anya Lüders engedélyével megpróbálta fia holttestét a következő napokban a harcmezőn megkeresni. Hiába. Az alig tizennyolc éves, szinte gyermeknek számító Mütter Ferenc századosét, aki százada élén tagadólag válaszolt a megadásra felszólító orosz parancsra, és kilenc kardvágás után rogyott a földre. A súlyos sebesültet először holtnak vélték, végül azonban egy szász család gondos ápolásának köszönhetően állt talpra ismét (hogy aztán az osztrákok büntetésből besorozhassák). Kozma Dénes hadnagyét, aki szatmári legényeivel néhány felborult ágyút a Sárpatak hídjánál barikádnak használva többszöri sortűzzel tartóztatta fel a menekülőket üldöző dzsidásokat. És Csordás János közhonvédét, Gyalókay százados hűséges „katonaszolgájáét”, aki gazdája életét mentette meg azzal, hogy az elvágtatni igyekvő, megrémült kocsist „azon komolyan gondolt fenyegetés” kíséretében, „ha a gazdámot itthagysz, lelőlek, mint egy kutyát”, a menekülésre esélyt adó kóberes szekérral maradásra kényszerítette. A szegény sorsú egykori közhonvéd fiát később Gyalókay neveltette a maga gyermekeivel együtt.

A névsor folytatható. Mert a segesvári csata a helytállás, az emberség, az áldozatvállalás – kerülgetjük a szót, mert túl patetikusnak hat, de mással mégsem helyettesíthető –, a hősiesség számos példáját idézi.

Orosz vázlat az 1849. július 31-i segesvári ütközetről. Segesvártól keletre az orosz állások, velük szemben Fehélyháztól nyugatra Bem állásai, közöttük a Nagy-Küküllőbe torkolló Ördögpaták. Segesvártól nyugatra, részben szemben a város kijáratával, az orosz erők másik fele

IRCSIK VILMOS
A múlt árnyai

Ez a nyári nap is úgy indult, mint a többi: reggeltől délig dolgoztam, ebéd után pedig kimentem az erdőbe, amely távol lévén minden lakott helytől, vasúttól, országúttól, még mindig szép és tiszta, nem csúfították el a természet lágy ölén csapott evészetekkel, a más erdőkbe betegségeként behurcolt roncsokkal, szeméttel, törmelékkal, meg mindenféle elképzelhető és elképzelhetetlen limlommal.

Ebben az évben korán, rögtön a gabonák szárba szökkenése után jelent meg sűrű folyásokban a fenyővargánya. Igaz, a most már pár napja tartó tikkasztó hőség miatt az erdőszélen alig-alig termett, ami pedig kinőtt, az is elrejtőzött a fenyők nyirkos árnyékában. A lehullott, holt tűlevelek alatt helyenként csak egy dudor, egy kis földtúrás árulkodott, amit óvatosan elgyengetve, az ember leáshatott egy gombáig vagy egy egész folyásig. Az erős gombaillattól remegés fogott el, mint a vadászkutyát, ha szimatot kap, noha túl későn jöttem ki, és kosarat sem hoztam magammal, tudva, hogy a környékbeli gombászok hada már kora reggel átfésülte az erdőt. Így, miután rátértem a fenyvest több helyütt átszelő széles útról egy bojtorjással, csalánnal benőtt keskeny irtásra, tétovázni kezdtem a fák aljából rám kandikáló nagy, sötétkalapos vargányák láttán: érdemes-e leszedni őket, hiszen többet úgysem talállok.

– Hát szabad elpazarolni a gombát? – csendült fel ekkor a bensőmben anyám hangja. – Hiszen az Isten ajándéka!

Letéptem egy márványkemény vargányát, és a zsembembe csúsztottam, abban a biztos tudatban, hogy nem fog széttöredezni. Igazi gombagenerális volt, egy egész hadsereg vezére, amely soha nem nőhet magában. De restelltem átkutatni a környező fenyők alatti tűlevelű takarót, és ekkor nem is a belső, hanem a külső hallással, szinte a fülemmel, jól kivehetően ugyanazt a tiszta csengésű hangot hallottam, amely gyerekkoromban vigyázta minden lépésemet:

– Keress, te kis haszontalan!

Még körül is néztem, de nem oldalra, nem a fák közé, hanem a koronájuk felé, a lombjuk közül átszűrődő égbolt sűrű kékjébe, ahová hite szerint anyám lelke elköltözött. A lesimitott haj és a fekete fejkendő

keretében fel is villant előttem szép, jóságos arca, amelyet haláláig nem csúfított el se ránc, se redő, és arcának simaságából rám ragyogott barnászöld szeme. Bizonyára ő is látott engem odafentről, megkomorodva, pusztulóban, akiben már több a homály, mint a fény, pedig ő mindig csillagomnak szólított, látott kisfiúnak, aki annyi rémületet, aggodást, keservet, bánatot okoztam neki, de akiben azért öröme is telhetett, talán éppen akkor, amikor az a kis legény olyan fűgén cikázott a fák között, éles szemével apró, kemény gombát keresve a rözse, a száraz tűlevelek, az avar alatt, ahová őt gyengülő, fáradt lába már nem vitte el, ahová homályosuló szeme már nem tudott behatolni. A fák között fel-feltámadó szél mintha az ő, oly gyakran elmondott szavait görgette volna vissza végrendeletül az időben:

– Ezt a gombafolyást rád hagyom, kis csillagom. Más egyebünk úgy sincs. Csak el ne felejtsd, a nádas mellett végig az ösvényen, aztán rátérni a mélyútra, az a horhoson keresztül egészen az öreg fűzfáig visz. Onnan pedig felkapaszkodsz a domboldalon a fenyvesig. Ez mind a tied. Tavasszal csak a horhosig menj, ott terem a kucsmagomba, a fűzfa körül, de csak áprilisban, a Szent György nap előtt való héten, nyáron a fenyvesben a fenyővargánya, ősszel pedig a fenyves mellett, a bükkösben az őzlábogomba.

Most ezt a hangot követve befurakodtam a fenyőfák keskeny közeibe, mit sem törődve a szúrós tűlevelekkel, és egykettőre tízesével ástam ki a pompás vargányákat. Ingemet levetve azzal a boldog tudattal dobtam rá a gombákat, hogy bepiszkolódik, hogy semmiféle mosópor nem viszi ki belőle a szürkésbarna foltokat, a legválogatottabb márkás termék sem, amelyekkel pedig úgy beszennyezték a tudatomat, mint az erdőt a limlommal, szeméttel, törmelékkal, és hogy ezek a gombafoltok most már mindörökké anyám hangjára fognak emlékeztetni, amely itt ért utol az erdőben, anyáméra, aki világlétében kétféle foltot különböztetett meg, a kimoshatót és a kimoshatatlant, és aki az utóbbiról soha nem állította, hogy el fogja távolítani.

– Ezután így fogod hordani! – nézett rám szigorúan, ha ingemet, nadrágomat valamilyen csínytevéskor olajjal, zsírral vagy más egyéb kulimással mocskoltam be.

Továbbmentem. A múlt emlékeitől ilyen váratlanul és mélyen felkavarva bolyongtam az annyiszor bejárt ösvényeken, tisztásokon, horhosokban, szakadékokban, kiszáradt patakmedrekben, szinte beteges boldogsággal csodálkozva rá az ismerős körvonalakra, színekre, illatokra, és fedezve fel bennük más, távoli helyek körvonalait, színeit, illatait, amelyeket azóta elnyelt az idő.

Az írás a szerzőnek kiadónk gondozásában hamarosan megjelenő novelláskötetéből való.

Miért is nem vettem eddig észre, hogy a világ, amelyben most élek, mennyire hasonlít gyerekkorom világához? Ugyanilyen gyönyörűséges aljnövényzettel borított tűlevelű erdő volt közvetlenül a mögött a titokzatos kastély mögött, ahol a nagyságos asszony élt, míg végül ki nem tették onnan, és efeletti bánatában aztán, kezében kancsójával, napról napra róta magányos útját a hegy tövében egy ugyanilyen tejfehéren gyöngyöző, nyárfával elegy, gyér nyírfásban fakadó forráshoz, amiből, miután kiapadt, Kari hiába próbált vizet fakasztani.

A tisztásra értem, ahol kutyám, akit most csak azért nem hoztam magammal, mert a kora délutáni hőségben nem szeret csatangolni, a minap fácánokat hajtott fel. A tisztáson most gyerekek játszottak. Egy fehérsapkás kisfiú, társaitól elkülönülve, magányosan, óvatos vadászléptekkel lopakodott egy harangvirágon ülő lepkéhez, és próbálta a tenyerébe zárni. A lepke azonban, egy minden hájjal megkent, érett szépség, könnyedén és elegánsan siklott tova a kis, ügyetlen, zöldfülű bikfic markából. Mire az homlokát ráncolva, zavartan és szégyenlősen mosolyogva egy másik virághoz, a lepke újabb menedékéhez somfordált, de ismét elszalasztotta az ügyes pillangót. A fiú magánya, óvatos, félénk léptei, zavart, szégyenlős mosolya a félnótás Jenőre emlékeztetett, aki állítólag szerelmi bánatában lett magányos és boldogtalan, és szegődött a nagyságos asszony társává a forráshoz való mindennapi zarándoklásban. A gyerekeket kísérő óvónő vagy tanítónő délceg, büszke tartásával, szőke hajzuhatagával pedig Grétára, a mi tanítónőnkre emlékeztetett, akibe Karival együtt reménytelenül szerelmesek voltunk, amit Kari ország-világ előtt meg is vallott, én azonban hétpecsétes titokként hordoztam magamban.

Aztán a nyárfaligetben, a patakparti magas meredélynél a csordára bukkantam. A meredély homokfalába vájt odúk körül méhekre vadászó, tarkatollas gyurgyalagok röpködtek, majd zsákmányukkal úgy tűntek el az odúkban, mintha a föld nyelte volna be őket. Átkeltem a patakon, amelynek parti homokját tehénpaták szabdalják szét, felkapaszkodtam a meredélyen, és egyenesen a fák árnyékában bóbiskoló csordához értem. Itt hihetetlen csend honolt. A tehének úgy feküdtek, mintha rejtőzködnének, és hallgatásukból valamiféle veszély áradt. A hatalmas állapcsok még szunyókálás közben is szüntelenül és némán mozogtak, de én nemegyszer láttam ilyen békés, mozdulatlan gulyát a sás-, nád- és fűzfacsatlásban szinte láthatatlanul megbúvó Torna völgyében, és a különben minden életfolyamatukban oly hangos állatok rejtelmes hallgatásától akkor is félelem fogott el. Most

villanypásztor vigyázott rájuk, ami drótjának egyetlen csípős ütésével a jelek szerint éppen úgy kordában tudta tartani őket, mint a csordás a hátukon csattanó ostorával, vagy mint a kutya a csánkjukba maró harapásával.

Mentem tovább a mezőn és a mézillatú, gyönyörű, nedves szakadékon keresztül a kis dombra, melynek mentén több kilométer hosszan buja aljnövényzetű, pompás vegyes erdő nyúlt el. A benőtt irtás fölött fekete-terigók röpködtek megállás nélkül: az öregek repülni tanították a fészkeket most elhagyó fiókáikat. Hatalmas zöldharkály suhant el, és egy vén szomorúfűz törzsébe kapaszkodva tüstént vénsi kezdte acélkemény csőrével a mély repedéseket. Hirtelen még mélyebbről, szinte már másvilági messzeségből megszólalt a kakukk, és olyan hosszan, kitartóan kakukkolt, hogy bánni kezdtem, amiért nem számoltam rövid, kétszótagos jóslatait, amelyek ugyancsak hosszú életet ígértek volna. Aztán mintha kelepcébe akarna csalni, elhallgatott, és kis szünet után újra rázendített, én pedig örültem, hogy nem mentem neki lépre, mert ezúttal rögtön abba is hagyta. A madarak nem féltek, hiszen ide, az erdő mély vadonába ritkán tévedt ember. Nyilván ezért csengett olyan tisztán és minden rettenet nélkül a régen elköltözött hangja. Hallottam nagyapám utolsó sóhaját valamelyik galíciai harcmezőről, hallottam apámat mesélni róla, hallottam anyám bátyjának hazatartó lépteit a Don mellől, és hallottam a nagyságos asszony méltatlankodó hangját, ha Jenő korábban érkezett nála a forráshoz, és túl sokáig bíbelődött a vízmerítéssel:

– Ejnye már!

A múlt hangjai beöltötték az egész erdőt, és én lenyűgözve most döbentem rá először, hogy mennyi mindent éltem át ezen a világon, és hogy mindaz, amit átéltem, régóta nem nekirugaszkodás a jövőbe, az igazi életbe vivő szárnyaláshoz, hanem már réges-rég maga az élet, amiről anyám mindig így beszélt:

– Mi lesz veled nélkülem?

Igen, mert ebben az életben minden egybefonódik: a távoli múlt a jelennel, az pedig a jelenből folyamatosan múlttá váló jövővel. Semmi nem vész el nyomtalanul, semmit nem nő be a felejtés füve, hiszen az emberi lélek nem temető, hanem szentély, amelyben a halottak új életet nyernek, és ahová csak annak a helynek az áhíthatával léphetünk be, ahol születünk, ahol minden kis zugot jól ismerünk, ahol egykor teljes életet éltünk, és ahonnan nézve a világ többi részében mindörökké idegenek maradunk.

Keress, kis haszontalan!

BAJI LÁZÁR IMRE – LOVÁSZ IRÉN
**Színház a szent és a profán
 mezsgyéjén**

A Nemzeti Színház új arcáról

A színház misztérium a kezdetektől, akkor is, amikor még kecskejáték volt, és az ma is, amikor előtti az obszcenitás, a verizmus és a vulgáris, Bahtyin karneváli világa, a megfordítás. A profán színház is misztériumjáték. De ehhez tudnunk kell, hogy az életünk is az. A misztérium része a naturalizmus, mert maga a természet és profán világa sem vonulhat ki a Titok, a transzcendens teljességéből. A politika is misztérium, ha ezt tagadja is, a jó és a gonosz küzdelmének teomachikus színtere.

Amikor templomot akarnak a színházból teremteni, és megszabadítani a tündérlányokat utcalányi álruhájuktól, akkor csak arra emlékeztetnek bennünket, hogy az Isten neve egy, rajta kívül nincs semmi, illetve rajta kívül a Semmi van.

Mert a mondat: „Általam egyesült az ország”, krisztusi mondat is, a „Jöjjön el a Te országod ...” mondata, ahogy a *Johanna a máglyán* darab végén – *elhallhatatlanul* szól az üzenet a Szeretet győzelméről.

A Vidnyánszky-nem-értés gyökerei ide vezetnek. A róla írt kritikák és félreolvasatok ebből a metafizikai szorongásból táplálkoznak. A hatalom Tarot kártyaként keveredő fekete mágiájának láttatása csak az evilági és a szakrális közé emelt fal határőrizeti reflektoraitól elvakult látás számára illetéktelen politizálás. Az aktuális epitheton ornansok pedig a démoni avatárjait nevezik nevén a színpadon, miként emberöltőnyi idő óta a történelem hírszolgálatall keretezett mindennapi média-rítusaiba keveredő szemtanúi számára is.

Johannáról csak így lehet beszélni, mert Johanna leleplezte ezt, Johanna felfedte, hogy az evilági nem autonóm terület, nem szuverén, ugyanúgy a Teremtő latifundiuma, mint a Menny, mint a jelenések ege, mint a fölfakadt gyógyító szent források szent helyei. Az a színház is része a misztériumnak, amely ez ellen dolgozik, csak a másik oldalon, a Semmi zsoldjéért.

Az a másik színház, amit oly sok évig voltunk kénytelenek tűrni, ha színházat akartunk látni, és ha gyerekeinknek a klasszikusok színházi élményét kívántuk adni, csak a fonákot adta, az egyenest alig. Átiratok, átfordítások, önmagamutogató, önmegvalósító perverz újraértelmezések, ördögien ügyes öncélú rendezések mefisztói győzedelmes, cinikus zengeménye volt annak a színháznak gyakori jellemzője, mint például az a bizonyos hamis Molière *Tartuffe*-értelmezés.

Ez a színház nem az a színház. Alig hisszük el, hogy ugyanazon falak között, ahol néhány hónapja még egészen más szelek fújtak, a ház új gazdája és lakói most újraértelmezik, újradefiniálják önmaguk, rendezők, színészek, színi növendékek, színházi szakemberek számára a Színház helyét és küldetését: *Színház a szent és a profán mezsgyéjén*. Ez mutatja az új irányt. Ez volt a címe annak a délutáni előadássorozatnak, amit 2013. december 10-én tartottak a Kaszás Attila teremben. Valére Novarina, a francia színház meghatározó egyénisége volt a nap fő vendége, aki nemcsak drámaíró, rendező, esszéista, de festő és grafikus, energikus, karizmatikus előadó. Magyarul megjelent írásainak fordítói, szerkesztői és munkásságának legjobb ismerői, Rideg Zsófia szakértő tolmácsolásával és kérdéseivel, Sepsi Enikő pedig színháztudományi előadásával hozta mindannyiunk számára közelebb Novarina színházi gyakorlatát, a magyar közönség számára ismert Pilinszky János szövegein keresztül is értelmezve azt. Paul Claudel és Pilinszky János színházi költészetének párhuzamait Jelenits István megérintő interpretációjában hallhattuk. Vidnyánszky Attila mindezekre reflektálva a *Johanna a máglyán* koncepcióját vázolta személyesen, meggyőzően. A Johanna adta az ürügyet, a Nemzeti Színház a helyet a színházról, a színésztől való új elmélkedésnek.

A filológia és filozófia felől érkező Novarina színháza a *cselekvő szó színháza*: „A beszéd által Teremtő képére teremtett ember a beszéd által lesz cselekvő. (...) *Lélek-zésével* a színész testén át feltámad a szöveg: ez a szöveg és a színész közös passiója (...) A tér keresztjére feszített Ige a térbe hajtja az emberi szavakat, a testét általadva ennek a passzív aktusnak. Az ima által, ami lélek-zés, adja nekik vissza az életet, mert a lélegzés előhívja azt, ami hiányzik.”¹ „A lélegzetét felajánló és átadó színész belép az Üresség, a Lélek drámájába, lélegzete összefonódik a térrel, a tér léleklő rendszerré, a megváltás helyévé válik (...)”²

1 Sepsi Enikő: *Valére Novarina, avagy az én nélküli költészet színháza*. In: Valére Novarina: *A test fényei*, ford. Rideg Zsófia, Bp. L'Harmattan, 2008. 10.

2 Sepsi Enikő: *A cselekvő szó (ige) színháza*. In: Valére Novarina: *A cselekvő szó színháza*, Bp. Ráció Kiadó, 2009. 8.

Novarina is a saját hazájában hosszú évek óta fennálló színházi kánontól függetlenül, szabadon szól, és fogalmazza meg saját színházi filozófiáját, etikáját, esztétikáját. Számára is lejárt az „önjelölt művészek, sajtókonferenciahősök, médiaturgok, médiagógok, főátírók, önjelölt művészek, átírás-fordítók, fordítás-átírók, emberségprofik, lélekszárogoatók, mindentkövetők, mindentátírók”³ ideje. A legendás francia színésznek, Louis de Funès-nek írott színházi esszéjéből olvasott föl nekünk, amelyből megtudtuk, hogy számára a színész (az igazi) többet tud minden „humanologusnál, programozóizénél, szociologusznál, jogdoktornál a tiszta agyműködésről, a teljes energiafelhasználásról, a test és lélek felégetéséről, a lelki újjászületésről, a feltámadás álmáról (...)”⁴. Azért tud ezerszer többet, mint bármely „szinapszis- és kommunikációs kutató, kaszt-rálás-felelős, agglutinált nyelvcsavarintó, agyteker-vénymérő”⁵, mert ő az, „aki megéli a létező lehetlent, mert el kell választania a testét a lelkétől, akinek valamennyi mozdulata a szellemből ered”⁶. Ő tudja, hogy az embert minden este, örökösen újra kell teremteni, „hogyminden este újra létrehozza őt a szavaival.”⁷

Mindezt a Nemzeti Színház színészei olvasták fel társaiknak, kollégáiknak, a földön babzsákokon ülő színinövendékeknek és bölcsész hallgatóknak. Novarina francia előadása után magyar fordításban, és megosztva egymással ezáltal a színészmesterség régi-új ethoszát és mércéjét. „A jól felkészült színész, aki megéli magát, mielőtt belép, aki saját testén keresztülgázolva lép színre (...)”⁸. A színpadhoz vezető ajtó helyén egy fal van, egy elrettentő szellemi határ, mely alatt a színész átbújik, megsemmisítve önmagát. „Rögtön látni egy belépő színészen, hogy az ajtó alatt jött-e át vagy sem. Hogy önmagát teljesen lerombolva, semmivé téve lép-e be, avagy sem. Hogy átlépett-e saját testén, vagy nem, amikor bejött. A belőle áradó fényből látható, amely csak azokból világít, akik semmivé lettek. Glóriát viselnek (...), ez egy áttetsző fény, mely belülről fakad.”⁹

Mi, nézők pedig azért jövünk a Színházba, hogy lássuk őt, a színészt kilépni önmagból. „Hiszen az ember semmi másra nem vágyik, csak arra, hogy

megadatott testét felcserélje. Ez a szenvedély mozgog minket...”¹⁰

Azért is jövünk a színházba, hogy újateremtessünk. Azért, hogy újra átéljük a születést. Hogy újra lássuk és halljuk az elrejtett életet. Azt mondja Novarina: „Egyetlen pillanatra visszaemlékezem, hogy a világ az én saramból és az általam kimondott igéből van gyúrva. Érted ezt, néző? Hogy mindent te csináltál? És hogy az emberek többnyire anélkül hálnak meg, hogy tudnák, ők csinálták mindazt, amit láttak. Ahogy János mondja: „A létező és a gondolat egy.”¹¹

A *cselekvő szó* és a *teremtő gondolat* tudata járja át ezt a filozófiát, és az ebből táplálkozó színházcsinálást. Ez látszata ellenére ősbib minden modern nyelvfilozófiai elméletnél vagy ezoterikus tanításnál, mert az archaikus ember szómágiába, a kimondott szó teremtő erejébe és megvalósuló álmaiba, teremtő gondolataiba vetett hitére épül. Ez az antropológiai törvény ennek a színháznak is az alapja.

Ez a színház önmaga helyét a szent és a profán mezsgyéjén definiálja. A két világ közti határ az antropológia és a vallásbölcselet szerint is erős, és átjárása nehéz. Tehát nem lehet csak úgy átsétafikálni rajta. Rituális eszközökkel a szimbolikusan megjelölt, megerősített határok átjárhatók. Ilyen eszköz lehet az ima, de más, nem csak szóval végzett cselekvő rítus, akár a képzőművészet, a zene és a színházművészet alkotásai által véghezvitt aktus is. Ez a határátlépés maga a *szakrális kommunikáció*. A legkülönfélébb csatornákon és kódokon képes megvalósulni, mert az ember örök vágya, hogy ezt a határt át tudja lépni. A kulturális antropológia tanulságai szerint az archaikus társadalmak szakrális rítusai voltaképpen színházként hatnak: általuk önmaguknak mesélnek az emberek önmagukról. Azaz az *autokommunikáció* eszközeként a szent szövegek, miként a művészi szövegek is rendelkeznek ezzel a különös kóddal: képesek minket ráébreszteni önmagunkra. A profán ember az igazi Színházban el tud emelkedni a földtől, és közelíti az örökké vágyott, titokzatos, szent birodalmat. Önmagát is föl tudja emelni. Az igazi Színház megkísérli megadni az embernek az átjárhatóság illúzióját a két világ között.

3 Valére Novarina: *Louis de Funès-nek*. ford. Rideg Zsófia, In. *A cselekvő szó színháza*, Bp., Ráció Kiadó, 2009. 43.

4 Valére Novarina: *Louis de Funès-nek*. ford. Rideg Zsófia, In. *A cselekvő szó színháza*, Bp., Ráció Kiadó, 2009. 45.

5 Uo.

6 Uo.

7 Uo.

8 Valére Novarina: *Louis de Funès-nek*. ford. Rideg Zsófia, In. *A cselekvő szó színháza*, Bp., Ráció Kiadó, 2009. 47.

9 Valére Novarina: *Louis de Funès-nek*. In. *A cselekvő szó színháza*, Bp., Ráció Kiadó, 2009. 46.

10 Valére Novarina: *Louis de Funès-nek*. In. *A cselekvő szó színháza*, Bp., Ráció Kiadó, 2009. 48.

11 Valére Novarina: *Louis de Funès-nek*. In. *A cselekvő szó színháza*, Bp., Ráció Kiadó, 2009. 56.

A Nemzeti Színház új helyét és küldetését meghatározva hasonló gondolatokról töpreng, és megosztja az erről való elmélkedést munkatársaival, a jövő színimesterség-jelöltjeivel. Ez fontos vállalás és nagy felelősség. Nemcsak a francia példa van jelen a színház új szellemiségében, hanem magyar párhuzamként egy meg nem valósult színházi elmélet, Pilinszky Jánosé is. Novarina szerint „a színháznak az én nélküli líraiság helyévé kell válnia...”¹² Európában és Amerikában régóta zajlanak a szakralitásról folyó viták, amelyek már Claudelnél, a *Johanna a máglyán* írójánál is fellelhetők a szakrális japán színházhoz való vonzódása miatt. Novarinának is meghatározó élménye a Nó-színház. Az Európán kívüli, szerteágazó rítusok iránti fokozott érdeklődés arra készítette a XX. századi alkotókat, hogy elhagyják a hagyományos színházat és a klasszikus drámai szöveget. A mindig ideológiát hordozó szöveg terhessé vált, az indiai, afrikai és bali szigeteki örökség az új kísérletek számára új liturgia megteremtését követelte: ilyenek voltak Grotowski rendezései, ami Pilinszky számára is fontos volt, mert a liturgiához, a rituáléhoz igyekezett visszavezetni a színházat.¹³

A jelek szerint nemcsak Novarina és Grotowski, de a Nemzeti mostani előadásai is méritenek ebből a megszakított középkori hagyományból: cirkuszi akrobatikából, lélekzetelállító bátorságból, liturgiából és

misztériumjátékból építenek színházi világot. Erre a *Mesés férfiak szárnyakkal* káprázatos színpadkezelése is példa. Mindezek a *Johanna*val és a *Vitéz lélekkel* együtt arra biztatnak minket, nézőket, hogy hagyjunk fel az évtizedes színháznézői és kritikai attitűddel. Itt más színészi és rendezői minőség jelenik meg a színpadon, ahol indokolatlanná válik minden eddigi racionális méricskélés. Mert itt a színház és szakralitás viszonyáról van szó. A színházról, ami a szent és a profán mezsgyéjén helyezkedik el, és a határvonalon igyekszik átemelni az embert. A szakrális kommunikáció multimediális megoldásaival a zenén, a kántáló énekszón, az ikonfestésen, a tánc és a zene nyelvén keresztül a szóval való teremtő beszédig nyilatkozik meg. Nem indokolt az a kérdés sem, hogy miért kell a színházban templomot építeni, hisz a Színház, (a nagybetűs) önmaga szent hely, ahova ünneplőbe öltöztetett lélekkel tér be a néző is, mert tudja, hogy – Novarina szavaival – „a *deszkák* emberei, a színészek, a hegedűsök, a táncosok, a légtornászok, a bajvívók, az állatszoliditók, az énekesek, a levegő akrobatái vagy saját testük zsonglőrjei *az embertelen, a nem-emberi* segítséget várják, *Isten* segítségét. Mindezt titokban teszik. Segítséget kérnek. Azt várják, hogy a munka imádsága által valami *más* szülessen, ami nem tőlünk származik.”¹⁴

A királynémeti ütközet

12 Sepsí Enikő: *Valère Novarina, avagy az én nélküli költészet színháza*. In: Valère Novarina: *A test fényei*, Bp. L'Harmattan, 2008. 7.

13 Sepsí Enikő: *Valère Novarina, avagy az én nélküli költészet színháza*. In: Valère Novarina: *A test fényei*, Bp. L'Harmattan, 2008. 14.

14 Valère Novarina: *Lettre à Enikő Sepsí*, In: Sepsí Enikő (szerk.): *Le théâtre et le sacré – autour de l'oeuvre de Valère Novarina*, Bp., Ráció Kiadó-Eötvös Collegium, 2009, 147. és *Pour en finir avec le sacré. Lettre à Enikő Sepsí*; In: Valère Novarina: *La quatrième personne du singulier*, POL, 2012, 69–70. (Sepsí E. fordítása)

ALFÖLDY JENŐ
**Tornai József laudációja
három tételben**

Tornai József a bő század- és ezredforduló egyik legkiválóbb költője, esszéírója. A magyar költőnek ahhoz a típusához tartozik, aki a könyvespolcot és a tandíjat nélkülöző szegénységből jön, s tehetségét önműveléssel párosítva küzdi fel magát a szellemi élet magaslataira; közben szembeszáll az előle elzárkózó, demokrácia-hiányos társadalommal. Ő is jellegadóvá avatta verseiben a szülőföldi tájat, ahogy a magáét Petőfi, Illyés vagy Csanádi – közelebbi pályatársai közül Nagy László, Juhász Ferenc vagy Csoóri Sándor. Az önművelés legjobb forrásaiból táplálkozó életműve markáns megkülönböztető jegyeket tartalmaz. Költészete a szenvedélyes ösztönösség és a filozofikus ön- és világismeret egységében fejlődik pályakezdése óta. Méltán nevezhette magát *paradox költő*nek. Sejtelmei kezdetben a mítoszalkotó képzelet és az értelemmel felfogott világ határain képződnek. Látomásai magukban hordozzák a modern tudományos világnézet főismeréseit. Karteziánus elvéből fakad kijelentése, hogy élete legnagyobb élménye – a szerelem mellett – a gondolkodás. Vitára kel minden vakhiten alapuló elmélettel és gyakorlattal. Filozofikussága nem elődök nélkül való, de így is úttörő a magyar lírában. Kimeríthetetlen érzelmi tartalékokkal, egyben a belátó értelem érveivel megtámasztva vállalja kulturális magyarságát. Közben ezer szállal kötődik a világirodalomhoz, s a magyar népdal szerelmeseként a nagyvilág népeinek folklórjához, amelynek avatott műfordítója. Bibó Istvánnal egyhangzón vallja, hogy a nemzeti műveltség, eredetét s lényegét megtartva, változó, befogadó természetű. Az értékörzést a haladás elvével együtt képzelettel el. Nagy poémája, az *Ember-fejű idő* összefoglalón szemlélteti, hogy emberképe nemcsak térben, hanem időben is egyetemes távlatú. Szállóigeként terjed a vele foglalkozó irodalomban mondása: *modern vagyok és ősi*. Ízlés-világa és munkamódszere kiterjed az altamirai barlangrajzoktól s az ősi idoloaktól a modern absztrakt művekig, a szeriális zenéig, az avantgárd és a hagyomány-ébresztő klasszicizmus sokrétegű alkotásaiig. Joggal beszél költői törekvéseinek *bartóki* természetéről, a magyar, a szomszéd és a rokon népek folklórjának az egyetemes művészetbe olvasztásáról. Gauguini, picassói gyökerű kijelentése, az, hogy „Európa már nem

elég”, nemcsak esztétikai, hanem etikai és futurológiai realitás. Ha tanítómestereinek sokaságából két nevet emelhetek ki, akkor az Ady-szerelem mellett a rá személyesen is ható, racionalista Szabó Lőrincet kell megneveznem, a világlírából pedig a modernség atyját, Baudelaire-t és a vitákra készítő, így termékenyítő Rilket. A gondolkodástörténetből Buddha-élményét, a cselekvés-értékű esszéírásból Albert Camus-t emelném ki példaképeinek sokaságából.

*

Költészetében Tornai fölveti a kozmoszban, a természetben s a civilizációban élő ember végső kérdéseit. Az emberi állapotról fölvetett látéletei lesújtóak, mégsem mond le álmaról, a természetet óvó közösségi emberről. Esményképe az *autonóm ember* és a *szabad gondolkodó* egyéniség, aki az időszzerű gondokat az ember lényegéhez viszonyítva éli meg és gondolja végig. Elszántan feszegeti nemzeti sorskérdéseinket s az emberiség alapvető gondjait. Útjáról sosem tért le politikai és más divatok kedvéért. Ellenfele az esztétikai, etikai és antropológiai nihilizmus. Vitára kel a nemzeti hagyományt semmibe vevő irányzatokkal, de nem megosztó, hanem viszonzatlanul is integratív szemlélyiség, ahogy ezt az Írószövetség elnökeként is bizonyította. Világnépe nyitott a művészi és tudományos újdonságokra. Egyéni, csak rá jellemző metaforái és kompozíciói a formájukkal is kifejezik a káosz fölött győzedelmeskedő rendet. Költői képeinek fő újdonságát abban látom, hogy míg a hagyományos metaforák a hasonlításra alapultak, addig ő a különmű dolgok azonosításával új fogalmakat teremt. Ady szimbolizmusa a kortársak többsége szerint felfoghatatlan volt, ám *A fekete zongora*, ahogy Nemes Nagy Ágnes hivatkozott Adyra 1970 körül, már egy értelmes középiskolásra is evidenciaként hatott. Számítok rá: Tornai ma még furcsának ható képei ugyancsak evidenciák lesznek, s még újabbakat készítenek elő.

*

Tornai József elismert költő, számos kitüntetés birtokosa. Mégis az a véleményem: fogadtatása nem áll arányban műveinek jelentőségével. Gondoljuk meg: a fiatal tehetségek jutalmát, a József Attila-díjat 48 évesen, a pályacsúcsra érkezést megillető Kossuth-díjat pedig 85 esztendősen nyerte el. Mostani kinevezését, a Magyar Művészeti Akadémia rendes tagságát, úgy vélem, kárpoztalásként is megszolgált.

Kedves Tornai József, örülök, hogy kortársad, barátod lehetek. Fogadd gratuláciomat műveidhez és jókívánságot bámulatosan termékeny öregkori alkotó éveidhez.

ÁFRA JÁNOS
A másik fal

*Pontban éjfél, mikor a körülmények láncolata
ágyba kényszerít, de miután leeresztem a redőnyt,
elaltatom a laptopot és a konvektort, takaró alatt
várom, hogy hűljön a nyirkos levegő, és írni kezdjenek
szemhéjamra a sugárút fényei. Várom, hogy megnyíljon
a napsárga plafon, hogy szétsússzanak körben*

*a türelmes falak. Mert egy csarnokká bővült,
szögletes buborékban talán még társtalanabbnak
érezhetném magam. De ebben tényleg nincs semmi
mártíromság – éppen azt akarom, hogy a magány
végre elérje végső határát, ahonnan már csak
szűnni tud a távolság ember és ember között.*

*Emléklabirintusunkban méterekre kerüli el egy-
mászt zaklatott tekintetünk, csakhogy egy fal
két oldalán állunk, mit nem törnek át a gesztusok.
Ész eszet mos – mert vágyakozásom kábulatában
nem bírom belátni, hogy kétféle szeretet
még nem garantálja a találkozást.*

*A fal sötéten bámul rám a bútorok mögül –
egy beszüremelő fénysáv határolta árnyékkal
gúnyolni kezd reménykedésemért, és a plafon sem
tárja fel a felső szomszéd titkos életét – csak úgy
a figyelmem elterelése végett. Pedig megdőlhette
végre ez a szilárd nemlét körülöttem. Ám nem lélegzik*

*a beton, nem reped festék, nem reccsen parketta.
Csak ez hallatszik: a kocsik fémes zaja, egy ismeretlen
szaggatott ordítózása, a párzó macskák élveteg sikolya...
Bárcsak látnád: bennük tényleg van valami mindenben
kívülálló, mindent felejtő, öntudatlan boldogság,
ami megzavarhatatlan – s amihez együtt*

*már nem érkezhettek el. Napfelkeltéig feszítem
a figyelmemet, ám így is hamarabb mozdulok meg,
minthogy egyetlen vonásod felejthetném, s a falak
ugyanúgy állnak tovább az élettelen nyugalomban,
rezzenések és átjárók nélkül választanak el tőled.
De már látom. Sosem volt esélyem ellenük.*

Vakfolt

*A hátsó üvegajtón menekülök ki a kertbe,
akaratlanul is követem a vérfoltokat,
vagyis inkább csak úgy ott teremnek előttem,
mint egy thrillerben, épp amikor lassul a zene.*

*Azt mondtad, így lesz a legjobb, értem tettet –
a nappali közepén találtam egy még élő,
de már megnyúzott testet, fölötte örködött
megvakult bérgyilkos szerelmünk, tejfehér*

*tekintete maga volt a bénító várakozás.
Kegyetlenné vált a tér, mint egy elkerülhetetlen
rovarirtás. Fuldokolva rohantam a levegőre,
ám azóta sem találok a kijáratot a kert határánál.*

*Csak őt hallom, ahogy ordítózva megindul felém,
és nem tűnik elő semmiféle szabadító járat,
tehetetlenül várok, és a drótkerítésen át figyelem,
ahogy körben egymás után potyognak le*

*a tárgyak a környék óriási tűzfalairól.
Ébredő embereket rántanak magukkal,
az éjszakai beton repedései közé
temetve kimondatlan álmokat.*

Szorongásaink

*Nem az van, amit vársz, az van, amit teszel.
Együttlétünk hasadék, de remélem, jelen leszel.*

*És sosem akarom megtudni, mi volna különben,
nem érdekel, kikkel és hogyan élnél, ha nélkülem,
mit és miért tennél meg velük, kiből kivé lennél,
ha más férfiak küzdenének folyton a jelenlétedért,
nem akarom látni, őket miért csókolnád másképp,
s nem vonz a többi elkerülni akart lehetőségkép,*

*téged viszont izgat a gondolat, mivé válhatnék nélküled,
azt akarod, mondjam el, kit választanék, ha nem veled,
mit és miért tennék máshogy, mellette miért maradnék,
ha többé nem kellene könyörögnöm az együttléteért,
tudni szeretnéd, szabadabbnak érezném-e a csókokat
más ajkakon, s ugyanígy várnám-e a találkozásokat.*

*Bennem az izgatott várakozás túlcsondulni kész,
de a benned támadt repedésen átfolyik az egész.*

SZEMADÁM GYÖRGY
Stációk

Julius Lips *A dolgok eredete* című könyvének 44. oldalán közöl rajzot egy igen különös használati tárgyról, ami a Kongó vidékén készült. Ez egy törött, ám csavarral újra összetoldott nyelvű európai főzőkanálnak az egyetlen fadarabból faragott, pontos mása. Az abszurd tárgyat szemlélve, óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy alkotóját vajon mi készítethette a törött és csak durva javítással használhatóvá tett hétköznapi konyhaeszköz gondosan kivitelezett másolatának elkészítésére. Nyilvánvalóan nem egy főzőkanál megalkotása volt a cél, hanem valami más. Hogy ez a „más” valójában mi lehetett, s mi inspirálhatta a faragvány alkotóját, arra David Attenboroughnak egy ugyancsak különös története világíthat rá, amit az *Utazás a múltba* című könyvében olvashatunk. Eszerint, a XX. század elején, bizonyos pápua törzsek igencsak szokatlan, irracionálisnak tűnő viselkedéssel hívták föl magukra a területükön élő fehér telepesek figyelmét. Egyes bennszülöttek például olyan fafaragványokat készítettek, amelyek kísértetiesen hasonlítottak egy telefonkészülékre. Ráadásul néha úgy is tettek, mintha a fakagylóba beszélnének. Mások hosszú-hosszú kilométereken át faoszlopokat állítottak, s a köztük lévő távolságot a magasban indákkal hidalták át, amelyek végül mindig valamilyen villanyvezetékhez csatlakoztak. Aztán azt is észrevették a fehérek, hogy időnként tizenöt-húsz bennszülött valami primitív, egyenruhához hasonló göncöt vesz magára, és órákon át masíroznak egy-egy fából faragott puskával a vállukon. Nem kevés időre volt szükségük az etnográfusoknak, hogy a kollektív elmebetegség kimondása helyett megsejtsék: itt valami különös intelligencia és kreativitás megnyilvánulásával van dolguk.

Mert nézzük csak pápua logikával a helyzetet! Ezeknek a kiváló megfigyelőképességgel megáldott embereknek egy dolog szöveget ütött a fejébe: a fehérek szemlátomást bőségesen el voltak látva minden szükségleti cikkel – ruhákkal, használati tárgyakkal és fegyverekkel –, de soha egyikük sem látta, hogy fehér ember ruhát szőtt, baltafejet kovácsolt, vagy puskát készített volna. Az ellentmondást csak egyetlen magyarázat oldhatta fel: a fehéreknek van egy olyan bőkezű istenük, aki mindennel ellátja őket. De vajon

hol lakhat ez az isten? – tették fel maguknak a kérdést a pápuák. – És főleg: miféle rítusokat kell végrehajtani, illetve milyen áldozatokat kell neki bemutatni, hogy őket is a kegyeibe fogadja? A válasz kézenfekvő volt: a pápua szemmel érthetetlen, illetve értelmezhetetlen cselekvéssorok lehettek csak azok a rítusok és áldozatbemutatók, amelyeket ez az ismeretlen, igényes, de nagyon bőkezű isten megkívánhatott. S ezért a pápuák is elkezdtek a maguk módján telefonálni, villanyvezetékeket készíteni, katonásdit játszani, sőt még ötörai teára is összejöttek, abban a hitben, hogy az igen jól megfigyelt és imitált cselekvéssorokat a Nagy Fehér Gazdag Isten előbb-utóbb majd jutalmazni fogja. Valami hasonló indítéka lehetett annak a kongói bennszülöttnak is, aki elkészítette az általa szakrális tárgynak tartott, megreparált nyelvű főzőkanál oly pontos mását, amelyről írásom elején szóltam.

Nekem nagyon szimpatikusak ezek a kreatív neofiták, s – magam is képzőművész lévén – minduntalan korunk képzőművészei jutnak róluk eszembe. Talán meglepőnek tűnhet ez a párhuzam, de ha arra gondolunk, hogy mi is volt valójában az a tevékenység, amit ma képzőművészetként szoktunk megnevezni, s hogy mivé lett mára, akkor érthetővé válik gondolatmenetem. A képzőművészet ugyanis egykor nyilvánvalóan a szakralitásban gyökerezett, s attól nyerte az értelmét, hogy feladata nem lehetett más, mint Isten Látható Arca, a Mindenség Harmonikus Egésze, a Kozmikus Rend – vagy nevezzük bárminek is az Egyet – létezésének jelzése, felmutatása – sőt bizonyítása! – a Mérték szerint. Erre pedig csak a Szférák Zenéjét felfogó beavatottak, a Tereptő Demiurgosz fiai, az óegyiptomi Ptah, a finn Ilmarinen, a perzsa Káve, a görög Héphaisztosz, a római Vulcanus, a germán Völund, a gall Goibniu, az ősi kovácsok és sámánok leszármazottai, illetve tanítványaik voltak valaha képesek. Ők voltak azok a Tudó és Látó Emberek, akik a Hagyomány ismeretében „képfaragókká” lehettek.

Vajon korunk képzőművésze elmondhatja-e magáról, hogy a Hagyomány beavatottja? Hogy nemcsak hallja, de érti is a Szférák Zenéjét? Hogy ismeri a Mértéket s a Rendet? Tudja-e egyáltalán azt, hogy tevékenységével mit vagy kit szolgál? Hogy annak célja és értelme egyáltalán érintkezik-e a spirituálissal, a szakrálissal?

A fenti kérdések felvetése már önmagában is abszurdnak tűnik, hisz látnunk kell, hogy a kreativitással megáldott-megvert, önmagát művésznek nevező ember nem tesz mást, mint olyasfajta hason-

lósági mágiához folyamodik, mint amelyet a jó pápuk vittek végbe, utánozva az ismeretlen értelmű cselekvéssorok rítusait. Előveszi az ősi eszközöket – a ceruzát, a papírt, az ecsetet, a vásznat vagy a deszkát, a mintázófát, az agyagot, a vésőt, és a követ –, s az egykori „képfaragók” tevékenységét utánozva abban reménykedik, hogy cselekedetével újra megidézheti az elvesztett Rendet, Harmóniát, Istent. S miközben ezen igyekszik, egyre több formai újítást hoz létre, mígnem tapasztalnia kell, hogy az egykor volt tartalom hiányát a rákos szövetként túlburjánzott forma fedi el. Az Egy – az Egység – keresése helyébe a Máság kultusza, az Igazság és a Szépség helyébe pedig az Érdekes és a Különös lép.

Amikor a forma nemcsak elfedi és maga alá temeti, hanem meg is tagadja a tartalmat, akkor ennek sokszor legalább olyan groteszk monumentumaival találkozhat az ember, mint a már említett, szinte pop artos hatást keltő, törött nyelű főzőkanál, vagy egy telefon „faszobra”. Ilyennek tartom például azt a Balatonszentgyörgyön lévő kő feszületet, amelyen két megfeszített Krisztus látható. Egyik a faluba vezető útról tárul elénk, míg a másik az autóútról. A hétköznapi praktikum szemléletét felülírja a szakrális lényeg, s nyilván fel sem merült a falu közösségében, hogy – szándékukkal éppen ellentétesen – milyen súlyos blaszfémiát követnek el az objektum felállításával, hisz Krisztus talán egyik legfontosabb lényege az Egy testet öltése.

Egyébként a feszület motívuma igen alkalmas arra, hogy rámutathassunk a formai sokféleség és vélt gazdagság visszahatására a tartalmi lényeg tekintetében. A keresztfán ábrázolt Krisztus – a feszület – ábrázolása csak vagy ötszáz évvel az Ő halála után vált elfogadottá, aminek elsőrendű oka nyilván a perzsa eredetű, szörnyű kivégzési mód még eleven emléke lehetett, amellyel csak a legelvetemültebb bűnözőket és a rabszolgákat gyalázták meg még haldoklásukban is. Az őskeresztények ábrázolatain a Megváltás katartikus élményét még csupán kereszt alakú jel, hal, bárány, vagy esetleg a Krisztus-monogram helyettesítette, hisz amíg a kereszténység eszméje érzékenyen új volt, szinte blaszfémiaként hatott volna az Istenembert egyszerű emberi alakban ábrázolni a kereszten. De még akkor is, amikor a kereszten függő ember alakjában ábrázolták Őt, visszariadtak attól, hogy az Istenember emberi oldalát – a haldoklót vagy a halottat – tegyék közszemlére. Évszázadokon át a kereszten csak nyi-

tott szemű, felegyenesedett testtartású, élő emberi alak előtt imádkoztak a hívők, hisz imádatuk tárgyának nem halandó, emberi voltának a felmutatása volt fontos, hanem az isteni feltámadásé. Csak a Krisztus utáni X-XI. században vált elfogadottá, hogy Megváltónkat emberi gyengeségében, haldoklás közben vagy éppen holtan is lehet ábrázolni. Újabb ötszáz év múlva, Grünwald legismertebb keresztrefeszítésén – hisz több változatban is megfestette a mester ezt a témát –, az isenheimi oltárképen pedig már csak az ember ember általi meggyalázásával, a szörnyű kínhalállal szembesülhetünk. A megváltás misztériuma a felismerhetetlenségig eltemetődött.

Erről a műről Michael Levey így ír: „Az isenheimi oltár, ez az elzászi falu számára festett kép, amely ma a csendes colmari múzeumban található, külső oldalán az elkínzott testű Krisztus vívja haláltusáját a kereszten, két keze görcsösen felfelé fordul, mint ha el akarna szakadni a durva fától. Bár nincs szükség külön hangsúlyozásra, teste nagyobb, mint a gyászolóké: Krisztus lábánál a félőrült Magdolna térdepléséből kicsavarodva felfelé fordul, hogy osztozzék agóniájában. Egy másik táblán, mely csak akkor látható, ha az oltárt teljesen kinyitják, a crana-chi és altdorferi táj rothadó, nyirkos, moha benötte pusztasággá változott, s ott ül a két szent remete, Antal és Pál. Az eleséget hozó madár is dögevőnek tűnik, tépett szárnyú keselyűsereg első hírnökének. Ez a művészet túl szenvedélyes ahhoz, hogy a harmóniával törődjék. Minden szélsőséges, és majdnem minden halálba hanyatlik.”

A katartikus élményt nyújtó borzalomnál azonban – amely a test halálával szembesít – talán még szörnyűbb a szellem halálával szembesülni, amelyen viszont adott esetben még nevetni is lehet. Erre gondoltam, amikor 2013. július 29-én délután, Hajdúnánás központjában, egy kiállítás megnyitó közönségében (!) láttam egy fiatal lányt, akinek a nyakszirtjére a Szentháromság jelébe foglalt Isten szeme volt tetoválva.

Csang Csao, a kínai bölcs szerint: „Okvetlenül szükséges, hogy a virágon pillangó legyen, a dombon forrás legyen, a sziklán moha legyen, a vízben vízirózsa legyen, nagy fán kúszónövény legyen, s az embernek vesszőparipája legyen.”

Mint olyan ember, akinek a képzőművészet a „vesszőparipája”, mindig is irigylésre méltónak tartottam a természeti környezetben való otthonosság-
nak ezt a taoista érzületét, ami a mi európai hagyományainkban nem ennyire kézenfekvő. A középkori

Európa keresztény kultúrájában ugyanis magától értetődő volt, hogy miután az isteni teremtés végső célja maga az ember, ő Isten képmása, a teremtés koronája, így égbetörő vágyait megfogalmazó, addig soha nem látott emlékeket állító művészete is csak az ember képében ábrázolt Istent, illetve magát az embert állíthatja a középpontba. A korabeli művészetfelfogás a természeti környezetet afféle „járulékos elemként” kezelte, s csak egyetlen ürüggyel tartotta méltónak jelzésszerű megjelenítésére: az egykor volt, elvesztett Paradicsom jelképeként. Az állatvilág pedig azért játszott alárendelt szerepet, mert a Biblia egyértelműen megfogalmazta helyét a világban: „Isten újra szólt: »Teremtünk embert képmásunkra, magunkhoz hasonlóvá. Ők uralkodjanak a tenger halai, az ég madarai, a háziállatok, a mezei vadak és az összes csúszómászó fölött, amely a földön mozog«” (Ter, 1, 26).

Különös, csodálatos kivételnek kell tekintenünk ebben a korban Assisi Szent Ferenc (1181–1226) fellépését és szellemiségét, aki a természeti környezet és annak teremtményeit egyfajta panteisztikus áhitattal fogadta el az emberrel egyenrangú létezőként, amit a legenda szerint azzal a gesztusával is nyomatékosított, hogy a madaraknak is prédikált. Sőt! A természeti lények büntelenségébe vetett hitével példaként állította azokat az ember elé, s ezért állítólag még az üldözött gubbiói farkast is védelmébe vette és megszelídítette. Valahogy úgy tekinthetett tehát az állatokra, mint ősidők óta a hinduk, akik szerint azok „fiatalabb testvéreink”.

Ha nem tudnánk arról az erős pogány hatásról, amely az antikvitásból sugárzott át a középkorra, akkor nagyon csodálkozhatnánk azon, hogy Ferenc panteisztikus hite miként vezethetett a kiközösítés helyett a szentté avatáshoz.

Több mint fél évszázada járom a természetet, s lassan meggyőződésemmé válik, hogy a természet közelségében élő emberek valahogy mások, mint azok, akik nem az egykor volt Édenkert maradványát, a gondoskodó anyatermeszetet látják a városon kívüli világban, hanem egyenesen félnek attól. Félnak a föld porától-piszkától, az eltévedéstől, az éjszaka sötétjétől, a villámcsapástól, a mocsaraktól, a szakadékoktól, az allergiát okozó pollenektől, a parlagfűtől, a csalántól, a mérges gombáktól, a szünyogoktól, a kullancsoktól, a madárinfluenzától, a vaddisznóktól, a farkasoktól, a medvéktől, és még ki tudja, mi mindentől.

Ezek az atavisztikus félelmek persze jórészt irracionálisak, de kétségkívül néha hasznosak is, mert legalább megálljt parancsolnak az embernek minden ismeretlen előtt. Ennél sokkal nagyobb baj az, ha természeti környezetünkől már nem csupán félünk, hanem feléled bennünk a vágy arra, hogy „pacifikáljuk” – azaz elpusztítsuk – ezt az ellenségesnek tartott világot.

Ami félelmeink realitását illeti, arra csak a legrosszabb hírű vadállat, a farkas példáját hoznám fel, ami – és most tessék rettegni! – folyamatosan jelen van a magyar faunában. Legalábbis Kovács Zsolt kutatásai szerint, aki a *Farkasok a Kárpát-medencében* című könyvében a következő adatokat közli: 1961 és 1969 között 11 farkast ejtettek el hazánkban. Az 1970 és 1985 közötti időszakból 23 megfigyelés áll rendelkezésre. 1983-ban megtelepedett a farkas a Zempléni-hegységben, 1984–85 telén pedig az Aggteleki-karszton. 1987-ben előfordult a Nyírségben, a Bükkben, a Tiszaháton és a Sárréten. 1989-ben újra látták a Bükkben. 1990-ben Bugacon ejtettek el egy párt, amelyeknek a kölykeit is meglelték. 1991-ben Újkígyóson és a Bakonyban fordult elő, Sümegen pedig elejtettek egyet. Gemencen 1990-től egészen 2001-ig számon tartottak egy kisebb populációt, s nagyon valószínű, hogy napjainkban is előfordul hazánkban ez a ragadozó.

Mindehhez képest ez alatt az idő alatt egyetlen olyan eset sem fordult elő, amely során farkas emberre támadott volna. A kilencvenes évek közepén ugyan híre ment, hogy Pécsen egy állatkertből szabadult farkas rátámadt két emberre, de a szakemberek rövidesen kiderítették, hogy a szerencsétlen farkas csak egy kutyatámadás „bűnbakja”.

Mert bármily nehéz is szembesülni a ténnyel, de az emberre nézve a kutya a legveszélyesebb állat. Magyarországon az utóbbi évtizedek átlagát tekintve, a halálos kimenetelű kutyatámadások száma jóval meghaladja az ugyanezen idő alatt Romániában történt medvetámadásokét, és a világszerte történt cápátámadásokét is.

Mi ennek az oka? És mi az oka annak, hogy az ember ennek ellenére a kutyával szemben oly elnéző?

Talán az, hogy „a kutya is ember”? Vagy legalábbis olyanszerű?

Mert nem véletlen, hogy Csányi Vilmos etológus a kutyákat „szőrös gyerekeknek” nevezi, s Dr. Topál József etológus pedig egy rádióinterjúban azt fejtette, hogy a kutya agyműködése sokkal jobban

hasonlít egy embercsecsemőére, mint állítólagos ősenek – a farkasnak – az agyműködésére. Ez a különleges lény – folytatta az etológus – az emberrel való több tízezer éves együttélése során letért az evolúció útjáról, s ezért már bizonyos értelemben nem tekinthető állatnak sem.

Mondjuk egyszerűen úgy: hibás termék? Amiért az ember tehető felelőssé? De akkor ez megbocsájt-hatatlan bűn ezzel a „társállatként” számon tartott lényel szemben, s Isten ellen való véték is, hisz a Biblia nemcsak uralmunk alá helyezte az állatokat, de ezzel az irántuk való felelősséget is ránk ruházta. S ha „társállatainkkal” ezt tettük, akkor vajon mit szólunk úgynevezett „haszonállataink” sorsához?

Nemrég, egy képzőművészeti alkotótábor tagjai-val egy több ezer holstein-fríz fajtájú tehenet tartó vállalkozó igen korszerűnek mondott, imponálóan magas tejhozamot produkáló telepén jártunk, ahol megoldották a teljes gépesítést.

Itt a borjak a születésük után röviddel egy körül-belül 1×2 méteres alapterületű, szabadtéren lévő, bealmozott karámba kerülnek, s ettől kezdve mesterséges tápszerekkel itatják őket. Egyik társunk – egy melegszívű asszony – megpróbálta megsimogatni az egyik kis borjút, mire az riadtan félreugrott, hiszen ehhez az állathoz születése óta sem az anyja, sem más nem ért hozzá, s élete során legfeljebb csak az állatorvos és az inszeminátor (a mesterséges megtermékenyítést végző szakember) fog vele érintkezni.

Odébb, egy hatalmas teremben a teljesen gépesített fejés zajlott, minden közvetlen emberi beavatkozás nélkül. Az állatok futószalagon érkeztek egy hatalmas forgórendszerbe, ahol automatikusan kerültek a tőgyeikre a fejőgépek szivattyúi, miközben az állatok minden adatát számítógép könyvelte. Mert azonosításuk nemcsak a füleikbe belőtt, úgynevezett krotália alapján történik, hanem egy számítógépes rendszer révén is, amelyik számon tartja minden egyes egyed származását, születési idejét, szokásos tejhozamát, annak tejsír-tartalmát, elléseit és az esetleges korábbi orvosi kezeléseket. Mindezen felül egy beépített lépésszámláló azt is számon tartja, hogy az állat aznap mennyit mozgott, mert ha többet a szokásosnál, akkor valamiért ideges lehet, ha pedig kevesebbet, akkor valószínűleg beteg. Ezeket az állatokat egy terelőlap aztán automatikusan leválasztja a többiektől, hogy a szükséges vizsgálatokat és beavatkozásokat meg lehessen tenni.

Imponáló volt az egész. Csoportunkban csak két-három olyan ember akadt, aki látván ezeknek a gépesített haszonállatoknak a „működését”, kis híján rosszul lett, s azonmód megesküdt, hogy sem tejet, sem marhahúst nem fogyaszt soha többé. Pedig olyan rend és tisztaság uralkodott mindenhol, mint amilyenek egy hadifogoly- vagy a koncentrációs táborban lennie kell.

Egy száz évvel ezelőtt élt parasztember el sem hitte volna, hogy egykor majd ilyen is létezhet.

Eszembe jut erről Lincoln Steffens – az 1920-as évek ismert amerikai újságírója –, aki a Szovjetunió-béli útjáról hazatérve ezt írta: „Jártam a jövőben, mely működik.”

Zárug Péter Farkas és Forizs József *Snowden-ügy: a velünk élő science fiction* című írásában, ami a Magyar Nemzet 2013. augusztus 2- i számában jelent meg, ezt olvasom:

„...amit Snowden feltárt, az a kommunikációs világtársadalom politikai uralmának legrémisztőbb képét mutatja. Egy olyan világhatalmi berendezkedést, amelyet még Andrew C. Clark az ötvenes években sci-fiként vázolt fel, miszerint a világméretű totális hatalom akkor következik be, amikor minden ember adóvevőt kell magán viseljen, s ezáltal egy olyan központi megfigyelő-, lehallgató-, mozgáskövető rendszer részévé válik, amely láthatatlanul is felszámolja az egyén szabadságát, s betereleli a mindenkori hatalomkövetés észrevétlen rendszerébe.”

Tapasztalatom szerint a szisztéma állatkísérletben már bevált, a jövő – minden jel szerint – működni fog.

Harmincegy év után ismét Isztambulban jártam, de úgy éreztem magam, mintha nem is ugyanabban a városban lennék. Első ottjártamkor egy nagyon hangulatos, keleti ország fővárosát láttam, ahol az utcákon elképesztően lerobbant, egykor volt amerikai autócsodák tömege keltett látszólagos káoszt, szemlátomást semmiféle közlekedési szabályt nem ismerve, a házakon kívül, hatalmas kötegekben lógtak a villanyvezetékek, a szűk, szemetes kis utcákban késő délutántól hajnalig folyt az élet, és amikor betértünk a lélegzetelállító Hagia Sophia székesegyházba, rajtunk kívül alig néhány tucatnyian lézengtek benne. Most több sávós, széles autóutak vezetnek át a városon, a közlekedés jól szervezett, biztonságos, teljesen új városrészek épültek, tisztaság, rend és sok, virágokkal borított zöld terület van mindenütt, nem látni sem koldusokat, sem hajléktalanokat, ám a Hagia Sophiába bejutni a turisták tömege miatt csak hosszas

sorbaállással lehet. Ez nem is csoda, mert – mint megtudtam – Törökországot évente több mint húszmillió turista látogatja meg.

Egy török közmondás szerint a világon a legszebb három hang a víz csörgedezése, a női kacagás és a számlált pénz csengése.

Én csak a most tapasztaltak alapján értettem meg igazán ennek a mondásnak a harmadik elemét, mert rá kellett jönnöm, hogy a törökök nemcsak jó kereskedők, de praktikusan gondolkodó, szorgalmas emberek is, s nyilvánvaló, hogy az elmúlt évtizedek során a Nyugat-Európában elhelyezkedő török vendégmunkások nemcsak hatalmas tömegű pénzt, de egyfajta munkamorált is importáltak hazájukba.

Az elképesztő fejlődés láttán az ember persze óhatatlanul a saját hazájára gondol, és arra, hogy néhány begyepesedett agyú defetista kivételével – közénk tartoztam én is – milyen euforikus hangulatban ünnepelte az ország az Európai Unióra való felvételünket, egy hasonlóan dinamikus fejlődést vizionálva, amiből szinte semmi sem valósult meg, míg Törökország az EU-n kívül maradván lépett előre egy hatalmasat.

Ehhez persze sok dolog kell. Nem elég a pénz, hanem mögötte ott kell állnia egy egészséges nemzetudatnak, bátorságnak és jövőbe vetett hitnek is. Hogy Törökország mennyire mondhatja magáénak mindezt, arról számomra a legtöbbit a következő adat mondja el: a hetvenmilliónál magasabb lélekszámú lakosság fele 28 évesnél fiatalabb.

Úgy hiszem: Törökországnak nem sok dolga lehet már az egyre inkább az öregedés riasztó jeleit mutató, felemelt mutatóujjú EU-val. Mert jó emlékeztetnünk rá, hogy már akkor sem hajolt meg Európa nagyhatalmai előtt, amikor az első világháború egyik veszteseként, az ő Trianonjuk – a sévres-i békeszerződés – ellen Musztafa Kemal, azaz: Kemal Atatürk (a törökök atyja) függetlenségi háborút indított, s csodák csodájára Európa – azaz a görög, olasz, francia és angol csapatok – meghátráltak előle. Így jött létre a modern, mai török állam. Ehhez képest, mi, magyarok nem lihegtük egy kicsit túl ahhoz az Európához való csatlakozásunkat, amelynek állítólag idestova ezer éve a része vagyunk, s amely korábban már megcsonkított bennünket?

Húsz évvel ezelőtt, egy *Európa elrablása* címmel rendezett kiállítás megnyitójára írtam egy szöveget, amelynek az alábbi részletét ma még aktuálisabbnak érzem, mint akkor, amikor először elmondtam. Ez így hangzik: A mítoszt ismerjük: a görögök csapodár főistenének – Zeusznak – megtetszett a szép Európé, s a

bajkeverő Hermész segítségével, fehér bika képében elvegyült a lány apjának gulyájában. A mit sem sejtő leánykának megtetszett a gyönyörű, hófehér állat, s játszani kezdett vele. Amikor aztán a hátára is felült, Zeusz – a bika – lerohant a tengerpartra, s a tengerbe vetve magát, úszni kezdett Kréta szigete felé, ahol magáévá tette Európét, és gyermekeket nemzett vele. Közülük a legidősebb Mínoész lett, Krétának – kultúránk bölcsőjének – legendás királya.

A földrész, ahol élünk, ennek az istent igéző, szépséges, kifinomult, kíváncsi, elkényeztetett és kicsit csacska lánynak a nevét viseli, s bizonylyan ilyen is lehetett fiatal korában, mondjuk Ovidius idején, aki a mítoszt feljegyezte.

Nekem azonban – ha erre a történetre gondolok – a velencei Paolo Veronese pompás festménye jut az eszembe, amelyen idilli tájban egy békés bika kushad szolgálatkészen egy kényes dáma elé. A hölgy egyik keble kihívóan buggyan elő pazar ruhájából, amelynek elegáns eséséről két udvarhölgye is gondoskodik, míg a másik kettő a fejük fölött lebegő puttóktól virágfüzért és rózsákat vesz át. A háttérben aztán láthatjuk a történet további kibontakozását: a vízben úszó bika hátán az immár ijedten kapálódzó nőalakot. Olyan ez az egész, mintha a hölgyike alig titkolt vágyait valóra váltó bika csupán szolgálatkészen asszisztálna ehhez az egész „elrablás” históriához.

Igen! Számomra Veronese Európéje az igazi Európa, aki mindig mindenkit erőszakra ingerelt: római, gall, germán, hunt, sőt még a hét törzs magyarjait is, hogy aztán kicsit később otthonülő papuccsá szelídüljenek azok, akik túléltek e házasságot. Végül is Európa esetében nőről van szó... Nem is lennénk magyarok, ha történelmünk során nem csüggtünk volna kicsit perverz, komplexusaink táplálta szenvedéllyel e kétes hírű némben.

Lóháton nyargalászó őseink fiatalos hevületét látva Európa – latinus műveltségét fitogtatva – így sikkantott fel kéjesen: „A Saggitis Hungarorum libera nos Domine!” Azaz: „A magyarok nyilaitól ments meg, Uram, minket!”

Aztán röpké száz év, egyházi áldás, Szent Korona, fészekrakás, szentté avatás és mézeshetek, amelyek túl gyorsan repültek el. De azért később sem voltunk rossz védelmezői a követelődző, csalfa cédának. Néha azzal hízelgett, hogy utolsó bástyája mi lennénk, s míg mi ebbe a nevetséges szerepbe belerokkantunk, addig ő beleszeretett Amerikába, akitől indián aranyakkal felékszerezve tért haza.

Már öregedő, rossz hírű nő volt, amikor mi még egy utolsó, akkor éppen férfiasnak tűnő gesztussal életünket és vérünket is felajánlottuk neki. Trianonnál kaptuk meg a számlát...

Most – majdnem azt mondom: utólag – már jól látható, hogy soha nem szeretett bennünket. Aztán elkövetkezett az a pillanat is, amikor utolsó leheletünkkel kiáltottunk segítségért hozzá, de ő meg sem hallotta, s úgy tett, mintha a Szezi-öböllel lenne elfoglalva. Európa csendes volt... Újra csendes.

Német csizmák és orosz tankok taposta testét ugyan már jócskán károsították szenvedélyei, de még így is vonzóan mondható. Pedig túl sokat fogyaszt. Amerikai filmeket, coca colát, hamburgert, benzint és mindent, ami káros. Nem túl válogatós, s nyílt titok, hogy már régóta pénzért árulja magát. Csak mintha mi – magyarok – nem látnánk szánalmas romlottságának vonásait az arcán. Miért is van az úgy, hogy ez az olcsó céda mindig is az a kívánatos nő marad a szemünkben, akihez igazán közel sosem kerülhetünk? Pedig azt híreszteljük, hogy kultúrájának gazdagságához mi is hozzájárultunk.

Sokunkban pedig él még a megalázó emlék, amikor a hatvanas-hetvenes években kivételesen, afféle megtűrt, koldusszegény idegenként, szorongva és a megtiszteltetéstől elfogódottan belopózhattunk hozzá.

Igen! Máig fájón ég bennem az első benyomás, amikor először, huszonhét éves koromban Bécs belvárosában jártam, s megéreztem, hogy én még csak megtűrt rokon sem lehetek itt. Az utóbbi évek EU-val kapcsolatos tapasztalatai pedig egyre inkább elmélyítik bennem az érzést, hogy Európában egyre inkább idegen testként tekintenek ránk. Ennek egyik oka pedig – minden híresztelés ellenére is – talán legnagyobb nemzeti kincsünk: az Európában rokontalan magyar nyelv, ami egyúttal sajátos gondolkodást is jelent.

Czakó Gábor írja az *Eredeti magyar nyelvtan* című művének bevezetőjében:

„Létezik gondolkodás nyelv nélkül? Hogyne! Nem szavakban gondolkodnak a csecsemők, munkájuk közben a testművészek: sportolók, táncosok, a muzsikuskok, festők, szobrászok, de biztos, hogy az anyanyelv kihat rájuk.

Minden népnek sajátos a gondolkodásmódja, amely sok egyéb mellett nyelvétől is függ. Nicholas Evans ausztrál és Stephen Levinson holland nyelvész kutatása szerint »a nyelv alakítja az agyunkat«. A költők gyakran megelőzik a tudósokat. Babits Mihály jóval Evansék előtt írta: »Az egyes ember élete: gon-

dolatainak fejlődése és szavainak hatása... Beszélni és gondolkodni tehát egyszerre tanulsz és folyton és lassan. – Gondolkodni és beszélni: voltaképp egy.«

Teller Ede, a világhírű fizikus gyakorta mondotta: »Ha nem Ady Endre nyelvén tanultam volna gondolkodni, akkor belőlem csak egy közepesnél alig jobb fizikatanár lehetett volna.«

S most itt állnánk atom- és hidrogénbomba nélkül... (Ejnye, Czakó bácsi! Hát soha nem tudja megtagadni azt a rossz máját? – Sz. Gy.)

Teller Adytól észjárást tanult. Ez a könyv a magyar észjárásba próbálja bevezetni olvasóját a magyar nyelv szerkezetének bemutatásán keresztül. »A magyar nyelv logikus és tökéletes felépítése felülmúl minden más nyelvet«, írta Jacob Grimm (1785–1863), a nagy német nyelvész, aki kortársaihoz hasonlóan hazafias buzgalommal és elfogultsággal kutatta anyanyelvét. A pártatlan elismerés alapján megelőlegezhető, hogy észjárásunk, nyelvünk »felépítésére« támaszkodik.»

A magyar nyelv példátlan erejét és organikus szerkezetét jelzi, hogy – kisebb-nagyobb erőfeszítésekkel, s néha félreértésekkel – akár még a honfoglaló magyarok beszédét is képesek lennének megérteni, amit semmilyen más európai nép nem mondhat el magáról, hisz gyakorlatilag még három-négy száz évvel ezelőtt élt elődeik is más nyelvet beszéltek, mint ők most.

Már csak az a kérdés, hogy a mi utódaink is érteni fogják-e a magyar nyelvet, vagy – ami még aktuálisabb probléma –, hogy mi is megértjük-e még őket. Mert alig több mint száz éve született nagyanyám például semmit nem értene annak a lánynak és fiúnak a párbeszédéből, akiket tegnap a villamoson hallottam, s ami körülbelül így hangzott: – Figyeelj! Tegnap voltam Quimbyn. – Nemmondod... Én is láttam őket a jutyubon. – És lelajkoltad vagy lepráztad őket? – Hát... Oltári nagy arcok a csávók, és az egész úgy oda van téve... Az őseim viszont paráznak a Szigettől. – Hát az nem is egy Pecsá... Alsó hangon tíz rugó. Vágod? – Az egy dolog... – A lényeg a lényeg: alpból ez nem így működik. Ha akarod, holnap letémázzuk a témát egy az egyben. Megoldjuk okosba. Oké? Van egy emberke, akivel a fészbukon ismerkedtem meg, és... – Figyeelj...! Én itt leszálok. A többit told át ímében! Holnap Kökinél talizunk? – Sirály! – Csöváz!

Vannak olyan amerikai és európai teoretikusok, akik azt jósolják, hogy egy-két emberöltő múlva már nem kell számolni a magyarokkal, illetve magyar identitású emberekkel.

BEKE MIHÁLY ANDRÁS
„Nyelvében haldoklik....”¹

Korond jó pihenő az utazónak. Marosvásárhely után, Székelyudvarhely felé nem csupán a hosszú autózástól elgémberedett tagjaimat szoktam ott kilazítani, hanem egy kicsit a lelkeket is. Bár mostanában egyre kedvetlenebbül állok meg. Az árusok út menti fabódéiban kiállított vietnami kalapokra még csak legyintettem. A trikólóros Drakula-ábrázolásokra már felszisszentem. Legutóbb a miniatűr faragott székelykapukra rótt „Bine ați venit în România” felirattól megijedtem. Aztán Dante kapujába érkeztem: a nagyhatalmakhoz címzett, Trianont panasoló, álpergamenre írt verses sirámok szomszédságában ott virít a korondi tányérokra festett házi áldás... Románul!

Apám kedves mondata jut eszembe: „Az anyanyelv az én hazám!” Sokáig azt hittem, magyar szerző tollából született ez a mondat. Valójában egy román költő írta. Pedig annyira „magyar” mondat! A románok inkább a történelmet emlegetik. Mi, magyarok szoktuk mondogatni, okkal-joggal, hogy „nyelvében él a nemzet”.

Sorolhatók a kivételek: a skótok, az írek. Vagy akár hozzánk közelebb, a kényszerűségből, tiltott anyanyelvük pótlékeként a katolicizmusukba kapaszkodó moldvai csángó-magyarok. Hiszen a nyelvváltásuk ellenére – mellőzve most a gael nyelv újkori reneszánszát! – sem a velük egyazon nyelvet beszélő angolok ellen háborúzó írek, sem a függetlenségükről szavazni készülő skótok nem adták fel nemzeti identitásukat. És ami annak biztosítéka: nemzeti büszkeségüket. (Tanulságos e tekintetben *Az angol, aki a dombra ment fel és a hegyről jött le* című szellemes film.) Úgy fest, a nyelvi asszimiláció önmagában még nem jelenti a teljes asszimilálódást. Amiként sem Rákóczi, sem Széchenyi, sem Liszt számára nem igazán az anyanyelv ismerete határozta meg magyarságát. Van valami többlet, amitől sem az írek, sem a skótok nem veszítették el nemzeti identitásukat.

Lehet vitatkozni azon, hogy a nemzeti identitás tekintetében vajon az objektív tényezők: a kultúra, a nyelv vagy a vallás, vagy pedig a szubjektív elem, az adott közösséghez való tartozás érzése a döntő. „De valamennyinél leghatalmasabb ok a politikai előzmények ugyanazonossága, a nemzeti történelem, következőleg a büszke emlékek és megaláztatások közösségének emléke, az öröm és bánat, melyek a múlt ugyanazon emlékeivel vannak összekötöttesben” – írta John Stuart Mill.² Közös emlékek, öröm és bánat: „közös ihlet” (József Attila). Mi más lehetne e „közös ihlet” nyelve, mint az anyanyelv? Mi más lehetne az emlékek, az öröm és a bánat tárháza, mint az anyanyelv holdudvara: az anyanyelvi kultúra?

Nem mindig gondoltuk így. És nem mindenki gondolja így!

Bennünket Trianon rákényszerített arra, hogy hungarus-tudatunkat átváltssuk a kultúrnemzet eszmére. Máig tartó kínnal-keservvel. Azóta igyekszünk a nemzetet egyre kevésbé politikai, mintsem inkább kulturális kategóriának tekinteni. Holmi efemer politikai határokkal körbe nem szabható „közös ihletnek”. A magyar lélek csak úgy volt képes túlélni a traumát, hogy a nemzetet a „magasba”, az államhatárok fölé emelte. A nemzet fontosabbá vált, mint az ország. Legalábbis Németh László követőinek. Mind egyéni, mind közös indentitásunkat alapvetően a „nyelvében és kultúrájában élő” nemzethez való tartozásunk, ahhoz való viszonyulásunk határozza meg. Nem volt könnyű a váltás. Vajon nem éppen ennek a szemléletváltásnak, a Trianon utáni identitáskeresésnek, önmeghatározási kényszernek a mindmáig elhúzódó gyötrelmeit jelzi-e a „ki a magyar? mi a magyar” véget nem érő, most nemrégiben éppen Felvidéken folyt vitája? Amely vitában, úgy fest, nincs és nem is lehet megnyugtató, végleges válasz. Hiszen az igazi válasz – talán már Mohács óta, amikor Márai szerint nemzetünk gerince eltörött – maga a folytonos válaszadás, a válaszra való örökös törekvés. Ernest Renan *Mi a nemzet?* című esszéjében írja (bár Márai ezt Barrèsnak tulajdonította),³ hogy „egy nemzet léte mindennapos népszavazás, mint ahogyan az egyén léte az élet folytonos igenlése.”⁴

1 A Nemzetstratégiai Kutatóintézet és az MTA pécsi intézetének *Gyökerek, utak, jövők: az anyanyelv megőrzésének kérdései a Kárpát-medencében* című konferenciáján elhangzott átdolgozott előadás, 2013. szeptember 13–14.

2 John Stuart Mill, *A képviselői kormány*, in: Kántor Zoltán, *Hamis dichotómia: politikai/kulturális nemzet, in: Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-*

Európában, Tér és Terep, szerk. Szarka László, Vízi Balázs, Majtényi Balázs, Kántor Zoltán, Bp. 2007. (Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének évkönyve. 6.)

3 Márai Sándor, *Hazamenni*, Pesti Hírlap, 1938. okt. 9.

4 Renan, Ernest: *Mi a nemzet?* In: Bretter Zoltán és Deák Ágnes (szerk): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus* (Pécs, 1995, Tanulmány Kiadó).

Az a tény, hogy az utódállamok agresszív asszimiláló buzgalmukban a hatalmukba került nemzeti közösségeknek leginkább a nyelvhez és kultúrához kötődő nemzettudatát igyekeztek sorvasztani, talán érthető a részükről. Sokkal szomorúbb azonban, hogy az anyaországban az „aczélos” kádárizmus – és annak némely szellemi örököse még a közelmúltban is – nemzettudatunkat igyekezett és igyekszik az államhatárok közé szorítani. A „merjünk kicsik lenni!” örökösén visszatérő-kísértő szemlélete felémásan próbálta restaurálni politikai nemzetszemléletünket, anélkül, hogy hozzá tudta volna rendelni a hajdani Nagy-Magyarország történelmi-politikai dimenzióit. Ilyenformán sikerült is az anyaországi magyarság nemzeti identitástudatát hatékonyan elbizonytalanítani. Olyan nemzeti frusztrációt idézett elő mindezzel, amelyre a kommunista vezetés a maga hatalomtechnikai manipulációit alapozhatta, de amelynek mindmáig érezzük drámai kihatásait: Kádár népe vagyunk, nem Kossuthé! – 1990-94-ben ez volt a rendszerváltó értelmiség keserű tapasztalata. Ezt a nemzeti frusztrációt némelyek csak a táncházakba és a fenyesek közé tett hátizsákos kirándulásaikkal tudták valamelyest orvosolni. Hol is tették ezt? Éppenséggel leginkább Erdélyben, ahol éppen akkoriban dült legerőszakosabban a magyarellenesség. Abban az országban, ahol a románság történelmi hivatkozásokkal igyekezett legitimálni – legalábbis önmaga számára – a magyarság asszimilációját.

És éppen egy román, Nichita Stănescu írta azt a szép mondatot az anyanyelv-hazáról. Persze, egy költő! Nem mindegy. *Ő költőien gondolta!* Az utódállamok állampolgárai ugyanis – szintén törvényszerű módon – javarészt mindmáig benne ragadtak a hajdan sikeresnek bizonyult politikai nemzetszemléletükben. Göröngyös történelmük, megkésett nemzetfejlődésük, trianoni túlgőzelmük és nemzeti kisebbségeikkel szembeni folyamatos kompenzációs kényszereik csapdájában vergődnek. Az ő nemzeti identitásukat lényegében az államhatárok formálják. Akárcsak egyfajta Prokrasztész-ágy. Múltjukat és jelenüket is Trianon legitimálásának görcse tartja kényszerpályán. És habár nincsenek tudatában, maguk is szenvedik saját Trianon-traumájuk máig

ható következményeit. Gondoljunk csak arra, hogy az atrocitások miatt az oroszok által 1944 őszén Észak-Erdélyből kiharcolt román vezetés milyen készségesen vállalta fel a kommunista Petru Groza miniszterelnökségét és a kommunista hatalomátvételt Bukarestben az Erdélybe való visszatérés áraként. Gondoljunk csak a naponta megkezdett és általában soha fel nem épülő erdélyi ortodox templomok hosszú sorára. Lám, hiába volt Ady keserű figyelemztetése még 1912-ből: „Hiszen én nektek adom Erdélyt, ha kell Aradig és Máramaroszigetig is, a magam külön hazácskáját szintén, de nem hal-e majd [bele] ebbe Románia, akit én szeretek, s akinek én önzetlenül s már régen álmodom a legfényesebb jövőjét?... De a dilemmás Erdéllyel évszázadok marasztaló szellemét lázítja föl a vad haza-politika, s hazátlanná tenne két szerencsétlen s minden más, nemes fölzsabadulásra joggal váró nációt (*S ha Erdélyt elveszik?*)”. És hiába voltak a mai román politikusoknak is – mutatis mutandis – valami hasonlót üzenő Iuliu Maniu 1918. november 14-én a Jászi Oszkárhoz intézett szavai:⁵ „Ha a magyar nemzet, amely évszázadok óta kezében tartotta a hatalmat, a mi jogainkat csak egy békekongresszusnak kényszerítő hatalma alatt adja meg és nem adja meg szabad, őszinte, nyílt, férfias gesztussal, amely a jövőbeli együtt élés lehetőségét megteremtene, akkor óriási hiba történik nem a mi részünkről, hanem a magyar nemzet vezetői részéről”. Hiszen „...az az állam, amely nem képes a különböző fajok igényeit kielégíteni, maga fölött mond ítéletet; az az állam, amely azon igyekszik, hogy semlegesítse, magába olvassza vagy elűzze őket, saját életerejének forrását pusztítja...”⁶

Bár külön elemzést igényel az a fajta szellemi tunyaság és merész kicsinység, amelynek révén Pesten az erdélyi magyarból „román” és a felvidéki-ből „szlovák” lesz, azt be kell látnunk, hogy egy román valójában nem mindig rossz szándékkal románoz le egy erdélyi magyart, hanem mert – francia mintára – ő valóban úgy tudja, mert úgy tanulta, hogy Romániában románok élnek. Ilyenformán szerintük mindenki, aki valaha a mai Románia területén született, románnak tekintendő. Még ha nem is tudott románul. Adyra persze a románság nem tart igényt.

5 Ld. Töredékek. Jászi aradi tárgyalásából, in: Borsi-Kálmán Béla, *Román lehetőségkeret – magyar külpolitika*, ProMinoritate, 1996. 03. 10.

6 Lord Acton, *Nacionalizmus*, in: Ludassy Mária (szerk.): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai*, I. Bp. 1991. Atlantisz.

Bartókra viszont igen. A Hunyadiakról nem is beszélve. Elvégre a példaországban, Franciaországban mindenki francia, még a hajdani gyarmatok bennszülöttei is, leginkább persze az elzásziak! Amiképpen arrafelé – legalábbis hivatalosan – nincsenek etnikumok, csak „tájnyelven”, azaz baszkul, bretonul, okszitánul vagy elzásziul beszélő franciák, azonképpen vannak Romániában „magyarul beszélő románok”. Tegyük hozzá, hogy a román közélet még mindig nem tudott továbblépni a dákoromán kontinuitás elméletén, amely a nemzetállam-szemléletet hivatott legitimálni. A politikai nemzeteszmé ugyanis erős legitimációt nyert azzal, hogy a kommunizmus, különösen a romániai diktatúra időszakában hatékonyan szolgálta a nemzeti kisebbségek asszimilációját.

„Egy adott nemzetmeghatározásnak politikai következményei vannak, hisz’ amikor egy adott állam elfogad egy meghatározást, annak alapján intézményesíti a társadalmat, ezen belül viszonyát a határain belül élő kisebbségekkel és a határain kívül élő nemzettársakkal. Más-más hatása van annak, ha a politikai nemzet, illetve a kulturális nemzet eszménye alapján határozza meg az állam viszonyulását a nemzeti kérdéshez” – írja Kántor Zoltán.⁷

A magyarság számára a nemzetet az egyazon anyanyelvű közösség alkotja. A románság, a szlovákság számára azonban a nemzet egy és azonos az országgal. Ez a két, önmagában koherens eszme viszont egymással inkompatibilis. Szomszéd országok esetében ez igen kínos.

Különösen, hogy a nemzeteszmé sehol sem érvényesül kristálytisztán. Hiszen a mai magyar politikának – a belső ellendrukkereket leszámítva – össze kell békítenie a politikai határain kívül, de a nyelvhatáron belül lévő magyar közösségeket is egybeölelő kultúr-nemzet-eszmét az ország kompetenciáinak megőrzéséért az európai porondon vívott küzdelmeiben érvényesülő államnemzet-eszmével.⁸ Másfelől pedig érdekes megfigyelni, hogy a hivatalos Románia hogyan viszonyul a jelentős részben románok lakta Moldovai Köztársasághoz: a román közbeszédet nem annyira a kulturális közösségre, a közös nyelvre való hivatkozás uralja, nem a kultúr-nemzeti hivatkozások határozzák meg, mintsem inkább a történelmi igazságtétel igénye. Úgy fest, nehéz a politikai nemzeteszmén alapuló, azt szentesítő politikai diskurzustól eltérni és nyit-

ni a kultúr-nemzet-szemlélet irányában, különösen annak tudatában, hogy az Erdély tekintetében gyengíti a román legitimációs erőfeszítéseket.

Az egyének, különösen az utódállamokban élő nemzeti kisebbségek számára kíméletlenebb ez a dilemma. Érthető, ha nem is megérthető, hogy sokan a kibúvót egyfajta alibi-identitásban találják meg. Effajta alibi-nemzetek a szovjet, a jugoszláv, vagy akár az európai.

A közmondásos belgák? Az ő helyzetük kicsit egyszerűbbnek látszik: egyrészt a monarchia erős identitás-konstituáló tényezőnek látszik, különösen a fővárosban, másrészt – francia ihletésre – a Belgiumban élők belga polgároknak, egyébként flamandoknak, vallonoknak vagy éppen németeknek vallják magukat. Akadnak, akik szerint ebben a mesterségesen összetákolt országban az egyetlen „nemzeti” köteléket – a királyon kívül – a belga sör jelenti...

A jugoszláv identitás problematikusabb. Hiszen egészen a háborúig szellemi-lelki menedéket jelentett az asszimilálódni szándékozók számára vagy éppen a ma is vegyes házasságban élőknek. Ám a kommunizmussal együtt megbukott a „szovjet nemzet”, és a délszláv háborúval a jugoszláv identitás is tarthatatlanná vált, bizonyára ezzel magyarázható, hogy a délvidéki magyar sajtóban a közelmúltban újból fölparázslott identitásvitában némelyek – az európai integrációra, a növekvő mobilitásra, a vegyes házasságokra és az azokban született gyerekekre hivatkozással – már az „egymást fedő” jugoszláv–magyar, vagy éppenséggel európai–magyar kettős identitás mellett érveltek.

És persze meg-megújul a gyakran szakmai vita is a kettős anyanyelvűségről. A második anyanyelvről, amelybe némelyek beleszületnek (vegyes házasságban), vagy belenőnek (adott nyelvi közegben). Nem vitathatom a „beleszületettek” két-anyanyelvűségének jogát. Ám személyes tapasztalataimra hivatkozhatok: a román fővárosban született és román nyelvi közegbe belenőtt magyarként két nyelvet anyanyelvi szinten beszélek, de anyanyelvem és identitásom csak egy van. Anyanyelvi szinten beszélek románul, akár kétnyelvűnek is tekinthetném magam, de soha sem merült fel bennem az, hogy román is lennék.

Közhely immár, hogy anyanyelvem az, amelyen számolok, álmodok, imádkozom és édesanyámat szólítom. Én úgy hiszem, az az anyanyelvem, amely nyelven fölteszem magamnak a kérdést, hogy ki és mi vagyok valójában. Nyugat-Európában talán akad rá példa, de Közép- és Kelet-Európában nehéz elképzel-

7 Kántor Zoltán, i. m.

8 Kántor Zoltán, i. m.

ni a hiteles két-anyanyelvűséget és a vele járó kétféle nemzeti identitást, kétféle nemzeti kötődést. Az anyanyelv egy kultúrával és azon keresztül egy nemzettel azonosít bennünket. Egy időben két kultúrával meglehetősen nehéz azonosulni, különösen Közép-Kelet-Európában. Még kevésbé Dél-Európában!

A jugoszláv identitással szemben, azt hiszem, a délszláv háború kellő érvekkel szolgált. A változó európai kontextusban azonban jó okkal merül föl a tisztázandó kérdés: jelenthet-e alternatívát valamiféle európai identitás? Kiváló kibúvó lehetne az asszimilálók és az asszimilálódni szándékozók számára. A „jugoszlávok” számára...

Kérdés tehát, hogy maga Európa vagy az Unió képes-e identitás-konstituáló tényezővé válni. A birodalmi szemléletű brüsszeli eurokraták előzékenyen kínálnak nekünk valamiféle közös európai identitást az európai útlevél mellé. Gyakori hivatkozással a közös európai kulturális gyökerekre. Az európai kultúra léte vitathatatlan. Bár az inkább summája, mintsem szintézise az európai népek kultúráinak. De európai identitás? Az uniós szakíróknak rendre beletörök a (székely) bicskájuk, amikor az európai identitást próbálják definiálni. Bennünket folyamatos nemzeti önmeghatározási kényszereink készítenek arra, hogy végig gondoljuk: lehet-e nemzeti önmeghatározásunk alternatívája valamiféle európai identitás?

De hát mit is jelent az, hogy Európa? Könnyű rámutatni a térképen, de nehéz behatárolni. A földrajzi Európának, a többi kontinenstől eltérően, nincsenek minden irányban természetes határai. A nyugati felfogás szerint Gibraltártól az Urálig terjed, csak hogy ez Keleten évszázados vita tárgya a szlovofilek és a Nyugat-barátok között. Európa gazdasági térképe Nyugatról nézve sokáig csak az Európai Gazdasági Közösséget jelentette, az akkori Kelet-Európát pedig Ázsia részének tekintették. Ami a politikai Európát illeti, Brezsnyev még úgy látta, hogy az Kamcsatkáig tart, míg a nyugat-európaiak szerint véget ért Berlinben, a Cheque Point Charlie-nál. Manapság persze nagy a kísértés Európát az Unióval azonosítani. De hát éppen Szarajevónak ne lenne köze Európához? A történelmi Európa-térkép is igen változatos: lényegében az egységesítést célzó harcias vagy békés törekvések láncolataként

írható le Cézártól Nagy Károlyon, Napóleonon, a Habsburgokon át Hitlerig és Sztálinig. Az egységesíteni kívánt Európa kontúrjai azonban mindig mások voltak. Mások voltak a Római, és mások a III. Birodalom határai. Ember legyen hát a talpán, aki Európát földrajzilag, gazdaságilag vagy történelmileg pontosan tudja definiálni. És valamiféle európai identitáshoz biztos földrajzi-gazdasági vagy politikai fogódzót tud találni.

Talán más dimenzióban kell keresgelnünk. Érdeemes megemlíteni a békés szellemi erőfeszítéseket: Rotterdami Erasmus Európai Egyesült Államokról álmodott; Pierre Dubois egyfajta hercegi Európa-Tanács felállítását javasolta; William Penn már 1693-ban, majd Jeremy Bentham is egy európai parlament fölállítását javasolta; Rousseau egy európai föderációt képzelt el; Saint-Simon szintén egy közös európai parlamentet javasolt, európai kormányt és királyt; Victor Hugo 1849-ben a párizsi kongresszuson Európai Egyesült Államokról beszélt.

Ezek az elképzelések persze átvezetnek a kultúra dimenziójába. Nem véletlenül. Európát sokan kulturális entitásnak tekintik, amely nagy általánosságban, a keresztény kulturális hagyományokban gyökerezik. Rémi Brague párizsi középkor-kutató egyetemi professzor hivatkozási alappá vált könyve⁹ szerint Európa lényegi sajátossága a rómaisága, pontosabban a latinitása, nem annyira a kultúra teremtése, mintsem annak a közvetítése, átadása. „A valódi tartalom... az a struktúra, amely továbbadja azt a tartalmat, amely nem a sajátja. A rómaiak csak közvetítettek, csak hogy ez nem kevés. Semmi újjal nem járultak ahhoz, amit a két teremtő erejű nép, a görög és a héber alkotott. Mégis hozzájárultak a közvetítés újdonságával... Európa nem más, mint az európaivá válás állandó folyamata... Európa egy kultúra. A kultúra pedig magunkon végzett munka, önmagunk által történő megformálása, az igyekezet, hogy magunkba fogadjuk azt, ami meghalad minket egyén voltunkban.” Fogadjuk hát el Brague definícióját: Európa sajátos kulturális valóság, lényege nem a tartalom, hanem a forma; nem valamely morális vagy eszmei érték, hanem egy bizonyos kulturális magatartás. A befogadás és közvetítés attitűdje. Európainak lenni nem más, mint egy kulturális magatartás, szemléletforma. Az európai identitás, már ha van ilyen, akkor – legalábbis Brague szerint – éppenséggel ezzel a kulturális magatartással azonosítható a leginkább.

Játsszunk hát el ezzel a gondolattal!

9 Brague, Rémy, *Európa, a római modell, Az elsajátított önazonosság*, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bp., 1994.

Érdeemes megnézni, hogyan is érvényesül ez a kulturális magatartás Európa mai politikai-történelmi valóságában, az Unióban. A Római Szerződésben meg sem említették a kultúrát. A Közösség csak a '70-es évek második felétől kezdett el foglalkozni a kultúra kérdésével, amikor is felismerték, hogy az európai közösség csakis az európai identitásra alapozva teremthető meg, az integráció nem csupán gazdasági, hanem kulturális projektként is értelmezhető. Ez a felismerés akkoriban azonban kimerült a kultúra támogatásában. A kultúra mint politikai tényező a '80-as évek végén jelent meg, ettől kezdve már nem csupán a gazdasági együttműködések elemeként, árucikként kezelik a kulturális javakat. Az Uniót és az „európai állampolgárságot” megteremtő Maastrichti Szerződésben szerepelt először önállóan a kultúra fogalma. Abban fogalmazták meg leghangsúlyosabban, hogy az integráció során tekintettel kell lenni a fejlődés kulturális dimenziójára. Az uniós dokumentumok hangsúlyozzák, hogy figyelembe kell venni a nemzeti és a regionális különbségeket, nincs szükség és szándék nemzetek feletti kulturális politikára, a kultúra terén is érvényesül a szubszidiaritás elve.

Ezt jó hangsúlyozni. Hiszen azért akadnak Brüsszelben, akik valamiféle közös európai kultúrpolitikát vizionálnak. E törekvésben persze nem nehéz fölfedezni a kulturális nagyhatalmak érdekeit, így erős ellenállásba ütközik, azokéba, akik szerint az európai kulturális együttműködést párbeszédként kell elképzelni. Párbeszédként, vagyis kölcsönös közvetítésként!... A kultúra a nemzetállamok kialakulásában és a nemzeti identitások megszületésében döntő szerepet játszott, ez a modell azonban nem érvényes egész Európára. Európa ugyanis nem nemzetállam, s az európai kultúra sajátossága és erénye, a közös örökség mellett, éppen a sokszínűség és a különböző kultúrák dialógusa.

Az európai egységet megteremtő pragmatizmus mára már nem látszik elégséges integráló erőnek. Brüsszelben mind nagyobb figyelmet fordítanak az európai identitás kérdésére. Míg a korábbi bővítések esetében a gazdasági és politikai stabilitási szempontok voltak a meghatározóak, az Unió keleti bővítése során az európai identitáshoz kapcsolódó kulturális szempontok kerültek előtérbe. Václav Havel cseh elnök 1994-ben az Európai Parlamentben éppenséggel

egy Európai Identitás Charta létrehozását sürgette. Ám az idevágó uniós dokumentumok – a Prágai Nyilatkozat, az Európai Parlament és az Európai Tanács határozata, az UNESCO Párizsi Nyilatkozata stb. – egyaránt az európai kulturális sokszínűség fontosságát hangsúlyozzák.

Hiszen kívülről szemlélve, Európa és az európai kultúra egységesnek tűnhet ugyan, belülről azonban az európaiak a különbözőségben egyek. Az európai népek féltékenyen őrzik is a maguk identitását. A nyelvek sokasága is ezt mutatja. „A sokféle európai nyelv arra utal, hogy hiányzik a közös emlékezet... A kollektív emlékezet hiánya gondot okoz, mert nehezé teszi az európai identitás megélését az egyén számára” – állapítja meg Claire Demesmay.¹⁰ A közös emlékezet, a közös nyelv jelenthetné a közös európai identitás feltételét. Márpedig egyelőre sem az olasz, sem a francia, sem a német, sem a dán nyelv nem látszik sem megszűnni, sem egyeduralkodóvá lenni. Az angol pedig világnyelvként már nem lehet Európa nyelve! Európának nincs közös nyelve, amiképpen nincs népe sem, csak lakossága, népei. Egy uniós kiadvány szerint az európai állampolgárról akkortól beszélhetünk, amikor az kész küzdeni és meghalni Európáért. Okkal kérdezzük: vajon hányan áldozták fel eddig életüket Európáért?

Hozzátehetjük, hogy az európai lakosság tekintélyes hányadának mindmáig és a felmérések szerint még a jövőben is, egy jó ideig jobb, kényelmesebb identitási keretül szolgál egy-egy régió, állam vagy ország, mintsem egy elvont Európa-fogalom. Vannak olyan vélemények is, hogy a gazdasági és a politikai egységesülés kifejezetten a kulturális különbségek felerősödésének irányába hat.

Ráadásul, bármilyen furcsán és biztatóan hangzik, mindez beleilleszkedik a globális folyamatokba. A globális világkultúra árnyékában sokan féltik nemzeti kultúránkat a „Coca-kolonizációtól”: a globalizáció háttérben álló amerikai értékrendre épülő tömegkultúra hegemoniájától. Azonban a tények alapján a szakértők szerint ettől nem kell tartanunk. A globális tömegkultúra csak bizonyos fogyasztói szokásokat homogenizál, de lényegében nem befolyásolja az egyébként is egyre elszántabban ellenálló nemzeti kultúrákat. Másrészt „a globalizálódó (globális) kultúrának a nemzeti kultúrákra gyakorolt hatása kettős. Egyfelől kétségkívül romboló, a tradíciókat bomlasztó, az életstílusokat, viselkedésmódokat – de még az értékrendet is – átalakító, másfelől

10 Demesmay, Claire: *Les Européens existent-ils? Politique étrangère*, 2003. 3–4. sz.

viszont éppen a közvetített minták 'idegensége' és kevésbé rokonszenves volta nyomán a globális trendektől elhatárolódó, azokkal sokszor szembeforduló, a lokális kultúrát, a helyi kulturális identitásokat erősítő” – állapítja meg Rostoványi Zsolt.¹¹

Játsszunk tovább a gondolattal: a Brague-féle „római modell”, a „latin magatartás” egy sokszínű kulturális közegben érvényesül, amelynek lényege a párbeszéd, a közvetítés. Nincs szó valamiféle önálló kulturális entitásról, külön kultúráról „az európai magasságban”, európaiságunk, azaz „rómaiságunk” a nemzeti kultúrák között közvetít egy multikulturális közegben. Igazából azt is mondhatnók, hogy mindannyian görögök vagyunk Rómában: rómaiságunk a görögségünk kulturális értékeit menti át. Magyarán: európaiságunk, magyarságunk kulturális értékeit. És ezzel együtt Európa kulturális sokszínűségét. Vele pedig európaiságunkat. A kör bezárul: az európai identitás kérdésének fölvetése végeredményben visszavezet önmagunkhoz. Európai identitásunk valójában nemzeti identitásunkat erősíti. Másképpen: magyar identitásunk megőrzése jelenti európai identitásunkat. Európaiságom forrása a magyarságom. Úgy és annyira vagyok európai, ahogyan és amennyire megőrzöm a magyarságomat. Akkor vagyok jó európai, ha jó magyar vagyok. Brague szavait parafrázálva, „a magyarság nem más, mint a magyarrá válás állandó folyamata.” Mint mondtam volt: a válaszra való állandó törekvés. Helmuth Kohltól ezt valahogy úgy hallottam az Európai Parlamentben egy baráti találkozón: „A hazafiság az európai érzés egyik kifejeződése”.

Visszatértünk önmagunkhoz. Végeredményben az európai identitás mint alternatíva hiánya visszavezet önmagunkhoz.

Amiként Európában ma egymással viaskodnak a birodalmi és a nemzetállami törekvések, azonképpen együtt létezik (viaskodik?) immár a nemzetállam és a kultúrnemzet (immár létjogot nyert)¹² eszméje. Ez a küzdelem egy európai – gazdasági és morális válság – kontextusában történik. Ez a kontextus érthető módon fölerősíti a lokális nemzeti érdekek védelmét, a nemzeti protekcionizmust, olykor el egészen a szélsőséges formáig. Ez a folyamat részben a tár-

sadalmi dezintegráció, részben a nemzetállamok megerősítésének irányába hat – szintén olykor egészen szélsőséges formáig.

Nem tudni még, csak remélhetjük, hogy a nemzetállam kontra európai birodalom csatában melyik alternatíva győzedelmeskedik, de az valószínűsíthető, hogy a schengeni Európában az országok egyre átjárhatóbbá válnak, az államhatárok légiésülésével, virtuálisakká válásával párhuzamosan és annak ellenhatásaként, a politikai nemzetszemlélet mind inkább háttérbe szorul, és mind meghatározóbbá válik a nemzeti kultúra mint nemzeti identitásunk megformálója. Mi több, nemzeti szuverenitásunk biztosítója.

A szomszéd utóállamoknak szembe kell nézniük a komoly kihívással: frissen szerzett vagy éppen visszaszerzett szuverenitásukról fokozatosan le kell mondaniuk Brüsszel javára; másrészt, tetszik, nem tetszik, az államhatárok, köztük az Európában sok helyütt rosszul meghúzott határok a schengeni térben előbb-utóbb „légiésülnek”, megszűnnek. Ami különösképpen zavaró tud lenni számukra, ha ragaszkodnak ahhoz a nézetükhöz, hogy az ország politikai határai nemzeti identitás-konstituáló tényezők.

Ebben az összefüggésben különös fontosságot kap az anyanyelv, az anyanyelvi kultúra megerősítése, ami fékezően hat a globális dezintegrációval súlyosbított schengeni politikai „dezintegrációs” folyamatokra. A nemzeti dezintegráció alternatívájaként az anyanyelvnek és a nemzeti kultúrának növekvő jelentősége van nemzeti identitásunk, egyáltalán nemzeti létünk megőrzésében. Az anyanyelv és az anyanyelvi kultúra – várhatóan és reményeim szerint – fölértékelődik mint identitásformáló tényező. Elszánt hitem szerint jó esély van arra, hogy a schengeni övezet egyfajta „schengeni kulturális térré” alakuljon át. Hiszen mindannyiunk: magyarok, románok, szlovákok nemzeti identitása vagy beleolvad egy nem is létező európai identitásba, vagy pedig egyre hangsúlyosabban kulturális identitássá lényegül át. A magyarság nemzetegyesítése „a magasban”, a kultúra dimenziójában valósulhat meg. Az egyéni és kollektív nemzeti identitás és egyben megmaradás legfőbb kötőelemévé – mind az anyaországban, mind a határon túli magyar régiókban – dominánsan nem a személyi igazolványhoz fűződő állampolgárság, hanem az anyanyelvhez fűződő kultúra válik. Ehhez legfőbb prioritássá kell emelni az anyanyelv és a nemzeti kultúra ápolását, magyarán az anyanyelvi kulturális identitás megerősítését.

11 Rostoványi Zsolt, *Kultúra és külpolitika a hidegháború utáni nemzetközi rendszerben*, in: *Stratégia és kultúra, Kulturális külpolitika az új kihívások tükrében*, Teleki László Alapítvány, Bp. 2004.

12 Kántor Zoltán, i. m.

Számunkra mostanában némi fejfájást okoz, hogy egyrészt kis államként egy uniós birodalom megteremtésének szándékával szemben ragaszkodunk nemzetállami kompetenciáinkhoz, ugyanakkor kulturális nemzeti tudatunk feszegeti a politikai határokat, és egy szélesebb kulturális kontextus megteremtésére törekszik. Az európai birodalmi szándékokkal szemben egyfajta „schengeni kulturális tér” jelentené az alternatívát.

Nemzetszemléletünk talán némi lépéselőnyt jelent számunkra.

Csak hogy lépniük is kellene már! Hiszen a politikai határainkon kívül élő magyar közösségek tekintetében a legaggasztóbb alternatívát igazából nem valamiféle európai identitás jelenti, hanem a kevert nyelvűséggel járó zavart nemzeti önazonosság. A magyar-

ságunkra való folyamatos törekvés kifáradása. Ez az önfeladás, vagyis az asszimiláció első lépcsőfoka, ahonnan már nehéz visszalépni. Kolozsvárt vagy Székelyföldön gyakran üti meg a fülemet, hogy a szomszéd reggel bekapcsolja a kalorifert, pix-szel összeírja a bevásárolni valót, aztán pungával megy az alimentara-ba, amely azonban inventar miatt zárva van... És még nem is vagyunk igazán a végeken! De hát éppen a moldvai csángók példája mutatja, hogy bajnak nagy baj ugyan, de nem a kevert nyelvűség a legnagyobb veszedelem. Hanem a kevert nyelvűséggel gyakran együtt járó zavart nemzeti tudat. A korondi és körösfői út menti árusok boltjaiban a fatáblára vésett Székely Himnusz mellett a Románia-felirattal ékesített kis faragott székelykapuk egyazon mester munkái! Nyelvében haldoklik a nemzet?... Orvosára vár!

DERES KORNÉLIA

Dériker

*A panelagyban csótányirtást terveznek,
ötszáz fehér védőruha fecskendővel érkezik.
Félezer deres robotol. Mondjuk úgy: dériker.
A csótány repedésbe mászó gondolat,
a rosszabbik fajtából. Lárvája is mérgezi
az álmot. A fecskendőből gél ömlik rájuk,
sarkvidéki fagy. Minden szomszédnak
együtt kell működnie, különben a hatás
elmarad. A gondolat megtelepszik,
és nem mossa ki méreg, se hó. Esténként
összetett szemével figyel a sarokból.*

Öregrend

*Egy szobába lépj, hol ott maradt a kánikula.
Karvalyos kanapék, rongylábú székek
otthona: üvegajtó mögül kutyaszemek lesik
a zivatar előjelét. Fordulj balra, a kopott szőnyeg
mintájáról rántsd le szemed, hiába babonáz,
hiába követ. A folyosó kockáit egy korábbi
században dobták ki, ne törődj vele, végül
melyikük nyert, melyik sanda kockázó.
A sarokban találj rá arra, aki már az öregrend
tagja. Óhatatlanul poros. Fogd fel őt, jegyezd le
macskakörmeit. Tanuld meg a végét is valaminek.*

JENEI GYULA

Elmerül

*kékszürke, szürke, kék, mélykék.
vagy legyen zöld: lombok színe,
balladáké. emlékképek borzolódnak
benne. zavaros legyen, ha barna.
bámuljon eget, fellegetet,
ahogy futnak, vánszorognak,
arcokká, történetekké
gyűrődnek, szakadoznak, elenyésznek
égre báméskodó tengerekben, tavakban,
semmitmondó közhelyekben.
a tó meg tükrözze az eget, a tájat,
az embereket, akik turisták itt,*

*báméskodnak, vízbe dobálnak:
a kavics gyűrűt vet, elsimul
a felszín. a turisták lökjék magukat
a vízbe. idegen tekintetekben
ússzanak. a halott bűvárok nyitott szeme
közvetlen közelre nézzen. a sűrű
közegben tompuljon lassan
a fény. a kéz legyen üres. könnyű
szempillákként fák oszlopai
hajladozzanak a tó valameddig
áttetsző csarnokvizében.*

Lebegés

*jó lesz menni a fenyőavaron, a lehullott tűlevelek
puhává tompítják a lépteiket, az utak kiszámíthatatlanul
kanyarognak, a fák homállyá szűrik a napsütést,
csermelyek hangja kíséri vagy keresztezi az ösvényeket.
iszunk a gyors vizekből, mert amikben a pisztráng megél,
azokból lehet. napokon át menetelünk végeérhetetlen
fenyvesekben, néha bokrok és törpefák vegetációján át
a hóhatárig, ahol csak zuzmók élnek és apró, színes
virágok. rengeteg köveken kapaszkodunk bámulva
a kékszürke égbe meredő hegyoldalak távoli csupaszságát,
amelyet merészebb turisták piros vagy sárga foltjai
pötytyöznek. egyszer hógolyózunk is. esténként pedig
visszatérünk a szálláshelyünkre. néha gyalog vágunk majd
a rengetegnek, más napokon meg vonatra ülünk közeli
kis városokat nézve ki úti célnak. zacskós tejet és kiflit
veszünk, sajtot és joghurtot, s rákapunk a ruszlira.
gyönyörködünk a céltalan lődörgésben. a lány szóba sem
kerül. csak egyszer, amikor a szálláshelyre érve egyikőnk
megjegyezi: ma sem jött. de azért zuhanyzáskor,
a vonatutakon vagy hosszú gyaloglásaink befelé figyelő
magányában sokszor beül szemünkbe a kérdés: eljön-e?
az ígéret napokon át köztünk lebeg. s az is jó lesz.
pedig azt sem tudnánk, ha menne, melyikünkhöz
menne. de azért forgatjuk magukban a lehetőséget.
egyik nap esni kezd. reménytelen, apró cseppekben
hull, szinte csak szitál, mégis csuromvíz lesz lassanként
a ruhánk. de azért kitartóan megyünk tovább valahová
a hegyi utakon. az esőcseppek olyan aprók lesznek, szinte
dacolnak a gravitációval: hideg permetként lebegnek
a levegőben. fellegekben járunk, mondja majd egyikünk.
de a lány aznap sem érkezik meg.*

SÁRKÖZI MÁTYÁS
Magyar írók magyar írókért

Többen vizsgálták már behatóan előttem a nyugati magyar irodalmat: óvatos bátorsággal a régi rossz időkben is Pomogáts Béla és Bélády Miklós, külföldön pedig elsősorban Czigány Lóránt és Borbándi Gyula. 1988-ban vita folyt a jelenségről az Élet és Irodalom hasábjain, ami arra készítette Czigány Lórántot, hogy épp egy Cs. Szabó Lászlóról szóló esszéje során fejtsse ki vonatkozó véleményét, sőt: különvéleményét. A vitában résztvevők úgy látták, hogy a „nyugati magyar irodalom” nem kategóriameghatározó elnevezés, ilyen tulajdonképpen nincs, csak Nyugaton élő és magyar írók vannak. Czigány Lóránt azonban rámutatott egy evidens tényezőre, ami jellegében alapvetően különítette el a nyugatiakat a hazaiaktól. Ez pedig – a tárgyalt időszakra, tehát 1990 előttre vonatkoztatva – az, hogy akkor Magyarországon és a környező úgynevezett szocialista országokban az irodalom intézményrendszere állami dotációval működött, központi csúcsszervekkel, tehát kizárta, ami az államnak nem tetszett, írókat hallgattatott el, míg eközben a nyugati irodalom autonóm volt, önerejéből építkezett, és értékrendjét tágasan értelmezett konszenzus határozta meg. Itt tért rá Czigány Lóránt *A mi Kazinczyink* című írásában Cs. Szabó László arbiteri szerepére. Véleménye szerint hiába igaz, hogy az irodalom köztársaság, ahol csak a művek súlya számít, az egészséges irodalmi élet mindig tekintélyelvű volt: kellenek tekintélyek, akik segítenek kialakítani a kánont, s ilyen tekintélynek lehetett tekinteni Nyugaton Cs. Szabó Lászlót vagy Szabó Zoltánt.

Nos, a korszak sokszínű nyugati magyar irodalmának részletes bemutatása helyett azt tekintem most át, hogy miként segítették a külföldiek az elhallgatott és elhallgattatott hazai íróitársakat 1965 és 1990 között. Előtte azonban érdemes számba venni, miféleké voltak ezek a hazájuktól távol került, nyelvi közegükön kívül élő és alkotó írók.

Idősebb nemzedékük tagjai közül számosan már Magyarországon megalapozták ismertségüket vagy elismertségüket: Márai Sándor, Zilahy Lajos, Szélpál

Árpád, Lesznai Anna, Cs. Szabó László, Szabó Zoltán, Határ Győző, Faludy György és mások. Az 1947–49-es emigránsok és az 1956-os menekültek sorából viszont olyan fiatalok kerültek ki – igen sokan –, akik vagy csak szárnypróbálgatók voltak távozásuk előtt, vagy éppenséggel Nyugaton kezdtek el írni és publikálni. Cs. Szabó László így kiáltott fel – kissé rémülten – egy 1957 elején a Látóhatár által közölt, *Húszévesek* című cikkében: „Ezer író Nyugatra tart!” Ám így folytatta: „Azt hittem, idegenek leszünk egymásnak. Ehelyett szinte fiatalkori hasonmásainkkal találkoztunk.”

Az egyszerűség kedvéért meglehetősen szakmatlan szelekciós módszerhez folyamodom: megélhetési források alapján próbálom feltérképezni a nyugati magyar irodalom gócait. Ugyanis tényező volt e gócok kialakulásában, hogy hol működtek magyarul rádió-szerkesztőségek, s az is, hogy hol volt kereslet egyetemi oktatók iránt.

A londoni BBC magyar osztályán már a második világháború idején ott dolgozott Tábory György, Ignóus Pál, Körmendi Ferenc és Mikes György (már-mint az angliai humoros író: George Mikes), majd 1945 és 1947 között Pálóczi Horváth György, 1951-től haláláig Cs. Szabó László; a forradalom leverésének menekülteji közül pedig Határ Győző, Szász Béla, Siklós István és jómagam. Az amerikai pénzen működtetett Szabad Európa Rádióknak köszönhető polgári életnívóját három kiemelt státusú külföldi levelezője: Olaszországban, majd Amerikában Márai Sándor, Londonban Szabó Zoltán és New Yorkban Kovács Imre; a müncheni központban dolgozó szerkesztőként, elbocsátásukig Horváth Béla és Vámos Imre, adásvezető rendezőként a költő Bikich Gábor és nosztalgia-rovatával a veterán Indig Ottó. A regényíró Halász Péter az évek során volt a SZER-nél tudósító, végül osztályvezető-helyettes is, Csokits János ott lett rádiós, majd átszerződött a BBC-hez. A rádió kulturális rovata alkalmi keresethez juttatta a párizsi Albert Pált, Londonban Czigány Lórántot, olykor András Sándort is. A német Deutsche Welle rádió magyar részlegén dolgozott Kölnben a versei mellett sikeres színdarabjáról ismert Csiky Ágnes Mária, a vatikáni magyar adásnál, Rómában a jezsuita lírikus Szabó Ferenc.

Meghatározó jelentősége volt annak, hogy a Szabad Európa alkalmazta Borbándi Gyulát, aki ilyenformán felvirágoztathatta az emigráció talán legfontosabb irodalmi folyóiratát, az Új Látóhatárt. Borbándi az adásokban elhangzott kulturális és iro-

Az előadás a Tokaji Íróklub tavalyi, *Eltitva és elfelejtve* című konferenciáján hangzott el.

dalmi anyagból is válogathatott közölni valót havi kiadványa számára. A BBC-nek pedig abban volt fontos szerepe, hogy működhessen Londonban az ottani magyar értelmiség Czigány Lóránt, valamint a rádió magyar részlegét vezető Siklós István által alapított klubja, a Szepsi Csombor Kör, amelynek irodalmi estjein a magyar adás munkatársai voltak a felolvasók, s bizonyos kerekasztal-beszélgetéseket vagy fontos rendezvényeket az adás átvett közvetítésre.

London általában fontos góca volt a magyar emigrációnak. Egy ottani irodalmi est közönségét számba véve egyszer szomorú emigráció-történeti jelenségeként regisztráltam, milyen hiátust okoztak a menekülthullámok a magyar intellektuális középosztály berkeiben, ugyanis a Nyugat három fontos alakjának közvetlen leszármazottai ültek az első sorban: Schöpflin Aladár fia, az író Schöpflin Gyula, Ignotus fia, a Külföldi Magyar Írószövetséget vezető Ignotus Pál, és Fenyő Miksa fia, Fenyő György. S végtére magamat is hozzájuk sorolhattam, a Nyugat ezüstkorának költője: Sárközi György fiaként.

A nyugati magyar írók és költők földrajzi szóródása tekintetében az egyetemi álláslehetőségek is szerepet játszottak. Így került például András Sándor, Aczél Tamás, Makkai Ádám vagy Baránszky László az Egyesült Államokba, Vitéz György, Kemenes Géfin László és Faludy György Kanadába, Gömöri György Cambridge-be, Békés Gellért a Vatikánba, Karátsón Endre Lille-be, Kibédi Varga Áron Amszterdamba, Ferdinandy György meg egyenesen a világ végére: Puerto Ricóba. Lökkös Antal, Domahidy András és Kabdebó Tamás egyetemi könyvtárosként biztosította megélhetését, utóbbi még Guyanában is volt könyvtár-alapító, mielőtt Írországra költött ki. Egy kézen megszámolható, hány nyugati magyar író élt meg mellékfoglalkozás nélkül, csupán írásból, lapszerkesztésből. Talán két németül is piacképes bécsi: Monoszló Dezső és Sebestyén György. Méray Tibor pedig eltökölt igyekezettel tette rentábilissá az Új Látóhatár mellett másik legfontosabb emigráns irodalmi orgánomot, a párizsi Irodalmi Újságot, amelynek a szerkesztőségében még a segéderőként működő Enczi Endre írónak is tudtak szerény jövedelmet biztosítani, igaz, amerikai pénzek igénybevételeivel. A harmadik lap, az avantgárd szellemét ébresztgető szintén párizsi Magyar Műhely két alapítója: Nagy Pál és Papp Tibor béréből és szakmai összeköttetéséből élt, nyomdai fényszedőként dolgoztak. Chicagóban utazási irodája jövedelméből tartotta el Szivárvány című folyóiratát a

költő Mózsi Ferenc. Volt a nyugati magyar írók között szerencsés flótás: az angliai Nyíri János nyugalmas alkotónapjait élethosszan biztosította, hogy feleségül vett egy gazdag angol lányt, s volt ágrólszakadt is, mint a párizsi Keszei István, aki nyomorogva írta tehetséges költeményeit.

Megkülönböztette a nyugati magyar irodalmat a hazaitól az is, hogy a Nyugaton élő literátorokra, kire erősebben, kire csak érintőlegesen, hatott a befogadó nemzetük kultúrája. Úgy érzem, hogy Karátsón Endre, Nagy Pál és Papp Tibor kiforrottabb prózája franciás, Ferdinandy György emigrációja első évtizedében francia nyelvű írásaival is kezdte elismert író rangját kivívni, András Sándornak az Új Látóhatár novellapályázatán nyertes írása tipikus beat-irodalom, és az általa is alapított washingtoni irodalmi lap, az Arkánium jellegén az amerikai szabadosság hatása érződik. A Stockholmban könyvkiadói szerkesztőként dolgozó Thinsz Gézára a modern svéd líra hatott, s Kemenes Géfin László oly sikeresen vezette be költészetébe a magyar irodalomban annak előtte nyomdafestéket nem tűrő szavak szabad használatát, hogy ebben később hazai követői termettek.

A nyugati magyar irodalomnak mint entitásnak 1989 óta vége, ma már valóban nincs ilyen, legfeljebb külföldön élő magyar írók vannak.

A kádári kemény diktatúra és megtorlás éveiben, tehát 1956 és 1963 között a nyugati írók sokat tettek az üldözöttekért. Az európai értelmiség kiválóságait mozgósították tiltakozásra, elősegítették a bebörtönzöttek vagy elhallgatottak, például Déry Tibor műveinek külföldi kiadását magyarul vagy világnyelven. Az egyik legnevezetesebb eset az volt, amikor 1957-ben Ignotus Pál és Faludy György megkérték Koestler Artúrt, hogy jelenlétükben, azon nyomban hívja fel barátját, Lord Bertrand Russell-t, az irodalmi Nobel-díjas filozófust: telefonáljon Hruscsovnak, hogy nem megy el a Békevilágtanács moszkvai találkozójára, ha nem utasítják Kádárt két fiatal író: Gáli József és Obersovszky Gyula halálos ítéletének megváltoztatására. A két politikai elítélt így életben maradt, és 1963-ban amnesztiával szabadult.

Az egyik történet Weöres Sándor nagyjelentőségű kötetének, a *Tűzkút*nak kettős kiadásáról szól. Leghitelesebben Domokos Mátyás *Leletmentés* című, 1996-os esszégyűjteményének egyik fejezete nyomán mondhatom el.

1964-ben egyszerre két helyen, Párizsban és Budapesten jelent meg a *Tűzkút*. A kommunista irodalom-

politika szemében Weöres Sándor volt a megtestesült reakció. Nem szolgálta a szocialista társadalom építését. Még állásából, az Akadémiai Könyvtártól is elbocsátották. Hogyan? Ezt Bata Imre írta le visszaemlékezésében: az olasz nagykövet meglátogatta az intézményt, kalauzolását Weöresre bízta. Ő a raktárban megmutatta a nyugati diplomatának gróf Zrínyi Miklós 1650-ben írt hadászati művének, a *Vitéz hadnagynak* a kéziratát. Idegen hatalom képviselőjének hadiértékű dokumentumot szolgáltatott ki – hangzott az elbocsátás indoklása. Feleségét, Károlyi Amy költőnőt is menesztették az Athenaeum Kiadótól.

Weöres a hallgatás éveiben is írt – a fiókjának. 1962-re összegyűlt egy kötetnyi költeménye, ennek a verseskönyvnek szánta a *Tűzkút* címet. Az anyagot beadta a Szépirodalmihoz, ahol a lektor így véleményezte: „a válogatás európai méretekben is jelentős költői erőről, tehetségről tesz tanúságot, de filozófiai, történelmi álláspontjában mélységesen ellene mond a mai politika alapjául szolgáló világszemléletnek. Vannak feloldó, mélyen emberi hangjai is, hisz az Emberben és elítéli a fasizmust. Mindazonáltal a kötet kiadását nagyon gondosan kell mérlegelni. Talán korlátozott példányszámban lenne lehetséges.”

A kéziratot Domokos Mátyás vitte vissza szégyenkezve Weöresnek, aki beadta azt a Magvetőhöz. A kiadás terve ott is megfeneklett.

1963 volt az első év, amelynek során a magyar művészértelmiség kikukkanthatott az átkozott Nyugatra, kiváltható volt a hetvendolláros turistaútlevél. Weöres Sándor Párizsba utazott, és ott találkozott az emigráns Magyar Műhely szerkesztőivel, akik elhűlve hallgatták a *Tűzkút* kálváriájáról szóló beszámolóját. Elhatározták, hogy ha a költő belegyez, és a pénz összekalapozható, kinyomtatják a verseskönyvet. Weöres szóbeli hozzájárulását adta. Mint a párizsi folyóirat később Budapestre hazatelepült társalapítója, Parancs János Domokos Mátyásnak elmondta, a kiadás költségeit a munkatársak adták össze, továbbá a hollandiai értelmiség 1951 óta működő szervezete, a tokajihoz hasonló tanulmányi napokat szervező Mikes Kelemen Kör. A könyv megjelent. Weöres Sándort azonnal berendelték az illetékes hivatalba, és nyilatkozat közzétételére kényszerítették. A szöveg így kezdődött: „Meglépetéssel és megdöbbenéssel értesültem, hogy a párizsi és hollandiai magyar írók társasága, a Magyar Műhely kiadta új verseim gyűjteményét, anélkül, hogy szerződést kötöttünk volna. Tavaly

nyáron Nyugat-Európában utaztam, és új verseim gépírási gyűjteményét emlékül adtam párizsi kollégáimnak. Olvasásra, esetleg szemelvényes fordításra, de nem magyar nyelvű kiadás céljából. Lehet, hogy a kiadással örömet akartak szerezni: talán úgy vélték, hogy a könyv itthon nem juthat nyilvánosság elé. Azonban a kötet sajtó alatt van a Magvető Könyvkiadónál, szabályos szerződés alapján, amelynek a jogtalan külföldi editio váratlan és törvénytelen konkurenciát jelent.”

Mint Parancs János visszaemlékezett: minden előre meg volt beszélve, megállapodtak abban is, hogy a költő a saját védelmében azt nyilatkozta, amit szükségesnek és elkerülhetetlennek érez. A csel sikerült. A Magvető kényszeredetten, de kinyomtatja az elfektetett versgyűjteményt, hosszú évtizedek legjelentősebb magyar költői teljesítményét.

Nyugati és hazai írók kapcsolatát illusztráló második példám Illyés Gyula *Szellem és erőszak* című, 1978-as nemzetpolitikai tanulmányáról szól. Pomogáts Béla a Rubicon történelmi magazin hasábjain 2008-ban, *Érdekek védelmében – Az emigráció küldetéséről* cím alatt részletezte a történeteket. Mint rámutatott: a nyugati magyar nyilvánosság több alkalommal is képes volt korrigálni a hazai nyilvánosságban érvényesülő cenzúra fonákságait. Még az ország elismerten első tekintélyének számító Illyés Gyulát is cenzurális eljárás sújtotta, amikor a *Szellem és erőszak* fejezeteiben bírálta merete a szomszéd országok kisebbségi politikáját.

A könyvecske tartalmát az író leánya, Illyés Mária így foglalta össze: „A nemzeti érzés, a határon túli magyarok sorsa, az anyanyelvhez való jog, a nacionalizmus és a hazafiság közötti különbség, az első és második világháború utáni békék igazságtalan hátrányozása a kötet témája.” A könyvet, Csoóri Sándor javaslatára, valószínűleg figyelmetlenség vagy félreértés révén sikerült a Magvetőnél megjelentetni. De már a könyvesboltokba se jutott el. A hatalom észbe kapott, és bevonta a kiadványt. A mélységesen csalódott szerző, Illyés Gyula kért néhány példányt. Juttattak számára húsz darabot, de mindegyikbe ez volt vastagon belepécsettelve: „Műszaki példány. Nem terjeszthető”. Nagy Károly amerikai egyetemi tanár, az Anyanyelvi Konferencia egyik alapítója járt akkoriban Budapesten, zsebre vágott egy kötetet és eljuttatta Münchenbe, az Új Látóhatár nyomdáját vezető Molnár József hajdani parasztpárti politikus kezébe. Molnár nyomdája, ahonnan a folyóirat számai mellett magyar

emigráns írók műveinek egész sora került ki, ismert volt az igényes munkájáról. Sikerült a *Szellem és erőszak* Magvető-kiadványát tökéletesen lemásolni, címlapjának a színeit pontosan eltalálni. A könyvet kinyomtatták és széles körben terjeszteni kezdték, bejuttatták Magyarországra. A bevont *Szellem és erőszak* váratlanul, megsokasodva tűnt fel Budapesten.

A magyar kulturális hatalmasságok sokáig gondolkodtak, hogy ilyenformán mi a teendő, de 1988-ban – amikor már végét járta a diktatúra – kihozták a raktárból a szerencsére nem bezúzott, csak elfektetett példányokat, és – tíz év késéssel – a hazai eredeti változat is kapható lett, a Magvető Kiadó „Gyorsuló idő” sorozatának közismert köntösében.

Idővel minden világirodalomnak elkövetkeznek a végnapjai, így történt ez a szovjet impériummal is. A végjátékot, a felbomlást lazulás előzte meg. A magyar, lengyel és csehszlovák értelmiség új, másként gondolkodó nemzedéke radikalizálódott. 1968-ban Moszkva még közös katonai beavatkozásra adhatott parancsot a prágai tavasz letérésére, s ez a lépés sok magyar kommunistát ábrándított ki az eszme szovjet típusú válfájából. Ez történt Petri György nagy tehetségű ifjú költővel is. Már az első kötete, az 1974-es *Körülírt zuhanás* megjelenése után mellőzés, majd szilencium lett a sorsa. 1977-ben ő is a csehszlovák Charta-mozgalommal szolidáris nyilatkozat harmincnégy magyar értelmiségi aláírója között volt. 1981-ben megjelentek a titokban sokszorosított magyar szamizdat-kiadványok, amelyek között az első verseskönyv Petri György *Örökkéifő* című, 940 példányban szitanyomással sokszorosított kis kötete volt, benne bátor politikai költeményekkel. Kálmán C. György írta Petriről, hogy „kivívta a saját szólásszabadságát”. A költő kétsorosban válaszolta meg a saját kérdését, hogy börtön-e Magyarország. „Cipőmre nézek: fűző benne! Nem lehet, hogy ez börtön lenne.”

A házilag sokszorosított szamizdat-kiadványokból, így a szamizdat-folyóirat, a *Beszélő* számaiból is elég

volt alkalmanként egyet-egy Nyugatra csempészni, ott azonnal százsámra fénymásolták mindegyiket, s visszajuttatták a példányokat az országba. Petri György bátor költészete, brechti humorával, magas intellektusú gondolatiságával, irodalmi értékével kivívta a nyugati magyar írók elismerését és rokonszenvét. A hollandiai Mikes Kelemen Kör évente adományozta az irodalmi díját, minden esztendőben más

Roham a Jägerzeile barikádja ellen

nyugati kritikust kértek fel a jutalmazott személy kiválasztására. 1988-ban nekem jutott a megtisztelő feladat, az, hogy az őszi tanulmányi napok irodalmi estjének bevezetőjeként, kihirdessem választottam addig titokban tartott nevét, s elmondjam a laudációt. Petri György így kapta meg élete első irodalmi díját, amit 1990-ben azután a József Attila-díj, 1996-ban pedig a Kossuth-díj követett. Költeményeit már az 1980-as évek legvégén fordítani kezdte németre Hans-Henning Petzke, angolra Gömöri György és bennszülött fordítótársa, Clive Wilmer, s a sokáig elhallgattott, mellőzött Petri 1989-ben részt vehetett az Európa Gyermekei elnevezésű londoni felolvasóesten, ahová nyolc országból hívtak meg egy-egy jeles költőt.

A három talán legfrappánsabb példával igyekeztem illusztrálni, hogyan érték el a nyugati magyar írók, hogy elhallgattott hazai társaik szava mégse vesszen el a pusztaságban, hogy jelentőségük kellően kidomborodjék, és a rezsím kénytelen-kelletlen kvázi visszahelyezze őket az elfogadottak közé.

1989 azután meghozta a nagy világtörténelmi változást, a hazai és kelet-közép-európai magyar irodalom teljes szabadságát is. „A mór megtette kötelességét, a mór mehet” – megszűntek a nyugati magyar irodalmi folyóiratok, magyar rádióadások, befejezte tevékenységét a londoni Szepsi Csombor Kör. Az egyre hajlottabb korú külföldi magyar írók közül néhányan hazaköltöztek, mások hazajárnak, műveik most már szerves részei a hazai termésnek, s e szerint fogja őket értékelni az irodalomtörténet.

FERDINANDY GYÖRGY Lábjegyzetek IV.

(Tagságaim...)

Arról, hogy „tag”, szókincstáram ennyit mond: résztvevő. Személy, aki valamely közösségbe tartozik. Tartozni valahová! Erről álmodoztam száműzetésem negyven éve alatt.

Tény, hogy anno egy aranyos ismerősöm – Lizi – beíratott a Magyar–Szovjet Baráti Társaságba. Évekig fizettem a tagdíjat. Ezen kívül az ominózus társaságról semmit se tudok.

Később, immár Párizsban, huszonévesen, Jean Rousselot ajánlására felvett tagjai közé a Société des Gens de Lettres, ez a – ha jól emlékszem –, egy Honoré de Balzac nevű úr által alapított francia írószövetség. Aminek – ha ugyan távollétemben nem felejtettek el – immáron fél évszázada tagja vagyok.

A Magyar Írók Szövetsége valamikor a nyolcvanas években – még trópusi emigrációm idején – közölte velem, hogy felvett tagjai közé. Valamivel később egy íróbarátom a Szépirók Társaságába is beíratott. Örültem ezeknek a híreknek, jó érzés volt, hogy számon tartanak.

Nemrég azonban megtudtam, hogy vannak, akik nem veszik jónéven, ha én – mint mondták – egyszerre mindenhová tartozom. Más szóval, azt állítják, hogy az én egyik tagságom kizárja a másikat.

Mit tegyek? Mit tehetek? Lépjek ki minden társaságból? A valóságnak ez felelne meg. Végül is félvszázados kalandozásom óta mindmáig *együttmenni-nemtudó*, magányos farkas vagyok!

Addig is: tudom, olvasni nehéz. Nehéz, és ráadásul ma már nem divat. De hát rólam csak így tudható meg, mit is gondolok. Mi az, amiért felelősséget vállalok.

(Isten hozott!...)

Olvasom, hogy Kertész Ákos íróársam az 1951-es genfi konvenció értelmében menedékjogot kért és kapott Kanadában. Most aztán meg kell ismernie a hontalanság ódiáját, nyolcvanévesen kell megtanulnia, milyen egy író sorsa ott, ahol a véleményére senki se kíváncsi, és a hecckampányból – aminek itt

nálunk áldozata lett – már csak egy szép, nosztalgikus emlék marad.

Most aztán vissza kell szolgáltatnia a magyar (uniós) útlevelét, és hamarosan a genfi konvenció évről évre megújítandó úti okmányát is átveheti. A füzetecskét, amellyel ezentúl a világ minden országába beutazó-vízumot kell kérvényeznie. (Ide, hozzánk nem: mert ha ide belépne, elveszítené az egész nehezen szerzett menekültjogot.)

1956 után ez a genfi volt nekem is a státuszom. Mélyen sajnálom Kertész Ákost, hogy most vénségére ő is idejutott. Nem tudom megállni, hátha hasznát veszi, ideírom néhány tapasztalatomat. Mert hát jártam boldogult menekültkoromban Kanadában én is. Valahol Cleveland közelében tartottam (egyetemi) előadásokat.

Akkor még tévét és rádiót működtettek az ottani magyarok.

Meghívtak engem is, ám velem botrányba fulladt a beszélgetés. Kiderült, hogy Ontario-beli honfitársaim nemzeti szocialisták. Mindez régen volt, de azért, kedves Kertész Ákos, mi csak legyünk óvatosak! Előfordulhat, hogy vissza kell még települnöd ebbe az aprócska hazába.

Annak idején a magyar külképviseletek kiállítottak a genfi útlevélhez egy kis (félíg-meddig illegális) betétlapot, amivel az ember néhány napra hazautazhatott. Ez a kiskapu számodra is nyitva áll.

Ha egyszer, ne adj’ isten, úgy gondolod.

(Hogy mit gondolok?...)

Jó barátok vitáznak nálam. Én meg, a hazaszakadt, hallgatok. Mit is mondhatnék? Felfedezték a demokráciát, idegesítik őket a politikusok. Nem veszik észre, hogy a vadnyugati gyarmatosítóknak mi itt, Keleten csak piac vagyunk. A mi „szabadságunk” számukra harmadrendű dolog. A lényeg a piac. A demokrácia nem egyéb, mint tortán a hab. A módszer, amivel békén tartanak.

Ilyen körülmények között mi lenne számunkra, kelet-európaiak számára a tennivaló? (A feladat?) Valószínűleg az, amit már kikísérleteztünk a Habsburgok vagy a Varsói Szerződés idején. Minél jobb körülményeket kicsikarni új urainkból. És nem engedni, hogy egymás ellen fordítsanak.

P. S. Hát igen. A kapitalizmus. A piac. Mindezt már megtanulhattuk volna annak idején, egy-egy esti

(marxizmus-leninizmus) kurzuson. De megint túl sokat beszélek. Mindössze két dologból lehet baj: ha az ember csinál valamit, vagy ha nem... Nekem melyikből lesz bajom?

(Dokumentum és kalandregény...)
(Benedek Szabolcs: Focialista forradalom)

Végre egy olyan könyv, amit – ha átverekedte magát az első oldalakon – nem tud letenni az olvasó. Benedek Szabolcs múltunk egy már-már elfelejtett epizódját eleveníti fel: a legyőzhetetlen Aranycsapat berni vereségét követő hazai eseményeket.

Egyszerű, világos, realista próza. Szereplői egy belvárosi bérház lakói, és körülötte, az ötvenes évek alacsony égboltja alatt fuldokló főváros: Budapest.

Könnyen olvasható, fordulatos történet. Miért van, hogy a recenzens mégis olyan nehezen tud azonosulni vele? „Történelmi dokumentumokon alapuló regény” – határozza meg a fülszöveg. Valószínűleg itt van elásva a kutya. Aki szemtanúja volt az 1954 nyarán kitört pesti lázadásnak, a dokumentumot kéri számon, vagyis azt várja el, hogy Benedek Szabolcs regénye tárgyyszerű legyen. A kései olvasó pedig (maga az író is húsz évvel az események után született) egy jó regényt szeretne kézbe venni. Ami – dokumentum, vagy sem – olyan hősokeket hoz testközelbe, akikkel azonosulni lehet.

A szemtanú tamaskodik. A könyv levegője az ő számára – hogyan is mondjam – nem hiteles. Kezdve mindjárt azon, hogy a szereplők – a pesti bérház lakói – túl sokat beszélnek. Magyarázkodnak, szövegelnak – egy olyan korban, amelynek legfőbb jellemzője a bizalmatlanság, a félelem. Más szóval: a némaság, a csend.

Azt, hogy 1954-ben, tíz évvel a holokauszt után nem volt zsidózás a pesti utcán, fölösleges is mondanom. És a spontán hőzöngés (a vereséget követő felhördülés) már természetéből adódóan sem tartott napokig. Egy regénynek azonban fel kell nagyítani, sarkítani kell a dolgokat.

Tárgyi tévedés még így is csak elvétve akad ezen a három és félszáz sűrű oldalon. Olyasmi, mint az, hogy a Fővárosi Autóbuszüzem Autóbusz-községi Vállalat, vagy, hogy az ötvenes évek elején – ha jól emlékszem – Orosz még nem játszott a nagy Fradiban.

Mindez azonban nem változtat a lényegen. Az 1954-es vereséget követő események világosan

megmutatták, hogy a rendszer nem megingathatatlan. És hogy Budapesten elégedetlenek az emberek.

Az utca felhördülését később joggal nevezték a forradalom főpróbájának. Jó érzékkel választotta és írta meg Benedek Szabolcs ezt a jellemző esetet.

Ami pedig a fikciót, a regényt illeti, abban nem csalódik az olvasó. Régen olvastam ilyen felkavaró, fordulatos és lebilincselő történetet.

Egy gondosabb lektorálás sok apróbb ügyetlenséget kigyomláhatott volna belőle, de hát erről könyvkiadásunk mai állapotában beszélni sem érdemes.

Egy szó, mint száz: jó könyvet tart a kezében az olvasó. A történelmi hűséget firtató mamutok túlkölése pedig talán nem is olyan érdekes.

(Katonadolog...)
(Kósa Sándor: Mintha)

Valahonnan a Börzsönyből terepszínű katonai csapat szállító ereszkedik lefelé a Duna völgyébe. Frissen nyiratkozott újoncok és öregkatonák beszélgetnek a nyitott platón. Görög mitológiáról folyik az eszmecsere, végzős évfolyamok hallgatóiból áll ez a túlkoros és vegyes társaság, akiket csak valami nyári (három hónapos) továbbképzésre hívott be a hadsereg.

Nem sok közül van tehát a régmúlt három kemény évre besorozott kiskatonáihoz. Nem mindegy, hogy valaki három éven vagy három hónapon át számolgatja a napokat.

Van azért a kétféle, az ötvenes és a nyolcvanas évek katonasága között néhány átfedés. A nyelvezet például alig változott. A fiúk itt is *eltávozásról* és *alaki térről* beszélnek, és a fák változatlanul *elvágo-lag* állnak a laktanyaudvaron. Akárcsak harminc éve, itt is sűrűn röpködnek a kurvaannyák és a bazmegek, a parancsok pedig következetesen értelmetlenek.

Aki ismeri az ötvenes évek néphadseregét, észrevesz más, mélyebb hasonlóságokat is. Például, az alezredes úr („az ales”) villájához itt is a hadsereg ad ingyen katonát és építőanyagot. Itt is van, aki „bedobja a dilkót”, vagyis a legkülönbélebb betegségekre hivatkozva próbál leszerelni még a röpke három hónap letelte előtt.

A legfontosabb analógiát a végére hagytam. Az alkohol (jelen esetben a sör) a régi és az új hadseregben egyaránt alapanyag: vele kezdődik és végződik a laktanyán belül és kívül a nap. Nosztalgikus részlet: az események színhelye ebben a történetben is jól felismerhetően a gödöllői dombvidék, ahol e sorok írója is

katonáskodott. Máriabesnyő, a Kisbagi csárda és a Papp Miska kútja felejthetetlen vidéke – katonaeveiről mindenkinek *felejthetetlen* emléke marad.

Vannak természetesen a kétféle katonáskodás között különbségek is. Történetünk vegyes és túlkoros társasága könyvtárba jár, franciául tanul (a szöveget gyakran tarkítják nem egyszer hibás francia idézetek). No meg kevesebb itt az öngyilkosság és az öncsonkítás.

Kevesebb a nótázás is: nincsen a történetben egyetlen katonanóta sem. Pedig ezekbe ordította bele minden kétségbeesését az újonc. Nem ártana az utókor számára feljegyezni ezeket a sokszor pajzán, hamiskás menettalokat.

Mi az hát, amit a kezünkben tartunk? Egy katonai továbbképzés szórakoztató, jól megírt története. Ilyen volt 1979 nyarán a Néphadsereg. A büntetőszázadok sötét évadja után, a régi keretek között, ám új tartalommal ideig-óráig továbbéldegélő operett.

Az ember egy ültében olvassa végig Kósa Sándor történetét. Talán mert mindvégig, háromszáz oldalon át vár valamit. Például, hogy egyszer csak, úgy, mint '68-ban, bevonul Prágába ez a tragikomikus hadsereg. Még az utolsó, tizedik fejezet is úgy indul, mintha valahová ki akarna lyukadni, 250 oldal téblábolása után. Azután itt is elúszik – sörbe fullad – az igyekezet. Sörbe és steril nőügyekbe. Mert hiába a nők ezen a tortán a hab, még ők is egy kaptafára húzott mellékalakok.

A laktanya – a régi dandár – helyén a harminc év után visszatérő zarándok már csak egy hajléktalan-szállodát talál. Így ér véget, szomorkásan, Kósa Sándor katonaregénye. A vidám kaland, amiből – hiába izgultuk végig – végül is semmi se lett.

Egy jó humorú regény legfeljebb.

(Egy túlélő naplója – Előszó...)

Amikor annak idején kiderült, hogy a gyarmati lét a világban is degradálja (megnyomorítja) az embert, nem mondtam le: makacsul, következetesen továbbtanítottam a trópuson.

Most is egy ilyen makacs, következetes kéziratot fordítok. Szerzője, ez a holokausztot túlélő magyar orvos bízik benne, hogy még nincs veszve semmi. Egyszer el fognak tűnni az előítéletek, amelyek tönkretették nemzedéke életét.

Maga az írás egy vidéki fiúcska története, aki a vészkorszakban válik felnőtté, a negyvenes évek borzalmaiban. Csendes, tárgyilagos szöveg. Félelemnek,

gyűlölködésnek nyoma sincs ezeken a lapokon. Pedig hát lehetne. Az elbeszélő egész családját elvesztette, és hát lássuk, Uram, mire megyünk ketten! Az (ön)ostorozásnak irodalmunkban évszázados hagyománya van.

Próbálok ellesni a titkát. Ez a kilencven éves férfi nem menekült el. Végzi a dolgát, csendesén, nap nap után, akárcsak néhai édesapja és társai: az elgázosított vidéki körorvosok.

Rendhagyó munka: egyszerre irodalmi igényű önéletrajz és megrázó dokumentum. Nyolcvan évesen kezdett hozzá először, újra és újra belevágott, innen a könyv szokatlan szerkezete: a négy nekifutás. A gyakori átfedések, ismétlések dokumentumértéke nyilvánvaló. Kihagyni ebből a négy nekifutásból egyetlen sort sem lehetett. De nem is lett volna helyes, hiszen éppen ezek az ismétlések érzékeltetik, hogy milyen mélyről szakad fel az emlék, és hogy miért csak most került megírásra, évtizedekkel a holokauszt után.

Az első nekifutás, a *Körgyógy napszám* egy vidéki körorvos, az édesapa története. (Innen a suta cím, az apa így szerette nevezni magát.) Mindez egy kisfiú szemével, akiből a vészkorszakban lesz felnőtt, a negyvenes évek borzalmaiban.

Egy rövid utóhang, az *Amíg a Ciklon-B elvégzi a dolgát* zárja le ezt a fejezetet.

A második nekifutás, *Az a megtagadott csók* már a kisfiú története. Egy boldog, felhőtlen falusi gyerekkor, majd az apró figyelmeztetések: a plébános úr levéti vele a ministránsruhát, egy hatéves kislány megtagad tőle egy ártatlan pusztit. Miben is különbözik hát a többiektől? Az elbeszélő túléli a halálmenetet, új életet kezd, ezzel ér véget a második fejezet.

A harmadik nekifutás napló. A túlélő hisz benne, hogy ha leírja (ha kiírja magából) mindazt, ami nyomasztja, elviselhetőbbé válik az élet. Mert igen, a holokauszt a túlélők életét is tönkretette. A boldog, kiegyensúlyozott házaseset, a család és a munka harmóniája legfeljebb csak az álmokban létezik.

Végül, a *Négy-öt öreg összehajol* a negyedik, utolsó nekirugaszkodás, néhány idős, holokausztot túlélő férfi beszélgetése. Valamennyiük élettársa keresztény, de ez a „másság” már semmiféle gondot nem okoz. Az író újra meg újra elmondja visszatérő makacs álmát, hogy egyszer el fognak tűnni az előítéletek, amelyek tönkretették nemzedéke életét.

Az utolsó nekiveselkedést is utóhang zárja le. *A halál és az orvos* párbeszéd a Halállal. Irodalmunkban is párját ritkító szöveg.

„...ne hódolj és ne hódíts, / ne csatlakozz a hadhoz. // Maradj feleslegesnek, / a titkokat ne leسد meg. / S ezt az emberiséget / hisz ember vagy, ne vedd meg.” József Attila habitusa jellemzi Kádár Pál önéletírását. Tudjuk, a holokausztnak – mint mindenütt a világban – magyar nyelven is gazdag irodalma van. Kezdvé a Nobel-díjas Elie Wiesellel, akit – ki tudja, miért – nem tart számon a magyar irodalom. Azután itt van a *Sorstalanság* írója, az ugyancsak Nobel-díjas Kertész Imre.

Neves elődei után Kádár Pál miben tud számunkra újat mondani? Két dologban mindenesetre. Egyrészt az események pontos rajzában. Abban, ahogy a falusi kisfiú ráébred, hogy nem egészen olyan, mint a többiek. Másrészt, és ez talán még fontosabb: megérteti az olvasóval, hogy a haláltáborok borzalma a túlélők életében is jelen van, megváltoztathatatlanul és végérvényesen.

„Lesz-e még béke valaha a megtiport, egymásra uszított emberi szívekben?” Az *Egy túlélő naplója* azt sugallja: igen, és ez a reménység elviselhetővé teszi Kádár Pál önéletírását.

Egy szép és megrendítő kortörténeti tanúsítvány, ami mellett nem mehet el érzéketlenül a mai világ embere.

(The Court...)

Egy elvadult budai gyümölcsöskert végében szakadozott hálóval körülvett gyomos teniszpálya áll. A történet itt kezdődik, és itt is végződik. A főszereplő (a narrátor) tizenöt éves kiskamasz, öccsével irtják a gázt. Lassan előtűnik a lábuk alatt a vörös salak. A narrátor még emlékszik az időkre, amikor társas élet folyt itt a pálya szegélyén, labdaszedő gyerekek ugráltak, és a fehérhús játékosok angolul számolták a score-okat.

Egy flashback bemutatja a nagyszülőket, az idős professzort és feleségét, akik hajnalban (amikor még mindenki alszik) járnak le ide játszani. Esetleg apát és anyát, egy fiatal párt. Körülöttük orvostanhallgatók, és a közeli Sion leánynövendékei.

A pálya elkészül, már csak a vonalakat kell meghúzni. A szülői ház romjai között azonban a fiúk hiába keresik a raketteket. Így kerül bele a képbe a kerten is végigpusztító második világháború. A nagyszülők ideiglenes sírja egy cseresznyefa alatt. Anya identifikálja az exhumáltakat, a fiúk (végig)nézik.

László Elek, a postás bácsi levelet hoz a romok közé. Anya beleolvass, és azt mondja: apátok él.

Egy második flashback lehetne az anya és a három gyerek útja a pesterzsébeti kórházig, ahol apa van. Kiöltözve, fehér ingben, de mezítláb. Teherautón, szekéren, gyalog. Az ápoló, aki bevezeti őket, elmondja, hogy a doktor úr üldözötteket mentett, és nyomorékká verték a nyilasok. Apa nem jön haza soha többé. Mindez tavasszal történik, a reménység évszakában, a romok között virágzik a mandula és az őszibarack.

Egy szomszéd, akinek az egész családja elpusztult, bekérezkedik a kertbe. Napozni – mondja –, de anya energikus: kaszáltat vele. Ez a Rozinek Artúr szűkszavú, mélyen pesszimista ember. Próbálja lebeszélni a fiúkat a teniszről, miközben segít meghúzni a vonalakat.

Visszaérkezik Auschwitzból egy zsidó asszony, akit régen „az Iduka mamájának” neveztek a gyerekek, mert ott sétáltatta az utcában kutyáját, Idukát. Nincs hová mennie, a házában idegenek élnek. Jön a házbizalmi, Magda néni: dr. Kozma Tibor ügyvédet, az I-ből, elvitték. Elek László, a postás bácsi mindennapos körútja: a fogolytáborokból nem érkeznek levelek.

*

Anyát elbocsátják a minisztériumból, a fiúk építik az „öltözőt”, egy fából készült apró épületet. Mögéje, a domboldalba vermet ásnak: meg akarják lesni az átöltöző lányokat. Nincsen se labda, se teniszütő. (A raketteket a papnak adta anya. Most vissza kell tőle szerezni.) Elhatározzák, hogy felavatják a pályát. Házibulit rendeznek, az elbeszélő húga, Zsóka meghívja a környékbeli bakfisokat.

Adva van egy kurbli gramfon, és Gershwin-lemezek. Jönnek a kislányok: Szabó Kinga, a későbbi keramikus, egy szépség: Dömötör Kata, Milica, aki „hagyja magát”, Madeleine, Zsóka barátnője. A fiúk: Lendl Laci, egy félszeg kamasz, Pitikis, az öccse, Sanyi és a narrátor. Esetleg mások is.

A pálya fölött, az utca túloldalán új tisztjeinek házat épített a néphadsereg. Ez lesz a környék szóhasználatában „az ávósház”. Lakói kikönyökölnék az ablakon, és nézik a házibulit. Tévé nincsen, és ezek vidéki családok. Kíváncsiak.

Az egyik ablakban egy lány, Évike. Szemüveges, tizennégy éves, molett. Szülei nézik a „rothadó régi világot”, a teniszpályát és a Gershwinre táncoló,

esetlenkedő párokat. Lehetne esetleg ellenzene is: orosz melódiák, mozgalmi dalok.

Ekkor érkezik a munkából anya. Buszos egyenruhában, mert a minisztérium után most buszkalauzáló. Felrohan a pályára, lelöki a székről a gramofont. „Meg vagytok örülve? Felhívjátok ránk a figyelmet!” A kislányok sértődötten távoznak. Ez itt most egy proli asszony, vagy a doktor úr felesége? Nehezen mondják ki, hogy „kezicsókolom”.

Reggel takarít a két fiú. Jön Madeleine nővére egy pesti fiúval teniszezni. A lány bemegy az öltözőbe, Sanyi a veremből meglesli. Mit láttál? Nem sokat. Ahhoz távlat kellene. Ilyen közelről csak foltokat.

A narrátor összeismerkedik Évikével, az „ávóslánnyal”. Fent találkoznak a hegyen, így nem láthatja meg őket senki. A lány a kezdeményező. Rámenős kis csaj, ez nem egy plátói szerelem.

Lent az utcában, másik kapcsolat: Józsi bácsi, egy hajléktalan, a transzformátor ház mögött fészkel. Bozsik Benőné, a bankár özvegye befogadja a mosókonyhába, felöltözteti. Ősz, majd tél.

A narrátor élete: nem veszik fel a gimnáziumba, öccse tanítóképzőbe kerül, húga ipari tanuló lesz, technikus.

*

A kitelepítések ideje. Évike hall róla otthon, és elárulja a fiúnak. Magda néni, a házbizalmi is figyelmezteti: lépjén be valahová, például a Magyar–Szovjet Baráti Társaságba. Nem árt bebiztosítani magát.

A környékbeli lányok családját kitelepítik. Éjjel Madeleine-ék átmentik a szomszédokhoz a holmijukat. A cipekedés.

Lendl Laci mocsarat csapol, traktort vezet, és az öccse, Pitikis a kerekek alá esik. Pitikis temetése. A csend.

A 4-ből egy alezredes kitelepített özvegye visszaszökik. Slafrokban áll a kertkapuban, belekapaszkodik a kerítésbe. Elviszi egy rendőrkocsi.

A narrátor és húga meglátogatják a béna édesapát, aki elvágva a külvilágtól még hiszi, hogy minden jóra fordul. Kozma nyilas volt – mondja –, Rozinek mindkét fia német katona. A postás bácsi: megérkeznek Nyugatról az első IKKA-csomagok.

Jön a nyár. A narrátor és Szabó Kinga szóltan barátság. Nem egymást kell bámulni, hanem mind a ketten előre, ugyanabba az irányba. Ez az igazi szeretet.

A pálya újra elgazosodik, lóg a háló. De Madeleine családja visszatér. A konyhába, mert a házukban már idegenek élnek. Madeleine egyik lába rosszul forrt össze, rövidebb. Követeli Zsókán a holmiját, franciául tanult a Hortobágyon, azt mondja, az első alkalommal kimegy.

Dr. Kozma kiszabadul, végigmennek a feleségével az utcán, nézik a házukat. Bozsik Benőné újra festi magát, és kiutasítja a hajléktalant. Józsi bácsi vidékre megy. Rozinek Artúr is visszaköltözik a szülőfalujába, Dunaharasztra. Új életet kezdeni – mondja anya, és gúnyosan nevet.

Nyár vége, közeledik '56 ősze, a forradalom.

*

Az elbeszélő jön hazafelé, buszos táskával a vállán, egyenruhában. Most már ő is buszos. Az utca sarkán egy kis öregember, dr. Körössy Fidél a Budai-hegyek geológiai képződményeiről beszél. Nem ered meg a növényzet a vékony löszrétegen. Nem lesz itt soha többé új világ. Nem jönnek vissza a hadifogyók, az eltűnt, a kivégzett apák. Az elbeszélő is sofőrnek készül, ez, amit elérhet, a maximum. Nyugatról már nem álmodozik.

Anya szól neki, hogy eladta a hengert. Egy leánygimnáziumnak, a Jurányinak. Nagy, rozsdás vascső. Lecsörömpöl vele a hegyről, amerre jár, kinyílnak az ablakok. A rádió bemondja, hogy betiltották, majd engedélyezték az egyetemista felvonulást. Készül valami, ez már október 23-a.

Keret:

A narrátor visszatér harminc év után. Szabó Kinga, „a kerámia Bartókja” kiállít Újpesten. Ez az első találkozás. A művészet megtartó ereje.

A temetőfőkapuban László Elek, a postás bácsi a portás. Apa, anya, Magda néni és Lendl Laci sírja. Beszélgetés a temetőfőkapuban.

Nyugaton: Dömötör Kata a portugál nagykövetség felesége. Madeleine hazalátogat Amerikából, lenézi, végig sérti az elbeszélő hűgát.

Találkozás Évikével a közértben. Visszajár minden szombaton, takarít és bevásárol a szüleinek. Könyvtáros. Egy különös kapcsolat vége.

Utolsó jelenet: az elbeszélő és az öccse a régi tenispálya szegélyén, a kert végében. Emeletes panelház áll a court helyén. Nem lehet kigyomlálni többé. A deklasszáció visszafordíthatatlan folyamat. Semmit sem lehet újratekdeni.

KÜRTI LÁSZLÓ

maradjunk ennyiben

újabbán, mert eljár velünk a templomba,
ritka ünnepekkor – az is valami.
békül, vagy csak hallgat, sohasem goromba,
néhány sztorit tőle azért hallani.

meséli, huzatos marhavagonokba,
úgy tuszkolták őket be az oroszok.
s a felbolydult pesten, még csak nem is lopva,
volt megszökni néhány könnyű alkalom.

kalandból, brahiból, bajtársiasságból
együtt maradtak a fiatal bakák.
háromnapi út csak az a fogolytábor,
ahonnan visszjegyet már senki se vált.

annak a fogságnak nem lesz soha vége,
hiába zúg harang, ünnepi mise.
régi gyötrelmeknek új a leleménye,
s „nincs, aki megváltson, nem csak most, sose”.

meditáció

azt a vágyat be kén látni,
amivel jobb csínján bánni.
ami majd pokolra vezet,
megcsókolni azt a kezét.

nem kutatni aranyrögöt,
kiröhögni az ördögöt.
sikert bámulni, mint farkast,
elhagyni a szót, hogy hallhasd,

miként nevetnek ki mások:
„bolond, költő-messiások!”
mantrázni egy régi imát,
szentté tenni azt, aki bánt.

szentté válni. szemtelenné:
kifecsegni, mit szeretnél.
begubózni hűs szobába,
elfényleni, mint egy lámpa.

remetelakás

túl nagy hittel ragaszkodtam,
eloldozlak, szép melltartó.
homokon a csat sem koppan,
nincsen semmi maradandó.

nem lehetek égő napod,
tengered sem, kusza hínár:
horvát szél, szalmakalapod,
elvitt a víz, még a hídnál.

nincs már, aki visszahozna,
hiába tudok jól úszni.
a tengeren ringatózva
hagylak ma még fulladozni.

CYPRIAN KAMIL NORWID

Gyászrapszódia Bem emlékének

...Iusiurandum patri datum usque ad hanc diem ita servavi...
Hanni bál

I

Mért tűnik el, monddjad, mellvértre tett kézzel az árnyad?
Szikraeső, fáklyák, meg ércesen villan a térded?
Gyertyaviaszt csillant kardél, a babér, a levélke,
Röppen a sólyom, és szökne a mén is a táncba,
Főnt lobogók, zászlók vonulnak előtted el egyre,
Sátraiként ősi mennybéli nomád seregeknek.
Harsona szól, s mintha átjárna a csönd zokogása,
És a csapott szárnyú címersas a földre hajol mind,
Mint gerelyekre szúrt sárkány, s madarak sokasága,
Mint gerelyekkel elért ősideák, ideáid...

II

Nők, siratók, kiknek csupa illat-kéve a karján,
Asszonyi gyász, mit fölkap a szél – s szétszór a magasban;
Van, kinek ott kagylógyöngyös könnyet csillan az arca,
Van, ki utat keres, bár a z a z ú t r é g k ö v e z e t t m á r.
Mások agyagkorsót csapnak nagy erővel a földhöz,
Nyers robajára a bú benne visszhangzik örökkön.

III

Fegyveres apródhad, fejszéire kékül az ég is,
Fénypirosult pajzsuk úgy verdesik ott a legények,
Nagy lobogó leng, száll, lomha füstként is föl a fényig,
Mintha a lándzsa s az új is támasza volna az égnek...

IV

Útjuk a szurdokmély, fölérnek a fényteli hegyre,
Árnyalagos telihold, fellege megsimogasson,
Lándzsahegyű csillag-tenger föl az égre szegezve,
Halkul a kórus, hogy hullámaival ki-kicsapjon...

V

Majd ha a sírt is elérjük, de ki tudja, mivégre!
Túl a nagy ösvényen mély végzete vár mireánk ott,
M ó d j a s e l e s z r a j t a á t k e l n i a z E m b e r i s é g n e k,
Lándzsahegyveddel a vékonyába vágj; szálljon a tártos...

VI

Nyúljon a körtánc mind, á l o m i g á b a v e r t e n a v á r o s,
Várkapu-roppantó urnák, csorbult fejszerikoltás,
Hogy Jerikó dőljön, mint dültan a tölgyfahasábok,
Dobban a szív, hályog a nép szemét nem lepi most már...

.....

Túl is át–

Kovács István fordítása

KOVÁCS ISTVÁN
**„Négy nap dörgött az ágyú
 Vizakna s Déva közt...”**

Bem február 1-jén jelentette Kossuthnak, hogy Vizaknán foglalt új állást, s aznap egy zászlóalj, egy huszárszázadot és négy ágyút küldött Beke József őrnagy különítménye elé, amely Halmágyról Déván, Szászsebesen és Szerdahelyen fog Vizaknára beérkezni, hogy az itteni haderővel egyesüljön. Az így megnövekedett honvéderő a siker esélyével indíthat támadást az ellenség ellen akkor is, ha az az erődbe húzódik. A reguláris osztrák erőt Bem 10.000 főre becsüli, amelyet 30–40.000 román és szász népfelkelő támogat. Az ellenséget szerinte az is gyengítheti, hogy „a lengyel ezredek katonái nyíltan kijelentették: csatlakozni akarnak hozzánk”. Bem nem tudhatta, hogy éppen ekkor áll össze egy orosz különítmény Szkarjatyin ezredes parancsnoksága alatt, amely rövidesen megindul Nagyszebenbe, s két-három nap múlva be is vonul oda, hogy Puchnernak „szabad keze legyen”. Igaz, a számára kedvező döntésről se értesült, mármint arról, hogy január 26-i segélykérő leveléről tudomást szerzett a Közép-Tisza vonalához felvonuló, de a bánásági hadosztállyal hosszabban Aradnál időző Damjanich János tábornok, aki január 31-én úgy döntött – Debrecen utólagos jóváhagyásában bízva –, hogy összeállít egy 3 zászlóaljból, 2 lovaszázadból, 2 ágyúütegből álló, mintegy 3000 főt számláló segélycsapatot Bem támogatására. Ez azonban csak február 2-án indult el. Kétségtelen, hogy Beke alezredes 2150 fős különítményével együtt ez már tekintélyes erőt képviselt. Bem meg volt győződve, hogy Beke csapatai már elérték Dévát. Mire alapozhatta vajon azt az állítást, hogy az erdélyi osztrák hadtest lengyel ezredeinek katonái tömegestül állnak majd át hozzá, mivel addig alig néhányan szöktek át a magyar oldalra? Név szerint egyről tudunk, de ő is a 3. könnyűlovasezredből karácsonykor Kolozsvárnál állt át a Kossuth-huszárokhoz.

Február 3-án azt jelenti Kossuthnak, hogy Bekének ezen a napon kell elhagynia Dévát, s ha a lőszer is megérkezik, az egyesített haderővel február 7-én vagy 8-án megtámadja Nagyszebent. Az utóiratban meg-

jegyzi, hogy állítólag orosz tisztek jelentek meg Nagyszebenben, de bizonyára magáncélból.

Másnap reggel kora hajnalban fellármázták Bemet, hogy az ellenség nagy erővel közeledik Vizakna felé. A főparancsnok nem zavartatta magát, nyugodtan bekanalazta kedvenc köménymagos levelet, amely miatt ebédmeghívását az érintett tisztek igyekeztek maguktól elhárítani.

Bem láthatólag jókedvvel készült az ütközetre. Botjára támaszkodva kibicegett szálláshelyéről. Két huszár a nyeregbe emelte. Ha székre állt, egy huszár is elég volt, hogy lóra segítse. Az egységparancsnokok és a segédtsztek félkaréjban köréje sorakoztak. Sorra kiadta rendelkezéseit. Petőfi – egy emlékirat szerint – a következő figyelmes utasítást kapta:

„Ma csatánk lesz, ön lehetőleg maradjon távol a harcterről, nem szeretném, ha a magyar nemzet első költője a csatatéren vérezne el. Szót fogad-e?”

Puchner 7357 gyalogossal, 30 ágyúval és 787 lovassal reggel 9 órától „támadta Bem kitűnően megválasztott, jól megerősített védőállásait”. Mint a korszakkal foglalkozó hadtörténész, Kedves Gyula leszögezi: „A katonai akadémiát végzett Czetz jól felhasználta a tábori erődítések terén szerzett ismereteit, a sóaknák közötti mélyedéseket, mélyutakat sáncokkal és árkokkal erősítette meg, Bem pedig ezek mélyedésébe helyezte el tüzéségét”, amely azonnal tüzet nyitott az ellenséges csapatokra, s egy idő után a közep-had ütegeit is meghátrálásra kényszerítette.

Az ütközet első, még győztesnek ígérkező szakaszában az előző napon őrnaggyá emelt Zsurmay Lipót huszárszázada is kitüntette magát. A lengyel légió szervezésében részt vett bajtársa, Władysław Rucki hadnagy minderről így számol be: „Puchner generális merészen nyomult előre, ágyúlövésnyi távolságra megközelítette Bem állását, aki a centrumban sorakozó ágyúí, vagyis kedvenc fegyverneme mögött állt szokásához híven, s csak az említett távolság elérésekor vezényelt tüzet, mire megkezdődött a harc. (...)”

Bem jobbszárnyán Zsurmay őrnagy a gyalogság és az ágyúk eredményes tüzelésétől kísérve, huszárjainak rohamával elsőnek készítette visszavonulásra a császáriakat, az ellenséges centrum csak később kezdett hátrálni, a jobbszárnyon mindkét fél megtartotta állásait.”

Amikor Bem látta, hogy az osztrákok visszahúzódnak, merész – egyesek szerint felelőtlen – lépésre szánta el magát. Kimozdult jól fedezett állásaiból, hogy maroknyi hadával nyílt téren üldözze az ellenséget. Ezzel viszont leleplezte, hogy milyen csekély erővel

Részlet a szerző kiadónknál megjelenés előtt álló *Bem tábornok – Az örök remények hőse* című könyvéből. A könyv a Nemzetközi Visegrádi Alap Standard Grant programja keretében kerül kiadásra.

rendelkezik. Puchner megvetette a lábát, ellentámadást rendelt el, és rázúdult a fedezetlen honvédcsapatokra, amelyek a nagy nyomás alatt összeroppantak.

Władysław Rucki a következőket jegyzi meg: „Hiába kérték törzstisztjei, elhagyta jól fedezett állását, s meggondolatlanul a császáriak üldözésére indult, akik az egész tüzéségüket felsorakoztatták a nagyszabasi út mellett emelkedő dombon, és szörnyű pusztítást végeztek Bem gyenge gyalogságában, amely, csekély ereje és a dombon fedezett császári ütegek miatt, nem használhatta eredményesen a szuronyait.”

Mindeközben kiderült, Petőfi nem fogadott szót a tábornokának. Igaz, ígéretében könnyen átjárható kiskaput hagyott a maga számára, amelyen nem átbújt, hanem lovával átugratott: – „Köszönöm a figyelmeztetést, tábornok úr, szót fogadok, de azt nem ígérhetem meg most, mit fogok tenni akkor, midőn az ágyúk dörgéseit fogom hallani...” Az ágyúk pedig dörögtek. És Petőfi nem volt nagyothalló. Hogy mennyire nem, arról több visszaemlékezésben is olvashatunk. Idézzünk egyet, amely arról tanúskodik, hogy Bem féltve óvott költője az első vonalban harcolt:

„Minket gr. Bethlen Gergely alezredes rohamra vezetett, amit alig kezdtünk meg, s már megálljt és visszavonulást parancsolt. Petőfi a más oldalon, ki a nagy zajban, lármában nem hallotta a Bethlen vezényszavát, rohamra lelkesített...” A huszárok mégis visszahúzódtak, s emiatt Petőfi összeszólalkozott a rangban fölötte álló Bethlen Gergellyel. Csak akkor higgye le, amikor kiderült, hogy a visszavonulást Bem rendelte el. A retirádából végül rendetlen menekülés lett. Hogy milyen, arról egy szinte gyerek-huszárról, a tizenöt éves Mihály Elek (1833 decemberében született), a majdani magyarvalkói református pap és pomológus készített közelképét. Ő az, aki 1863-tól fogva közel ötven éven át szolgálta a híveket, s a saját maga által alapított gyümölcsöskertet is őrző, almafáival ma is kísértő aggastyánként a magyar költészet, Jékely Zoltán által írt egyik legszebb poemájában, a *Kalotaszegi elégiában* bukkan elénk:

*A vén Mihály pap árnya jár a kertben,
korhadtt fejfák közt lebbent siri fény*

Mihály Elek Bem marosvásárhelyi tartózkodása idején, január 14-én lépett be Zsurmay Lipót „huszárszadronjába”. A kapitány a századirodában helyezte el a középiskolás tanulót. Vizakna Szelindek felé eső határából, ahol előőrson volt, február 3-án este egy

A sebesült Bem tábornok

Zsolner nevű öreg huszár kíséretében őt küldték be a városba, hogy a század és Zsurmay málhásszekereit hozza ki. A hózivatban csak taláalomra araszolgtak céljuk felé, amikor osztrák könnyűlovasok vették körbe őket, s felszólították, hogy adják meg magukat. És most olvassuk Mihály Elek beszámolóját: „Zsolner karddal felelt a felé közeledőnek, egy másik rám tört. Úgy ahogy gyenge erőmtől és a vívásban való járatlanságomtól kitelt, oltalmaztam ugyan magam, de mégsem tudtam azt az erős vágást elhárítani, mely balkarom könyökcsontját érte. Zsolner hamar végzett sválszerjével, azt levágta s segítség-

emre jöve, oldalról olyat vágott az engemet megtámadó pofájára, hogy az a nyergéből rögtön lefordult s lova messzeszaladt, de jött helyette más, kire, mielőtt célt ért volna, pisztolyomat sütöttem...” A durranás által fellármázott és előrohant „főőrség” mentette meg a két huszárt, s egyúttal útba is igazította. Köszönésképpen foglyokként magukkal vihették a két sebesült könnyűlovast. „Reggelre karom úgy eldagadt, hogy mozdítani se tudtam, mentém báránybőrbéllésének szőre a sebbe tapadt s föl kellett hasítani – folytatja kései beszámolóját Mihály Elek. – Míg Zsolner velem bajlódott, a csata elkezdődött, az utca szekerekkel össze-visszatolult, hogy szó sem lehetett arról, hogy köztük két szekerünk keresztülhatolhasson; hirtelenében az én lovamra egy pár csomagot felcsatolt s elsietett, én pedig, társaimtól elszakítva, szekeren maradtam...”

Zsolner minden bizonnyal eljutott Zsurmayhoz, aki a két huszárszázadból, két gyalogosszázadból s az erdélyi hadseregben szolgáló félszázadnyi olasz könnyűlovásból álló balszárnyal elszakadt Bemtől, magával víve egy vagy két háromfontos ágyút is.

Ettől kezdve egy hónapon át – váltakozó sikerrel – partizánháborút folytatott August Heydte őrnagynak a Székelyföld figyelésére rendelt, tőle jóval erősebb reguláris különítményével, amelyet nagyszámú román és szász népfelkelő is támogatott.

A vizaknai vereséget az tette katasztrofálissá, hogy Bauer Lajos főhadsegéd Bem írásbeli parancsára volt csak hajlandó elrendelni a visszavonulást, s közben az összetorlódott málhásszekerek, poggyászkocsik, lőszeres taligák, ágyúk miatt mozdulni se lehetett a város utcáin. Bauer azért sem kaphatta meg a várt parancsot, mert Bem szokásához híven, az utolsóként visszavonulók között tartózkodott. Élete hasonló módon került veszélybe, mint Gálfalvánál: könnyűlovasok vették körbe, hogy foglyul ejtsék. Ezúttal Czetz segédtsíjtje, Simonyi Simon őrnagy mentette meg, aki ugyan nem számított rutinos öreghuszárnak, mint Zsolner, de Bars megye garami járásának főszolgabírójaként is villámgyorsan cselekvő katonának s jó vívónak bizonyult. A Bemet közrefogó svalízserék közé ugratott, kettejüket pisztolylövésekkel tette ártalmatlanná, tisztjüket pedig kardjával. A századnyira apadt bécsi légió is előtört, és megfutamította a könnyűlovasokat. A maroknyi honvéddhad ötszáz embert vesztett. Poggyászkocsik, lőszeres szekerek sokasága és 15-16 ágyú került az osztrákok kezére. Odaveszett Bem összes holmija és tábornoki irodája is.

Puchnert annyira meglepte a nem várt nagy siker, hogy aznap alig üldözte a menekülő honvédeket. (Katonái egyébként is a zsákmányolt poggyászszekerek kirablásával voltak elfoglalva.) Az 1500 főre apadt honvédsereg éjfélig eljutott Szerdahelyre, ahol kifújhatta magát.

Bem nem akart úgy járni, mint Vizaknán, ahol az utcákon összetorlódott szekerek csaknem lehetetlenné tették a visszavonulást, ezért a sebesülteket és betegeket Szerdahelyen át előreküldte Szászsebesre. Szászsebes polgárai szokatlan szívéllyességgel vették gondozásukba a magatehetetlen honvédeket, bécsi légiósokat. Közben a Bem vereségéről és visszavonulásáról – a szászsebesiek részéről is – értesített gyulafehérvári garnizon parancsnoksága kisebb egységet küldött Szászsebesre, amelyet tekintélyes román népfelkelő tömeg követett. Czetz János állítása szerint a császáriak megrohanták a várost, a parányi magyar őrséget percek alatt lemészárolták, majd a helybeliek részvételével a sebesülteket és a betegeket is leöldösték. A hírt egy szekerész, más forrás szerint két, magát románnak kiadó honvéd vitte meg Bemnek.

Szerencsére nem minden sebesült esett áldozatul az elszabadult embertelen indulatoknak. „Hús-harminc honvéd” éppen a szászok segítőkészségének köszönhetően menekült meg. Vagyis a „szokatlan szívéllyességek között” akadt olyan szász család is, amelynek szívéllyessége őszinte volt. Erre éppen Miháltz Elek története a bizonyosság, akit kocsisa, „egy szintén vén huszár” vitt a városba érkezésük után egy szász házhoz: „Itt az isteni gondviselés éppen a lutheránus orgonista házához vezérelt, kinek neje látva alélt állapotomat, mindjárt ágyba fektetett, s főleg mikor megtudta, hogy én is kántor fia vagyok s a német szót is értem, oly gondos ápolásban részesített, hogy édesanyámtól se várhattam volna különbet.” Amikor a gyulafehérvári különítmény megjelent a városban, a kántorné a sebesült „kishuszárt” saját hálószobájában fektette le, mintha családtag volna, a két kocsist pedig a padláson bújttatta el. Így menekültek meg. Miháltz állítása szerint rajta kívül még vagy hús-harminc sebesült maradt életben, köztük Balthesz Frigyes huszár főhadnagy, akinek tenyerét lőtték át Vizaknánál.

A sebesültek lemészárlásának híre a honvédtábornak azonnal talpra ugrasztotta; bosszúszomjasan megindult Szászsebes felé. A riadt szász nemzetőrök és császári katonák sietve felsorakoztak a város védelmére. A megmaradt magyar üteg löni kezdte állásaikat, de a türelmetlen honvédek, anélkül, hogy parancsot kaptak volna, feltűzött szuronnal rohamra indultak. Dűhtől hajtva feltartóztathatatlanul gázoltak előre, s fél órán belül urai voltak a városnak. A megszeppent polgárok döbbsent riadalommal várták a következményeket. Az első percek nem sok jóval biztattak. A honvédek betörték a patikába és a főtér üzleteibe. Bem megjelenése azonban véget vetett a rablásnak. Neki köszönhető, hogy – néhány főkolompuson kívül – a városlakókat nem érte bántódás. Márpedig az elszabadult indulatok villámai közepette csak olyan vezér képes helyreállítani a fegyelmet, akit szeretnek és tisztelnek katonái. A sebesültek egyike, Kádár János állítása szerint viszont, amikor „Bem megtudta, hogy a lakosság is lövöldözött reánk, rendkívül felbőszült s két órai rablást engedett”. Imreh Sándor viszont úgy emlékszik, hogy éppenséggel Bem volt az, aki a rablott portékákat visszavitte az üzletbe. „Visszahelyeztek a honvédek mindent, éppen csak egy-egy butélia bort, egy-egy darab szalonnát, sajtot stb. feledtek a zsebökben. A kereskedések ajtóit beszegeztek” – jegyzi meg Imreh Sándor.

Mindenesetre a honvédek lecsillapításában Petőfi is részt vett, aki itt olvasta el azt a személyét érintő körözőlevelet, amelyet Kemény Farkas Dévára tartó honvédei még február 3-án foglaltak le a szászsebesi postán és küldtek el egyéb írományokkal együtt Bem vizaknai főhadiszállására. Így reagált Petőfi a személyleírására: „Sok hiba van benne, úgy látszik a külsőségeket arcképmről vették, a többi csak úgy gondolatformán írták. Hogy tíz évvel öregebbnek tettek, hogy azt mondták »früher« Dichter s a többi hazugságok és ostobaságok nem bántottak, de azon az egyen szörnyen bosszankodtam, hogy engem a német divat szerint öltöztettek, engem, ki teljes világeletemben magyar ruhában jártam.”

A honvédek eltorlaszolták a kapukat, és délelőtti nyugovóra tértek. Az ellenség csak délben jelent meg Szászsebes falai előtt, s löni kezdte a várost. Bemet a hajnalban zsákmányolt lőszeres szekér mentette meg. A munícióval természetesen takarékoskodni kellett, ezért csak akkor felelt az ellenség tüzére, ha ágyúinak löterébe biztos célpont került. Ötórás tűzpárbaj után kitörést hajtott végre. A szurronnyal megpiszkált üldözők az est beálltával Szerdahely irányába húzódtak vissza. A siker némileg helyreállította a vert sereg szétzúzott önbizalmát. Zsákmányuk egy békés éjszaka lett.

A tisztek egy része azt szerette volna, ha Bem azonnal továbbvonul Déva felé. Aggasztónak érezték, hogy Kemény Farkas nyom nélkül eltűnt, s hogy – a hírek szerint – a Szászvárosba előreküldött sebesültek egy részét a szászsebesiekéhez hasonló sors érte...

Ezek azonban hamis hírek voltak. A román népfelkelők harapófogójából kisiklani igyekvő sebesültszállítmányt az osztrák könnyűlovasok ejtették fogságba és oltalmazták meg: „És itt ki kell mondanom, hogy a minket elfogó sivalzsérek tisztjei és közlegényei a legemberségesebb módon bántak velünk, senkit sem bántottak, semmit el nem vettek, sőt midőn vezetőjüknek tudtára esett, hogy a sebesültek nagy része 24 óra óta semmit sem evett, kenyeret és pálinkát osztatott ki köztük” – folytatja kora ifjúsága háborús Odüsszeájának történetét Miháltz Elek, megjegyezve, hogy a petersdorfi, péterfalvai szász népfelkelők viszont, akik huszonnégy órán át őrizték őket, amit csak tudtak, elloptak tőlük, lovaikat a saját istállóikba kötötték be. Péterfalváról aztán a különválasztott sebesülteket és tiszteket „Bianchi ezredbeli polákok” kísérték Gyulafehérvárra, „ahol a várbeli tisztek csoportosan tolultak »honvédet látni«, ételt-

italt hozattak, s e búcsújárás másnap is annyira tartott, hogy talán nem volt a városban egyetlen tiszt, ki minket megbámulni el ne jött volna...” A város magyar lakosai nem megbámulni, hanem segíteni jöttek őket. A súlyosabb magyar sebesülteket a Batthyány püspöki könyvtárban berendezett katonai kórházban ápolták. Gyógyulásukhoz talán az is hozzájárult, hogy a pincemester kannákban hordta nekik a jó rozsmáli bort, merthogy „úgyis a német inná meg”. Az itt töltött idő persze nem emlékeztetett a „szelindeki szép napokra”. A felgyógyultakra besorozás várt, és „irány Itália”. Miháltz Eleket, akit alkalmatlansága miatt nem tudtak osztrák katonának beöltöztetni, a városi rendőrség „becsületes magyar kapitánya” három társával együtt szabadon bocsátotta. Rövidesen ismét a Vilmos huszárok soraiban szolgált – a szabadságharc végnapjaiig.

Miután a várva várt segítség egyre késett, a Bem működésével a vizaknai vereségtől elégedetlen tisztek attól tartottak, hogy ha az osztrák hadsereg Szászsebesen találja a magyar sereget, menthetetlenül megsemmisíti. A főparancsnok pedig ezúttal sem közölte elképzeléseit beosztottjaival. Közismert volt a párbeszéd, amelyet egyik tisztjével folytatott:

– Tud ön hallgatni?

– Igen.

– No látja. Én is.

Bemnek ez a jellegzetes reakciója azonban már nem elégitette ki a hajnaltáj elöszobájában zsörtölődő tiszteket, akik nyíltan szóvá tették, hogy tízszeres túlerővel szemben a városban maradni nem pusztán vakmerőség, hanem árulás! Gondolhatjuk, ez a súlyos vád mennyire igazságtalan volt azzal szemben, akinek a méltatlankodók addigi hadi sikereiket és katonai előmenetelüket köszönhatték. Bauer őrnagy, Bem „fősegéde”, aki mindennek fültanúja volt, a történekről azonnal jelentést tett felettesének. A tábornokot meglepte a hír, hiszen először kellett szembenéznie beosztottjainak nyílt elégedetlenségével. Igaz, az elégedetlenség még nem engedetlenség. De hamar átcsaphat abba! Eszébe villant egykori önmaga. 1831 nyarán ő is tüzelt Skrzynecki ellen, mert a jobbnál jobb lehetőséget elpocsékolva, nem rendelt el támadást Paszkevics ellen. Felettese hátrálásra kiadott parancsait azonban mégis engedelmesen végrehajtotta. Bem nyomban szobájába kérette az érintett tiszteket, és a következőket mondta nekik:

„– Önök aggodalmaskodnak eljárásom miatt, bárha tudják, hogy minden percben segítséget várunk, s

ennélfogva kötelességünk azon tért megtartani, melyet bírunk, és melynek minden lépését vérrel kellene viszaszaszerezni, ha egyszer elhagynók, mert hasonlíthatatlanul könnyebb megtartani, mint megszerezni a tért; azonban én seregemben senkit erővel megtartani nem kívánok; azok tehát, kik bennem nem bíznak, szabadon elmehetnek, ahová tetszik, sőt ha szebb jövőt remélnék az ellenségnél, nyilatkoztassák ki, és átküldöm őket parlamentterrel oda is; de óvakodjék mindenki, ki nálam marad, az elébb folytatott vitatkozástól, nehogy átharapóddzék honvédeim közé is, mert fáj a szívemnek, de bizony főbe lövetném az illetőt.

Néhány percnyi néma csend után kérdé Bem:

– Nincsen senki, ki el akarna hagyni?

Senki sem szólt. Ünnepeles csend.

– Tehát együtt maradunk, de tartsák eszükben, mint mondtam, s én elfelejtem a történeteket.

Ezzel eltávozott mindenki, csak ketten maradtunk, de szóval sem lön érintve többé ez eset, mintha nem is történt volna.” – Így írja le az „esetet” Bauer őrnagy.

Fél óra múlva parlamentter jelentkezett Bemnél. A lengyel vezér nem akarta fogadni. Tisztjei végső érvként közölték vele, hogy a bekötött szemű osztrák tiszt lengyel.

– Annál inkább nincs vele tárgyalnivalóm – felelte Bem, de végül mégis fogadta a követet. A kendőt azonban akkor sem engedte szeméről levenni, amikor a parlamentter egy pillanatig látni akarta.

– A várost minden oldalról körülvevők. A vérontás elkerülése végett Puchner altábornagy úr tisztet megadást ajánl önnek – szólalt meg a tiszt.

Bem már tudta, hogy a Szászváros felé vezető utat még nem zárták el a megkésett gyulafehérváriak. Azonnal útnak indította csapatait, s időnyerés céljából színleg tárgyalásba bocsátkozott „honfitársával”, akit Bethlen Gergely reggelire is meginvitált. Amikor jelentették Bemnek, hogy az utolsó magyar egység is elvonulóban van, nyers hangon búcsút vett a hadi követtől, megróva őt, hogy lengyel létére a császárt szolgálja, s nem a szabadság ügyét. Nem lehet tudni, Bem megjegyezte-e honfitársa nevét. Leonard Truskolaskinak hívták, huszonöt éves volt, s a Sanoki kerületben fekvő Indruszkowcéből származott. Ezredkadétként 1846. szeptember 21-én helyezték át a 2. (Sustenau) vérteszredből a 3. könnyűlovasezredhez, s másnap hadnaggyá léptették elő. Vagy azért, mert szívére vette Bem korholását vagy más okból, 1849. július 31-én – pont a seges-

vári ütközet napján – tiszti rangjának megtartása nélkül kilépett az osztrák hadseregből.

A császáriak rázúdultak a városra, de Bem seregének hült helyét találták. Azonnal a magyarok után vetették magukat. A honvédek, nyakukon Puchner seregével, a román népfelkelők hatalmas tömegén át szuronnyal „törtek utat maguknak” Szászvárosig.

„Szászvárost is rohammal kellett bevennünk. Virradat előtt jött a jelentés, hogy a szebeniek utolérték. Visszamentünk eléjük, s mintegy két óráig harcoltunk velök, nem a diadalért, mely lehetetlen volt, hanem a becsületért...” – olvashatjuk Petőfinek a négy napról írt beszámolójában.

Kevés hiányzott ahhoz, hogy Bem föl nem került a szászvárosi ütközet hősi halottjainak listájára. Most nem a lovasság, hanem az ellenséges gyalogság fogta közre, miután a magyar ágyúk kezelőlegénységével végzett. Bem, más fegyver híján, lovaglóstórával vágott az ágyúkat zsákmányul ejtő egyik osztrák katonára arcába. „Csócselék, ezek az én ágyúim!” – mondta, mintha a szó ereje fölérne a golyóéval. Egy másik gyalogos cáfolatul Bemre sütötte puskáját. A golyó letépte a tábornok jobb kezének középső ujját. Szerencsére a közelben levő honvédek, a 31. zászlóalj katonái vezérük segítségére rohantak, s kiragadták őt a császáriak növekvő gyűrűjéből.

Bem roncsolt ujját még Szászvároson lemetszette a törzsorvos.

„– Minő komédia. Egy haszontalan ujjammal kevesebb van. Csak arra vigyázzanak, hogy az ellenség ne vesse ki önöket abból az állásból, melyet most elfoglalva tartanak” – vetette oda sopánkodó tisztjeinek nem kis méreggel. Ekkor már ugyanis tudta, hogy a magyarországi segélyhadak első egységei elérték Dévát, és hogy Kemény Farkas a Piski nevű helységben tartózkodik. Az volt a parancsa, hogy siessen vissza Szászvárosba, de Kemény Farkas sem ekkor, se később nem jelentkezett. Hogy miért nem, arra csak másnap derült fény. A menekülő magyar polgárok szekereitől szinte mozdulni sem lehetett a dévai országúton.

Az 1200 főre apadt, kiéhezett, fáradt hadsereget már Czetz vezette tovább, mivel Bem előresietett Dévára. A honvédek egy folyóhoz értek, amelyen mintegy 40 méter hosszú cölöphíd ívelt át. A katonák java része ekkor hallotta először a közelében fekvő helység nevét: Piski.

Ha Bem harc nélkül feladta volna Vizakna és Déva közötti állásait, akkor bizonyára épebb hadsereggel érte

volna el Piskit, de jóval a magyarországi segélyhadak megérkezése előtt. Piskinél azonban mindenképpen döntő ütközetet kellett volna vívnia Puchnerrel, és nem kétséges, hogy a magyarországi segélyhadak nélkül vereséget szenvedett volna a sokszoros túlerővel szemben. Bem a visszavonulás során elveszítette ugyan az erdélyi hadsereg egy részét, de időt nyert. És ez az idő a valóságban egy új hadsereget jelentett.

Csetz János így összegezte a négy nap hősi áldozatainak értelmét:

„Így végződött ez, a háborúk történetében majdnem példátlanul álló visszavonulás, melyhez hasonlót csak a katonák bizalma, lankadatlan kitartásuk, mely semmi veszélytől vissza nem rettent, és az agg vezér bámulatos lángesze hozott létre. Ez volt keserves helyzetünk ellenére az egész hadjárat legfényesebb és legszönyorosabb epizódja, mert olyan hadvezéreket képzett, kik később becsületükre váltak mesterüknek, és bizonyítékokat szolgáltattak afelől, hogy Bem nemcsak a győzelmet tudta kihasználni, hanem a vereségeket is ki tudta egyenlíteni, egyszóval hogy Bem hadvezér volt a szó legszorosabb értelmében.”

Majdnem hasonló végkövetkeztetésre jut a Bem iránt gyakran kritikus Csány László fő kormánybiztos is a piski ütközet után egy héttel Kossuthnak írott jelentésében: „Vizaknánál az öreg ismét elszeleskedte a dolgot, elvesztett 15 ágyút, de Szászsebestül Szászvárosig visszavonulása oly remek, hogy nem lehet azt nem bámulni, azzal bebizonyítja, hogy kevesebb vakmerőséggel valódi vezér, pedig nagy vezér lenne.” Egy másik ugyanaznap, közvetlenül az Országos Honvédelmi Bizottmánynak címzett jelentésében hozzáte-

szi: „A piski hídnál győzelme is hadjáratos tapasztalatának, hadvezéri talentumának tulajdonítható.”

1890. július 3-án délután fél háromkor két órán át tartó özönvízszerű felhőszakadás árasztotta el Vizaknát. A bányaterület felszínén földrengésszerű hasadékok, nyílások támadtak, s nagy dübörgéssel omlott be egy-egy sószikla, hatalmas földdarab. A mind féktelenebb árvíz iszonyú erővel zúdult bele a Nagyaknába is, majd egy idő után hirtelen magasba tört, mint valami vízőzön-vulkán. Hat honvéd sóval bebalzsamozott tetemét vetette ki. Olyanok voltak, mint amikor a halál leterítette őket. A vágott, szúrt és lőtt sebhelyek is látszottak rajtuk a vér pirosával együtt.

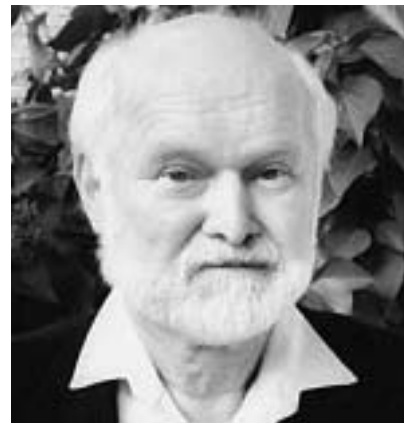
A vizaknai ütközetet követően a népfelkelők és katonák, miután ruhájuktól, értékeiktől megfosztották, háromszázhatvanegy halott honvédet hánytak az 1827-ben műveléssel felhagyott sóbánya kétszáz méter mély Nagyaknájába. A legenda szerint a sebesülteket is oda vetették. Ennek ellentmond a 27. zászlóalj főhadnagyának, Bagossy Pálnak a halálból történt visszatérése. Egy combtövön talált golyó terítette le. Mint sebesültet levetkőztették, hogy ne érje több kár a ruháját, majd összevissza szurkálták, s biztos, ami biztos, három golyót eresztettek bele. Akik a holtakat összeszedték – bizonyára vizaknaiak voltak –, miután úgy észlelték, hogy még él, bevitték a nagyszebeni katonakórházba. Tizenhét szúrt és lőtt sebet számoltak meg rajta. Gyakran gennyező jobb csípőcsontja miatt évtizedeken át állandóan kötözni kellett, mint Bemet. A „dicső emlékü”, ahogy húsz évvel később már állandóan ágyban fekvő család-apaként visszaemlékezett rá.

A vizaknai ütközet

Számvetés – önmagunkkal és a másikkal

Hermann Róbert beszélgetése Kovács Istvánnal

– Több, mint harminc éve ismerjük egymást; ha jól emlékszem, először 1983 nyarán a Magyar Nemzeti Múzeum Újkori Osztályán találkoztunk. Ritka eset az, ha valaki már az első pillantásra rokonszenves lesz; s még ritkább, ha ez a rokonszenv azt követően is megmarad – éveken, sőt, évtizedeken keresztül. Azt hiszem, ezt nevezik barátságnak. Barátságunk egyik kovásza, összetartó ereje kétségkívül a közös „szerelem”: az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc története iránti olthatatlan érdeklődés. Te hogyan jutottál el 1848-hoz?

– Egy könyv és egy festmény révén. Rákosi Viktor *A hős fiúk* című regényes történetéről van szó és *A tizenhárom aradi vértanú* című acélnyomatról, amely annak idején szinte minden parasztportán ott függött. *A hős fiúkat* pesti nagyanyámtól kaptam 1952 vagy 1953 karácsonyára, *A tizenhárom aradi vértanút* pedig lerajzoltam, majd a rajzot kifestettem 1956 nyarán. Nagy dolog volt, hogy mezőcsáti nagynéném mogorva anyósa beengedett a félig lefüggönyözött tisztaszobájába, amelyet mintha betöltött volna az aradi szabadság-szobor talapzatából gomolygó füst, s belőle hús-vér emberekként bontakoztak ki a mártírok, akik apránként személyes ismerőseim lettek. *A hős fiúk* gyerekütözéseként, Bárdy Gyurkaként álltam eléjük. A gyerek aztán hirtelen felnőtt lett 1956 őszén...

– *A magyar történelemnek jó néhány fényes (vagy annak vélt)*

korszaka van. Miért éppen a „nagy évet” érzed magadhoz ennyire közel állónak?

– Az említett ősz személyes élményei miatt. Budakeszi határában a Fodor Szanatóriumban laktunk anyámmal, aki telefonkezelőként ott dolgozott. A szanatórium elképesztő mennyiségű élelmet kapott vidékről... A szeretet és az összefogás hősiességét jelenti nekem ma is 1956 emlékezete. Ismertem tőlem hét-nyolc évvel idősebb fiúkat, akik megsebesültek a Moszkva téri csatában, majd életfogytiglani börtönre változtatott ítélettel kerültek el a kötelek. Volt egy iskolatársam, akinek az apját, egy harminckilenc éves szabómestert mondva csinált ürüggyel felakasztottak. Őt is odaképzelem az aradi vértanúk közé.

Az én tudatomban és lelkemben a két forradalom, az 1848-as és az 1956-os áttetszettek egymáson. Az 1956-osról nem lehetett beszélni, az 1848-asról, ha szájkosárral is, de szabad volt. Így Petőfi márciusáról szólva a Petőfi Kör októberére is gondolhatott az ember.

– *Köztudott, hogy költőként és műfordítóként indultál, s mindkét hivatást mindmáig magas szinten űzöd. Hogyan tudod magadban összeegyeztetni a történezt a költővel? Egyáltalán: segíti vagy akadályozza egymást a „két éned”?*

– Ha az ember a múltat személyesen akarja megélni – márpedig 1848-nak az a nagy csodája, magával ragadó varázsa, hogy százhatvanöt év távolából is a legszemé-

lyesebb élményünk lehet március idusa, s az azt követő önvédelmi, majd függetlenségi harc –, szüksége van empátiára. A költészetnek is a beleélő, átélő, átérző képesség az egyik alapja. A költő – esetemben – nélkülözhetetlen „másika” a történésznek, és ez fordítva is áll. A nyelv olyan eszköze a költőnek, amely hihetetlen módon segíti a „szaktörténészt”.

– *A történetírást művelők többsége elfeledkezik arról, hogy Klio a múzsák egyike, s hogy a történelmi események leírásánál a túlzott „szakszerűség” éppen az eseménytörténet savát-borsát veszi el. Számomra az ellenkező megoldás, a szépirodalom és a történetírás összeegyeztethetőségét éppen a Te munkáid példázzák. Emlékszem, először meghökkenem, amikor *A légió* című kismonográfiádat olvastam, amelyben a történelmi tények felsorolása, az életsorsok felvillantása mellett rendszeresen szerepeltek XIX. századi magyar és lengyel költők versidézetei; vagy amikor afféle párhuzamosan futó forgatókönyvként olvashattam a somosierrai és a szolnoki lengyel lovasroham történetét. Még inkább meglepett – és ismét kellemesen –, hogy amikor *A légió* bővített és átdolgozott változatát történettudományi kandidátusi értekezésként benyújtottad, a céhbeli történészek*

egyike sem kifogásolta a műfajok vegyítését, sőt, egyikük kimondottan meg is dicsérte azt. Szerinted hol van a határ a szaktudomány és az olvasmányosság között – ha van egyáltalán?

– 1976-ban, 1977-ben az Európa Kiadó Emberek és századok sorozatának lefordítottam Marian Brandys *Napóleon és a lengyelek* esszé-folyamát, vagy ahogy maga a szerző meghatározta: tényrögzítő könyvét. Főhőse Jan Leon Hipolit Kozietulski kapitány, akinek a Napóleon mellé beosztott ügyeletes lengyel könnyűlovas-százada fergeteges rohammal tizenégy perc alatt elfoglalta a bevehetetlennek hitt Somosierrai-hegyszorosot, s ezzel megnyílt az út Madrid felé. Andrzej Wajda hat-hét percet szentelt a lengyel hetvenkedés jelképévé lett történelmi attacknak *A légió* (eredetileg: *Hamvak*) című filmjében. Meg kell jegyezni, hogy a lengyel történelemben egyetlen nagyobb szabású vállalkozás sem került oly kevés vérbe, mint Somosierra elfoglalása. Tizenhárom könnyűlovas esett el, s tizenöt sebesült meg súlyosabban. Úgy véltem, a bánásgyi hadosztályhoz csatlakozott Wysocki-légió dzsidásszázadának bravúros március 5-i szolnoki rohama is méltó az emlékezetre. Mivel Andrzej Wajdának *A légió* óriási hatással volt rám, magától értetődőnek tartottam, hogy filmszerűen jelenítsem meg, egyszerre két kamerával vegyem fel, majd vetítsem le a Somosierrai-hágón és a Szolnoknál pergő eseményeket. A szépirodalmi delejezettségéről szólva, igazad van. Bona Gábor éppen az olvasmányosságot emelte ki a „Mindvégig veletek voltunk...” *Lengyelek a magyar szabadságharcban* címen könyvalakban is megjelent kandidátusi érte-

kezésében. A nyelvi művességet dicsérte, amely nem sérti a tények szentségét. Ennek kapcsán hozzá kell tennem, hogy Brandys könyvéhez hasonló izgalommal töltött el Gyalóky Jenőnek *Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán* című munkája, amely első olvasatra szinte sért nyelvi szikárságával, szálkás-ságával. Aztán észre sem vesszük, s máris magával ragad szigorú ténytisztetéssel, forrásadagolásának ritmusával, adalékainak és a hozzájuk fűzött megjegyzéseinek telitalálataival, az egyes szereplők tömör jellemzésével.

Történetírói műhelyemben Marian Brandys és Gyalóky Jenő módszereiből merítettem legtöbbet, az ő stílusukat, témakezelésüket ötvöztem: őket tartom példaképeimnek. És a Peter Englund nevű svéd történész *Poltava* című könyvét, amelynek alcíme: *Egy hadsereg pusztulásának elbeszélése*. Ez a XII. Károly oroszországi hadjáratairól szóló könyv nem jelent meg magyarul, de Lakó György egykori lelkes tanítványaként keresztül-rágtam magam rajta. XII. Károly a trónra lépése óta foglalkoztatja a történészeket, irodalmárokat és a filozófusokat. Bereményi Géza is egyik elbeszélésének címét kiemelve ezt adta bemutatkozó könyvének címéül: *A svéd király*.

– *Első történelmi munkádat József Bem (vagy inkább Bem József) tábornokról, mindannyiunk Bem apójáról írtad. Ennek bővített, átdolgozott, jegyzetelt változata immáron több mint egy évtizede megjelent lengyelül, s jelentősen kibővítve rövidesen megjelenik magyarul is. Mi vonzott Bem alakjához?*

– Rákosi Viktor *A hős fiúkban* úgy szötte a családtörténetet, hogy külön fejezetet szentelhesen Bem erdélyi hadjáratának. Mühlbeck

Károly vonatkozó rajzaival együtt ez hívta fel a figyelmemet Bem apóra. A vele való foglalkozás során tudatosodott bennem legfőbb erénye: nem ismerte a reménytelenség, a reménytelen helyzet fogalmát. A letragikusabb kudarcot is az újrakezdés lehetőségének, a győzelem esélyének tekintette.

– *Bemről rengeteget írtak az elmúlt 160 évben, lengyelül, magyarul, németül. Miben más az általad Bemről festett kép, mint a korábbi munkákban található?*

– 1958-ban jelent meg Eligiusz Kozłowski *General József Bem* című monográfiája. Inspirálója Kovács Endre négy évvel korábban napvilágot látott *Bem Józsefe* volt. Ez ugyan – elsősorban szak- és emlékiratirodalomra támaszkodva – részletesen taglalja Bem lengyelhoni tevékenységét és az emigrációban töltött több mint másfél évtizedét, de átsiklik a bécsi forradalomban játszott szerepén, s teljességgel megbízhatatlan erdélyi működésének ismertetésében. Kozłowski nem tudott magyarul, s ha idéz is magyar forrást, azt Kovács Endre munkájából kiemelve teszi, s a hozzáférhető emlékiratok adalékait szentírásnak tekinti. Ugyanez a kritika vonatkozik Jadwiga Chudzikowska Kozłowskiénál jóval olvasmányosabb és alaposabb Bem-életrajzára is, amely 1990-ben látott napvilágot *Bem tábornok (General Bem)* címmel.

Bem erdélyi tevékenységének megírásakor én a forrásokat használtam szellemi háromszögellési pontoknak, s a szak- és memoáirodalmat e pontok közötti sorvezetőnek. Így Bem élete magyarországi fejezeteinek feldolgozása során olyan kérdések is megfelelő súllyal kerültek a helyükre, mint a román honvédek nagy száma az

erdélyi hadseregben, s például az az engem is megdöbentő tény, hogy a Nagyenyedet feldúló és lakosságának nagy részét kiirtó Simion Prodan Probus két fivére is a honvédseregben szolgált.

Fontosnak tartottam, hogy az eddig feltáratlan vagy figyelembe nem vett eseményeket „alulnézetből”, egyes közhonvédek szemszögéből szemlélve is figyeljem, s olykor az ellenség szemével láttassam.

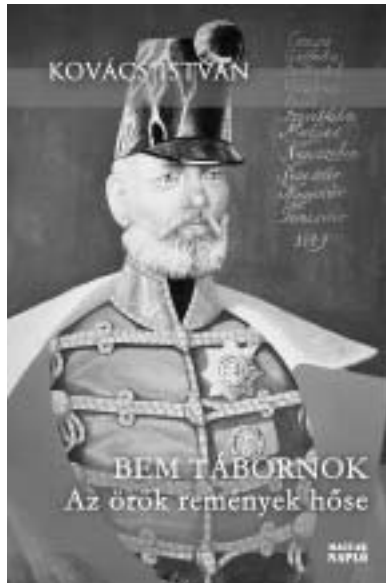
– *Mivel magyarázod, hogy Bem alakja mindmáig ennyire foglalkoztatja a történészeket, költőket, írókat, s hogy 1848–1849 jeles szereplői közül azon kevesek (Kossuth, Petőfi, s a csoportként közös kultusszal rendelkező aradi vértanúk) közé tartozik, akiknek mindmáig széleskörű kultuszuk van?*

– Ebben bizonyára meghatározó szerepe van annak, hogy Petőfi mintegy ikerszelleme lett Bemnek, amelytől persze elválaszthatatlan a segesvári harcmezőben gyökerező mítoszok sokasága. Az ország 1920-ban történt részleges felosztása után Bemről szólni az Erdélyről való beszédet is jelentette. Lengyelország az 1920-as években katonai szövetséget kötött Romániával, de halkán nemtetszésének is kifejezést adott Bem marosvásárhelyi szobrának ledöntése miatt.

Legújabbkori történetünkben pedig a budai Bem-szobor, a Bem tér az 1956-os forradalom szinonimája is lett. Róla szólni bizonyos esetekben egyet jelentett a forradalom emlegetésével. Az 1970-es években egy hivatalos lengyel delegáció ideérkezésének dátuma miatt éppen október 23-án koszorúzta meg a Bem-szobrot. Lett is riadalom. Persze Kádáréknak jó képet kellett – a szocialista internacionalizmus jegyében – vágni

ahhoz, hogy a magyarországi lengyelek kulturális egyesülete 1958-as megalakulásakor Bem József nevét vette fel.

– *Bem nem volt könnyű személyiség, s Petőfi sem. Mivel magyarázod, hogy e két nehéz természet olyan jól megértette egymást?*

– Az, hogy Bem az első pillanatban keblére ölelte Petőfit, engem is meglepett, nemcsak a tábornok segédtestjeit. Annak tudatában különösen, ahogy a literátorokkal bánt 1831-ben. Varsó kiűritésekor például korbáccsal kergette el a tűzéreihez csatlakozott „kávéházi firkászokat”, s az emigráció első éveiben se volt jó véleménnyel róluk. Az évek múlásával persze változott a művészekhez való viszonya. Azzal akart hozzájárulni Fryderyk Chopin népszerűsítéséhez, hogy megfestette a portréját. Bem egyébként maga is jól rajzolt és akvarellistaként is bemutatkozott. Bizonyára lelkesen vette tudomásul, hogy mekkora elismertségnek örvend Franciaországban Adam Mickiewicz, aki éveken át a Sorbonne professzora is volt, s előadásait az egész korabeli párizsi szellemi elit hallgatta François-René de Chateaubriand-tól George

Sandig. Ő maga anyagilag is támogatta a Mickiewicz első francia nyelvű fordítói között számon tartott József Krystyn Ostrowski, egykori tüzértisztje verseskönyvének kiadását.

Arról sem feledkezhetünk meg, hogy Petőfi a nagyszebeni vereség után csatlakozott a Szelindekre visszahúzódott Bemhez, aki jóllehet újabb támadást tervezett a Generalkommando székhelye ellen, de helyzete egyre kedvezőtlenebbé vált. És Petőfi ekkor jelentkezett nála. Tisztjei bizonyára lelkesen taglalhatták neki Petőfi márciusi érdemeit, ismertségét és népszerűségét. Bem amiatt is becsülhette Petőfit, hogy a békés családi tűzhelyet s pár hetes csecsemőfiát hagyta ott, s vállalt szerepet a veszélytelennek nem mondható erdélyi hadjáratban.

– *A magyarországi (és erdélyi) Bem-kultusz mindmáig élő jelenség, mondhatni, történeti evidencia. De hogy áll ez Bem szülőhazájában? Tarnóvi szülőháza és sajátos síremléke egyaránt zárandoklatok színhelye, de mennyire élő Bem emléke a tágabb értelemben vett Lengyelországban? Miben jelent mást Bem Lengyelországban, mint Magyarországon?*

– Ha Bem nem kerül Magyarországra és az erdélyi hadsereg élére, s nem játssza el a sors által 1848 végén – Kossuth közvetítésével – neki kiosztott szerepet, Lengyelországban ma semmit se tudnánk róla – a korszakkal foglalkozó történészek és a tarnóvi helytörténészek kivül. Egy átlag lengyelnek mit se mond Jan Nepomucen Umiński, Dezydery Chłapowski, József Dwernicki vagy akár Henryk Dembiński neve. Az utóbbiról legfeljebb az iskolában hallott mint a litvániai visszavonulás hősé-

ról, aki Magyarországon is fővezér volt. Jan Skrzyneckivel is csak a tankönyvben köthetett rövidéletű ismeretséget.

Persze Tarnówban bizonyára emléktáblát helyeztek volna el a Bem szülőházának helyén álló épületen, az ő nevét viselné a toruńi tűzértisztis iskola meg az 1970-es években alapított kerületi múzeum Osztrólenkában. De hogy ma több mint huszonöt általános iskola, gimnázium és líceum viseli a nevét Lengyelországban, s alakja közismert, az az erdélyi működésének és segédtszójának, Petőfinek köszönhető. Az Oszmán Birodalomba is Erdélyen keresztül vezetett az útja. És milyen nagy jelentősége volt hamvai hazaszállításának 1929-ben! Elsősorban a magyar politika és nagyközönség számára. A hamvaival Magyarországon átgördülő vonatra a magyar külpolitika is fölkapaszkodott, kitörési lehetőséget látva Lengyelország felé a nemzetközi elszigetelődésből.

Az 1956-os magyar forradalom a lengyel közfigyelem fókuszába emelte Bemet. Hiszen annak kirobbanása, kezdete részben a budai Bem-szoborhoz kapcsolódott, ahova a tüntetők jelentős tömege vonult, hogy kifejezze szolidaritását a Lengyelországban két nappal korábban bekövetkezett változásokkal, ahol a Nagy Imréhez hasonlóan mellőzött és népszerű Władysław Gomułka került a párt élére – Moszkva akarata ellenére. Így Bem nevea magyar forradalom hívószava lett. A tarnóvi motorosok ma is rendszeresen szerveznek Bem-túrákat, akár csak a magyarbarátságukkal tüntető cserkészcsapatok is.

– *A XIX–XX. századi Bem-szakirodalom szerzői többnyire nem*

rokonszenveztek a magyar szabadságharc másik kiváló hadvezérével, Görgeivel. (Ennek egyik konkrét magyarázata kétségkívül az, hogy Bem és Görgei sem különösebben rokonszenveztek egymással.) Te nemcsak verset írtál Görgeiről (Thorvaldsen szobra), de érezhető rokonszenvvel közelítesz az ő alakja felé is. Mi ennek a Bem-biográfusok között szokatlan „devianciának” a magyarázata?

– Stefan Žeromski *Az ígéret földje* című regényében van egy jelenet, amelyben az öreg pap és a nemesember arról vitatkoznak, hogy Görgei Artúr áruló volt-e? A lengyel légió szereplői, főleg Dembiński hívei az áruló képének kinagyításához járultak hozzá adalékaikkal. Terjesztették például, hogy Rulikowskit, az orosz vezényeszenszkij ulánuszred tisztjét Görgei szolgáltatta ki egykori feljebbvalóinak, akik hadbíróság elé állították és Nagyváradon agyonlövették...

Bem és Görgei között sok a rokon vonás: Görgei kiváló vegyész volt, Bem kiváló matematikus – mindkettő analitikus elme. Egyként megvetették a halált, s fontosnak tartották a személyes példamutatást. Bizonyítják ezt sebeik, s egyenruhájukon a golyónyomok. Görgei Bemről alkotott kedvezőtlen képe idővel változott, s tudomásom szerint valóságos arcképét visegrádi házában hálósobájában tartotta. Nem találtam arra részéről utalást, hogy 1849-ben Görgeit árulónak tartotta volna. Sőt, elismerően szólt arról a tervéről, hogy a honvéderőket Komárom térségében kellene összevonni 1849 júliusában. Ő inkább Kossuthra neheztelt, hogy lemondott a hatalomról, s az Oszmán Birodalomba készült

menekülni. És nem bírta rávenni, hogy vonja vissza lemondását. Ezt követően találkozni akart Görgeivel, nyilván azért, hogy az együttműködésről, a harc folytatásáról tárgyaljon vele. De az osztrák csapatok már lezárták az Aradra vezető utat. Persze Bem számára elképzelhetetlen és elfogadhatatlan volt a fegyverletétel, a megadás, a kilátástalan helyzetnek való behódolás. 1850 elején már ő is beállt a Görgeit árulónak harsozó kórusába.

Előttem az áruló sémájától egészen eltérő Görgei jelent meg az idők folyamán. Hős, akinek romantikus jegyeit, érzelmeit eltakarja páratlan önuralma, amely a rideg pozór jegyeivel vértette fel őt. Holott megrendítő a hazaszeretete, s az 1849 után rá mért sors, amelyet a rá jellemző fegyelemmel viselt. Ez ihletetett a *Thorvaldsen szobra* című vers megírására.

– *Amikor az új Bem-életrajzodat olvastam, számomra a legérdekesebb fejezetek azok voltak, amelyekben az 1830–1831. évi lengyel szabadságharc krónikáját ismerteted. Megdöbrentő volt olvasni, hogy mennyi tehetségtelen, a kötelességét félig-meddig teljesítő generális játszott fontos szerepet ebben a háborúban, s hogyan tékoztak el a legjobb katonai lehetőségeket, hogyan vezették vágóhídra jól kiképzett ezredeiket, vagy hogyan pazarolták el felesleges mozdulatokra csapataik energiáit. Arra gondoltam, hogy ha a magyar szabadságharc 1848 őszén ilyen erőforrásokkal rendelkezik (a lengyel Kongresszusi Királyságnak orosz mintára kiképzett, jól felszerelt reguláris hadereje volt 1830 novemberében), talán már Schwechatnál mi*

győzhettünk volna... Ugyanakkor – javíts ki, ha rosszul gondolom – úgy látom, hogy 1830–1831-nek mindmáig szinte hasonló presztízse van a lengyel közgondolkodásban, mint 1848–1849-nek a magyarban – holott a két teljesítmény nem vethető össze. Nincs itt valami ellentmondás?

– Az 1830. november 29-én a varsói hadapródok által kirobantott szabadságharc első hónapjainak lengyel generálisai mind az Oroszországgal perszónálunióban álló Lengyel Királyság hadseregének aktív vagy nyugalmazott tábornokai voltak. Előmenetelüket, gazdagságukat a lengyel királlyá is megkoronázott cároknak, I. Sándornak és I. Miklósnak köszönhették. A hajdan Napóleon zászlai alatt küzdő, republikánus érzelmű tisztek részt vettek a nagy hadsereg 1812-es hadjáratában, s az a meggyőződés alakult ki bennük, hogy Oroszország legyőzhetetlen. A bécsi kongresszuson 1815-ben létrehozott alkotmányos berendezkedésű Lengyel Királyságot erjesztő példája miatt I. Miklós fekélynek érezte az Orosz Birodalmon, bár lengyel pénzügyminisztere, Ksawery Drucki-Lubecki arról igyekezett őt meggyőzni, hogy tekintse Oroszország modernizálása kísérleti laboratóriumának. Az orosz uralkodó hajlott volna a lengyel nemességet bevonni a közös birodalom építésébe, s ezzel a lassú asszimiláció útjára terelni, de a gyorsabb „megoldástól”, a Lengyel Királyság felszámolásától sem idegenkedett. E kettős veszélyt a len-

gyel politikai és katonai elit is érzékelte. Ez az eredője annak a tanácsalanságnak, amellyel a „fiatalok által kirobantott revolúciót” fogadta. Mivel I. Miklós mint lengyel király semmilyen tárgyalások-

„A hid enyém marad, vagy meghalok”

ra nem volt hajlandó a „lázadókkal”, akiktől feltétel nélkül bocsánatkérést követelt, a Lengyel Királyság belesodródott a háborúba, amelyet hadseregének tábornokai nem akartak megvívni. Ez az oka az állandó hátrálásnak 1830 februárjában, majd május végétől szeptember elejéig... A körülzárt Varsóból már nem lehetett hová hátrálni. A fővárosba szorult hadsereg 1831. március végén támadni volt kénytelen, s Európára szóló győzelmeket aratott. E diadaltól a lengyel tábornokok jobban megijedtek, mint az Orosz Birodalom politikai és katonai vezetői. A lengyel hadsereg kitűnően képzett volt, s katonái, tisztjei a legnagyobb áldozatokra is készek. Görgei felkészültségű és eltökélt-ségű főparancsnok azonban, aki hadsereget képes lett volna vezetni, nem akadt. Azok is kevesen voltak, akik egy hadosztályt sikeresen vezetni tudtak volna.

„Csapást csapás után Ausztriára!” – fogalmazott parancsszerűen Görgei 1849 április végén. Olyan felhívás, hogy „csapást csapás után Oroszországra” – lengyel tábornoknak nem jutott eszébe, vagy ha eszébe is jutott, nem volt olyan helyzetben, hogy kiadjon. A lengyel tábornokokat – Prądzyński és Bem kivételével – mintha csodavárás jellemezte volna, élén a fővezérrel, Jan Skrzyneckivel. Az, hogy az oroszok által körülzárt Varsóban csoda történjék. Ahhoz azonban Piłsudskira lett volna szükség 1831-ben is.

– Kissé frivolán szólva, a házasságod szakmailag is szerencsés, hiszen a feleséged maga is történész, és szintén 1848–1849-cel, annak orosz vonatkozásaival foglalkozik. Gondolom, ez időnként komoly segítséget is jelent...

– De nem emiatt vettem el feleségül. Amikor beleszerettem, alig volt túl az érettségim. Igen, feleségem, Rosonczy Ildikó nemcsak a közös korszakot ismeri alaposan, hanem a lötyögő, széthulló mondatokat, gondolatokat sem tűri meg a szövegeimben. Jó szellemű szövetséges és szigorú ítéző. Remélem, egyszer lesz annyi időnk, hogy megírjuk régóta tervezett filmforgatókönyvünket Görgeiről, amelynek természetesen lengyel és orosz szereplői is lennének.

– A lengyel–magyar barátságot, annak történeti megalapozottságát evidenciaként szoktuk kezelni. Mennyire élő ez a barátság szerinted a mindennapokban – lengyel, illetve magyar oldalról?

– Az elmúlt másfél évtized lengyelországi és magyarországi árvizei nyomán megnyilvánuló kölcsönös segítőkészség is bizonyíthatja, hogy él. Tarnów közelében egy magyarok által újjáépített híd a magyar–lengyel barátság nevet kapta. Fiam és lányom is mesélték nyugat-európai ösztöndíjas útjaikról hazatérve, hogy bárhol fordultak is meg, a magyar és a lengyel diákok azonnal egymásra találtak.

A magyar–lengyel barátság páratlan jelenség a nagyvilágban. Felelősek vagyunk érte. Ápolnunk, építenünk kell. Ez békeidőben mintha nehezebb feladatnak bizonyulna, mint drámai történelmi helyzetekben – amelyekben, reméljük, már nem lesz részünk. A baj, hogy keveset tudunk egymásról. Amikor Varsóban és Krakkóban diplomataként dolgoztam, egyik legfőbb törekvésem az volt, hogy alapműveket jelentessek meg lengyelül a magyar irodalomról, történelemről, kultúráról. Számomra egyébként felfoghatatlan, hogy miért nem forgalmazták Magyarországon Andrzej Wajda *Pan Tadeus* vagy Jerzy Hofmann *A varsói csata* című filmjét.

– *Nyilván mind költőként, mind történészként érdekeled, hogy a két nemzet karakterében – a párhuzamosan futó, egyazon régióhoz kötődő történelmük ellenére – jelentős különbségek vannak. Szerinted melyek ezek, s mi a magyarázatuk?*

– A magyar királyság és a lengyel fejedelemség hozzávetőleg egy időben szerveződött meg. Mindkettőnek érdeke volt, hogy ne legyen a Német-római Császárság vazallusa, s az ennek jegyében folyó harcban a római pápában lelt szövetségesre. Ez

egyben azt is jelentette, hogy mindkét nép a nyugati kereszténység mellett kötelezte el magát. A barátság megalapozásában minden bizonnyal szerepet játszott a hasonló nemesi mentalitás. A lengyel nemesség ideológiájának kialakulásához hozzájárult az Aranybulla – az ellenállási záradékával együtt. Ehhez kapcsolódik a lengyel nyelvben közjogi fogalomként meggyökeresedett *rokosz*, amely a Rákos mezején tartott nemesi gyűlésre utal. A *rokosz* azonban a lengyelben pártütést jelent, vagyis a központi hatalom intézkedésével szembeni fellépést, amely azzal kezdődik, hogy a nemesség vagy annak egy része *rokoszt* hoz létre.

A koraújkor lengyel–litván állam lakosságának 8–10 százalékát alkotta a társadalmilag, gazdaságilag, etnikailag, vallásilag rendkívül tagolt nemesség. A hétszilvafás tudatát is meglepéssel töltötte el, hogy voltaképpen királlyá választható, legalábbis a nemesi részgyűléseken beleszólhat az ország sorsába, s elvileg egyenlő a több vajdaságnyi terület urával. Lenézte mind a francia nemest, mind az orosz bojárt, aki ki volt szolgáltatva uralkodójának, mint ezt a Szent Bertalan-éj vagy Rettenetes Iván uralkodása is bizonyította.

A hétszilvafás, de a középneves sem volt persze egyenlő az országésznyi birtokkal rendelkező urakkal, akiknek szolgálatába kellett állnia. Egy idő után egy-két tucatnyi mágnás döntött arról, hogy mi történik az országban, mikor és miért kell a liberum veto kimondásával félbeszakítani a szejmet. Vagyis a parttalan „arany-szabadság”, a központi hatalom megvetése, az ellene folytatott

öngyilkos harc hozzájárult az ország felosztásához. A helyreállításért folyó több mint egy évszázadig tartó harc azonban közkinccsé tette a szabadság ideáját, amely a Szolidaritás mozgalomnak is kulcsfogalma lett – részben II. János Pál pápa lengyelhoni zarándoklatainak is köszönhetően.

– *Jómagam nem különösebben kedvelem a XX. század történetét; a világtörténelem két legnagyobb és két leggusztustalanabb háborúja kötődik hozzá. Mi, magyarok pedig különösen rosszul jártunk vele. Így aztán nemigen szoktam huszadik századi tárgyú munkákat olvasni. Ám a Te, Lengyelország XX. századi történetét tárgyaló, a Csoda a Visztulánál és a Balti tengerenél kötetedet gyakorlatilag alig tudtam letenni. Mennyire élő része a XX. századi lengyel történelem az ottani politikai vitáknak? Egészségesebben viszonyulnak-e a lengyelek a saját történeti katalizmáikhoz és sikereikhez, mint mi?*

– 1963 nyarán jártam be először Lengyelországot. Autóstoppal, hasonlóképpen, mint honfi- és nemzetektársaim ezrei. Még láttam romos kerületeket a fővárosban, amelyek az 1943-as gettófelkelésre és az 1944-es varsói felkelésre emlékeztettek. Megdöbbenett, hogy bármerre jártam, négy visszatérő beszédtemája volt a családoknak: az 1940 elejétől Kelet-Lengyelországból Szibériába és Kazahsztánba hurcolt lengyelek sorsa, s ehhez kapcsolódóan Katyń, a londoni lengyel kormány földalatti hadereje – a Honi Hadsereg, a varsói felkelés és az 1956-os magyar forradalom. „Nagy Imre, Maléter Pál, Mindszenty bíboros” – csillogott lengyel házigazdánk szeme. Róluk meséljünk.

A lengyelek büszkék voltak rá, hogy a II. világháborúban nem kapituláltak, mint megannyi nyugati állam, s a világ összes frontjain – szárazföldön, vízen, levegőben – harcoltak. Igaz, ez nem mentette meg őket attól, hogy szövetségeseik, Anglia és az Egyesült Államok ki ne szolgáltassák Lengyelországot Sztálinnak, akit Rooseveltnak jó demokratának tartott.

– Közismert, hogy a független Lengyelország 1939. szeptemberi katonai összeomlása után egyedül Magyarország nyújtott komoly humanitárius segítséget a lengyel menekülteknek, s hogy ebben Teleki Pálnak és kormányának is komoly szerepe volt.

Teleki és Horthy megítélése – ha jól érzékelem – Lengyelországban mindmáig jóval pozitívabb, mint itthon (ez utóbbiban komoly súllyal esik latba az a tény, hogy Teleki fontos szerepet játszott a zsidótörvények elfogadásában, illetve előkészítésében.) A lengyel történetírás hogyan képes kezelni az ilyen ellentmondásos személyiségeket? S te hogy gondolod, joggal van-e Teleki Pálnak szobra Balatonszárszón?

– Az 1939 márciusában Kárpátalján létrejött magyar–lengyel határ fél év múlva a lengyelek számára lett létfontosságú. A Hitler és Sztálin által felosztott Lengyelország polgárai négy szomszédos országba tudtak menekülni. Az erős német befolyás alatt álló Litvánia és Lettország csak 1940 júniusáig tudta a nem szívesen látott lengyelek létbiztonságát sza-

vatolni. Miután Sztálin a balti államokra tenyerelt, a lengyel menekülteket is a markában érezhette. A Lengyelországgal szövetséges Románia internálta a lengyel menekülteket nagy részét. Sajátos, hogy Edward Rydz-Śmigły marsallt, a lengyel haderő főparancsnokát, József Beck külügyminisztert, Ignacy Mościcki köztársasági

Bem tábora a Belvedere kertjében

elnököt a franciák, pontosabban a francia követ, Leon Noël kérésére vette Románia szigorú őrizet alá, aki ezzel Władysław Sikorski tábornokot akarta helyzetbe hozni. Érdekes, hogy a Maginot-vonalon passzív franciák a lengyeleket illetően milyen tevékenynek mutatkoztak a diplomácia területén.

Azon a napon, szeptember 17-én, amikor a Vörös Hadsereg kelet felől megtámadta Lengyelországot, Teleki Pál miniszterelnök hivatalosan megnyitotta a határt a lengyel menekültek előtt. Erről nyilván egyeztetett Horthy Miklós kormányzóval. Fél év alatt több mint 32.000 lengyel katona távozott magyar segítséggel az akkor még semleges Jugoszlávián és Olaszországon át a Władysław Sikorski tábornok miniszterelnök és hadügyminisz-

ter által szervezett franciaországi lengyel haderőhöz. Közülük vagy ezren a lengyel légierőben szolgáltak, s 1940 augusztusa és októbere között felmérhetetlen szolgálatot tettek Angliának a hónapokon át érte folyó légi csatában.

Az ma már közismert, hogy Balatonbogláron működött a II. világháború alatt a világ egyetlen lengyel középiskolája legálisan, s volt idő, amikor majdnem harminc általános iskolát rendeztek be a lengyel menekült gyerekeknek. 1944 márciusáig a lengyelek biztonságban érezhették magukat Magyarországon. Vagyis a lengyeleknek valóban volt miért tisztelniük Teleki Pált, Horthy

Miklóst, Varga Bélát, id. Antall Józsefet, Utassy Loránd ezredest, Baló Zoltán ezredest, Doró Gábort, Kállay Miklós miniszterelnököt és másokat, akiknek nevét utcanevék, emléktáblák, emlékművek, szobrok őrzik Lengyelországban.

Egyébként Teleki Pál volt az, aki meghagyta idősebb Antall Józsefnek, hogy a zsidó lengyel menekülteket nem érheti hátrány a származásuk miatt, s ha szükséges, el kell látni őket keresztény papirokkal. Vagyis amikor Telekinek cselekednie kellett, nem úgy viselkedett, mint aki a zsidótörvények kezdeményezője volt... Persze embert megalázni olyan, mint félig meggyilkolni. Az egész XX. század másról sem szól, mint az ember megalázásáról. És az ember megalázásában mi, magyarok is részt vettünk. És az semmiképpen

sem menthet fel bennünket, hogy bennünket is folytonosan megaláztak. A bűnben való részvételünkért pőrén kell megmérettetnünk.

Ez az Egyesült Államokra és Nagy Britanniára, s azok vezetőire, Franklin D. Rooseveltre és Winston Churchillre is érvényes. A *Csoda a Visztulánál és a Balti-tengernél* című könyvben négy fejezetet szenteltek a háború alatti és utáni lengyel zsidóság drámájának. Ennek kapcsán részletesen beszámolok az 1942 őszen futárként Angliába küldött Jan Karski-Kozielewski missziójáról, aki két lengyel zsidó szervezet – a szocialista Bund és a lengyel Cionisták – vezetőinek kérésére és segítségével bezáratta magát az Izbica Lubelska-i gettóba, hogy személyesen győződjék meg a lengyel zsidóság mindennapjairól, sorsáról, fenyegetettségéről. A Bund egyik helyi vezetője, Berezowski a lelkére kötötte, hogy a lengyel zsidóság sorsáért tegye felelőssé a szövetségeseket: „Legyen azon, hogy az Egyesült Nemzetek egyetlen vezetője se mondhassa: fogalma sincs róla, hogy bennünket Lengyelországban gyilkolnak, és csak külső erő segíthet rajtunk.” Berezowski azt kérte a befolyásos angol politikusoktól, legalább annyit tegyenek meg, hogy egy-egy német város bombázása után röplapokat is szórjanak le, hogy mindez a zsidók megsemmisítésére felállított koncentrációs táborok elleni megtorlásul történt. A kérést azzal az indoklással hártották el, hogy az ilyesmi méltatlan az angol pilótákhoz. Hogy a tömörség kedvéért a továbbiakban magamat idézzem: „Karski Anglián kívül az Egyesült Államokba is eljutott, s a legmagasabb kormánykörök mellett

helyi zsidó szervezetek vezetőinek is beszámolt küldetése tartalmáról és céljáról. Missziójával annyit ért csak el, hogy a zsidókkal kapcsolatos jelentéseket hitelesnek fogadták el, s a londoni lengyel kormány lépéseit már nem kezelték ellenségesen. (...) 1943 januárját követően a Zsidó Nemzeti Bizottság a lengyel kormány közvetítésével az Egyesült Államok zsidó szervezeteihez fordul segítségért. Felsorolja a segítségnyújtás korántsem irreális módjait, közöttük például, hogy tízezer zsidó gyermekért cseréljenek ki bizonyos számú internált német állampolgárt vagy hadifoglyot. A cionista világszervezetek befolyásos vezetői se tettek eleget annak a kérésnek, hogy németellenes megtorló akciókra bírják a szövetségeseket. Negyedszázaddal később az egyik cionista vezető, Nahum Goldman kijelentette, hogy a passzivitásért felelősnek érzi magát. Azt hozta fel mentségére, hogy nem hitt a Lengyelországból érkezett jelentéseknek, mivel hitelességüket nem tudta ellenőrizni... Az Egyesült Államoknak az európai zsidósággal kapcsolatos magatartását drámaian érzékelteti az a tény, hogy Sumner Welles egyenesen megtiltotta Stepan Wise rabbinak, a Zsidó Világkongresszus londoni tagozata elnökének, hogy a zsidók végkiirtásának tényét nagydobra verje. Semmi sem zavarhatja meg az Egyesült Államok Németország és Japán legyőzésére összpontosult erőfeszítését – hangzott az indoklás.”

És most visszatérve a Teleki-szoborra. Érdekes, amikor antiszemitizmusára hivatkozva döntés született, hogy nem lehet szobra Budapesten olyasvalakinek, aki-

nek markáns nyilatkozatai, tettei és mulasztásai – finoman szólva – az antiszemitizmus gyanúját vetik fel, a Telekivel egyébként rokon-szervező Winston Churchillnek a mellszobrát minden további nélkül felavatták a Városligetben. Nem vagyok a kérdés szakértője, de amit Churchill a világgkommunizmus vezetőiről megfogalmazott a húszas években, azt akár Hitler is írhatta volna. És milyen odaadóan támogatta Mussolini fasiszta pártját... „Ha olasz volnék, szívvel-lélekkel mindvégig veletek lennék a leninizmus vadállati étvágya és megveszekedettsége elleni győztes harcokban...” Vagy amilyen elismeréssel szólt Hitlerről a kezdet kezdetén: „Ha hazám legyőzött lenne, remélem, találnánk egy ily nagy hitű vezetőt, ki bátorsággal töltene el ismét és visszavezetne bennünket a nemzetek között megillető helyünkre.” És bizony a háború alatt majdhogynem semmit sem tett az európai zsidóságért. A Róma elfoglalását követő hónapokban a szövetséges repülők már el tudták érni Auschwitzot, bombázni tudták volna az odavezető vasútvonalakat, s a légi felvételeken jól kivehető krematóriumokat is. A közeli monowicei vegyigyárat szét tudták bombázni. Auschwitzot állítólag azzal az indokkal nem támadták, hogy ne súlyosbítsák a foglyok sorát. Ez a cinizmusok cinizmusa.

De Teleki kapcsán szóljunk a másik, a bűnös mulasztók tekintetében is Churchill-lel rokon lélekről, Rooseveltről is. 2013-ban *Against All Odds: American Jews and the Rescue of Europe's Refugees, 1933–1944* címmel New Yorkban megnyitottak egy multimédiális kiállítást, amely

Manhattanben a Zsidó Örökség Múzeumában is látható. Ez azt mutatja be, hogy a zsidó bevándorlóknak miként segítettek az amerikai zsidók a legnehezebb körülmények közepette is.

E kiállításból az is kiderül, hogy az Egyesült Államok 1939 és 1941 között az európai zsidók tízezreit menthette volna meg, ha feloldja a még 1920-ban megszabott nagyon szigorú bevándorlási kvótát. Eszerint évente a kérdéses államból származó polgárok 1910-es lélekszáma három százalékanak tette lehetővé a bevándorlást. Ennek volt némi zsidóellenes éle, s ez a nagy világgazdasági válság éveiben az utcára került munkások részéről brutális jelszavakban is megfogalmazódott.

A németországi zsidóüldözések visszhangjaként 1939-ben törvénytervezetet készítettek arról, hogy az évtizedek óta érvényes bevándorlási kvótán felül még 20.000 menekültgyermeket befogadnak. A Kongresszus és személy szerint Rooseveltnél még csak a szavazásig se engedte a törvényt. Albert Einstein levélben fordult Rooseveltnél a felelősséghez, Eleonora asszonyhoz, hogy hasson a férjére. Eredménytelenül. Az európai zsidók a jelzett években csak rendkívül körülményesen tudtak bejutni az Egyesült Államokba. Szükség volt meghívólevélre, befogadó nyilatkozatra. 1941 folyamán, amikor a konzulátusok sorra zártak be a közeledő hadbalépés miatt, a bevándorlásnak, a megmenekülésnek ez a korlátozott lehetősége is megszűnt.

Hitler olyan rendületlenül uralma alatt tartotta Európát, hogy Anglia és az Egyesült Államok két évet késett a Sztálinnak meg-

Emléklap Nagyszében felszabadításáért

ígért második front megnyitásával, amelyre csak 1944. június elején került sor. A nyugati szövetségesek Magyarország német megszállását úgy kezelték, hogy az itt bevetett katonai erővel Hitler a nyugati frontot gyengítette, s a Vörös Hadsereg előnyomulását lassíthatja. Ez volt számukra az igazán fontos. A magyar zsidóságnak nyújtott támogatásuk kimerült abban, hogy a nácikat kiszolgáló kollaboráns magyar kormányt megfenyegették: a háború után felelnie kell a tetteiért. Mindezek tudatában kell értékelnünk Teleki arra vonatkozó intézkedését, hogy a zsidó lengyel menekülteket nem érheti hátrány származásukért...

A magyar–lengyel kulturális kapcsolatokban meghatározó szerepet játszó Kerényi Gráciát – mint ezt az *Utazások* könyvében leírja – azért hurcolták Auschwitzba, mert 1944 áprilisában a korábbi évek hagyományának megfelelően szervezte Teleki sírjának megkoszorúzását. Életét apja, a Svájcban élő világhírű klasszika-filológus, Kerényi Károly mentette meg, aki e célból még a náci ókortörténészeket is megfenyegette, hogy a hábo-

rú után személy szerint vonatja őket felelősségre, ha lányának baja esnék. Kerényi Grácia új lengyel barátainak Magyarország bemutatását 1945 után is mindig azzal kezdte, hogy kivitte őket Teleki máriabesnyői sírjához...

– *A XX. századi, s főleg a Trianon utáni Magyarországról gyakran mondják-írják, hogy kényszerpályán mozgott; sokszor egyébként anélkül, hogy ennek az állításnak a logikai következményeit levonják. Máskor viszont azt tapasztaljuk, hogy e kényszerpályát olyannyira determináltak állítják be, mintha az minden, 1919 utáni magyar politikust eleve felmentene minden történelmi felelősség alól. Az 1918-ban újjáalakuló Lengyelország 1939 utáni története azonban arra figyelmeztet, hogy még egy Magyarországnál nagyobb, erősebb, elvileg szilárdabb szövetségesekkel rendelkező állam is hetek alatt újra eltűnhet a térképről, ha a nagyhatalmak úgy akarják. Van-e olyan tanulsága a XX. századi lengyel történelemnek, ami a magyarországi politikai folyamatok megítélése szempontjából is figyelembe veendő szempont lehet?*

– Számomra elfogadhatatlan az a törekvés, amely az 1918-as összeomlásért, a trianoni békéért és annak következményeiért minden felelősséget Károlyi Mihály nyakába akasztana. Ez önbecsapóan elfedi azt a tényt, hogy az egész magyar politikai elit felkészületlen volt, váratlanul érte az 1918 őszén bekövetkezett katasztrófa, csődöt mondott, s szinte tátott szájjal bámulta, hogyan szedik szét az országot. Ha a török politikai és katonai vezetők így viselkednek, ma Törökországnak nyoma se volna a világtérképen. Egy breznóbányai szlovák evangélikus pap mondta nekem az 1970-es években Balatonkenesén: „Milyen marhák voltak a magyarok, hogy hagyták ezt a szép országot szétszaggatni. Meg kellett volna védeni!” Igen, meg kellett volna védeni. De 1916 nyarán jóval kedvezőbb helyzetben még Erdély védelmére sem készültek fel. Akkor, amikor a román hadosztályok már támadásra készen sorakoztak fel Moldva és Havasalföld felől Erdély határán, amelynek fegyveres erejét a békebeli határőrségen kívül talán ezer, puskával, pisztollyal felszerelt csendőr alkotta, Tisza István reakciója a fenyegető helyzetre az volt, hogy nem szabad csapatátdobással a románokat ingerelni.

A trianoni békével összezsugorodott Magyarország arányában megegyezett a lengyel–litván állam második, 1793-as felosztásával. Nagy gazdasági, kulturális, lelki, szellemi teljesítmény volt, hogy nem pusztultunk bele.

– *A magyar történészek és publicisták egy része a közép-európai félparlamentáris rendszerek tipikus képviselőiként tekint Horthy-*

ra és Piłsudskira. Te hogyan látod: a rokon vagy az elválasztó vonások erősebbek a két személyiségben és az általuk működtetett rendszerekben? Vajon Piłsudski csak azért nem jutott Horthy sorára, mert a világháború kitörése előtt elhunyt?

– József Piłsudski pályája 1926-ig teljesen más, mint Horthy Miklóse. Piłsudski öt évig tartó szibériai száműzetéséből visszatérve tagja lett a Lengyel Szocialista Pártnak, s egy idő után a Munkás című illegális pártlap nyomtatása és terjesztése lett a feladata. A munkásságban látta azt az ütőképes erőt, amely Lengyelország helyreállításában meghatározó szerepet játszhat – szervezettségénél, erejénél, öntudatánál fogva. Persze Piłsudski kemény harcot vívott azzal az irányzattal, amely világproletár államot akart létrehozni, s a nemzetállamokat felszámolandó reakciós csökevénynek tekintette. Piłsudski tudatát meghatározta a munkásmozgalom, amelynek szociális céljait magáénak vallotta, s a lengyel állam helyreállítása mellett ezek megvalósításáért is küzdött. A szociális intézkedések terén az 1921-es márciusi lengyel alkotmány az egyik legprogresszívebb Európában.

Piłsudski, akinek egyébként legnagyobb politikai ellenfele a Roman Dmowski vezette nacionalista Nemzeti Demokrácia volt, 1922 végén visszavonult a közéletől. Az elkövetkező évek kormányválságainak hatására azonban az a meggyőződés alakult ki benne, hogy a parlamenti demokrácia lengyel változata aláássa az államot, anarchiába, szakadékba taszítja az országot. Emiatt ragadta egyébként katonai puccsal

1926 májusában magához a hatalmat, s vezetett be tekintélyuralmi rendszert, amelyben a parlament szerepe a költségvetés megszavazására és a kormány támogatására korlátozódott. Pontosán úgy, ahogyan a létező szocializmus időszakában.

Külpolitikai elvei szerint Lengyelországnak egyenlő távolságot kellett tartania Oroszországtól és Németországtól. Ezt utódai halála után görcsösen igyekeztek betartani. Piłsudski azonban biztosan nem vette volna készpénznek az angolok 1939 áprilisában tett bejelentését, miszerint garantálják Lengyelország függetlenségének megvédését. Hitler tudta, hogy ez blöff, mivel Angliának alig volt szárazföldi hadereje és éppen csak nekifogott a légiflotta kiépítésének. József Beck külügyminiszter viszont maga mögött érezve a brit birodalmat, magabiztosan lelkes beszédet tartott, amellyel egyértelműen elkötelezte magát az angol nyilatkozat mellett. Anglia pár hónap múlva azon kívül, hogy kénytelen-kelletlen hadat üzent Németországnak, Franciaországgal együtt teljesen magára hagyta Lengyelországot.

Voltaképpen Horthy és Piłsudski csak kilenc év keresztmetszetében vethetők össze. Piłsudski mindent számbavéve igazi államférfi volt. Ha Horthy igazi államférfi lett volna, akkor 1944 őszén a budai vár romjai alá temetkezik, az utolsó tőlényig védve azt a németek és a nyilasok ellen. Ezáltal valóban megmenthette volna a nemzet becsületét, amelyre nemegyszer hivatkozott, s nem kárhoztatta volna a magyarságot máig tartó erkölcsi vesszőfútasra.

Éppen a lelki, tudati felmagasztosodása miatt tartom a XX. század kiemelkedő államférfijának Nagy Imrét, aki nem kis politikai-ideológiai vargabetű megtétele után fejet tudott hajtani az 1956-os forradalom előtt, tevőlegesen vállalva annak céljait. S hogy ezt meggyőződésből tette, azt mártírhalála is bizonyítja. 1981 októberében Marosán György egy rádióinterjúban beszélt Nagy Imre megátalkodottságáról, aki ahelyett, hogy önkritikát gyakorol, s ezzel még az országgyűlés alelnöke is lehetett volna, „kitartott az ellenforradalom” mellett. Kitartott, s ezzel ország-világ előtt törvénytelennek nyilvánította Kádárék hatalombitorlását. És akinek fontos volt a tizenkét történelmi nap emlékezete, felemelt fejvel járhatott a gyalázkodás évtizedeiben is.

– *A két nemzet közös történetét a kölcsönös segítségnyújtások sorozatának is tekinthetjük: 1831, 1848–1849, 1863–1864, 1920, 1939–1944, 1956. Emlékszem, 1989. október 23. után beszélgetünk arról, hogy – ellentétben 1989. június 16. méltóságával – az első szabad október 23-át mennyire az indulatok eluralkodása jellemezte. S ez, sajnos, mindmáig meghatározó eleme az 1956-os megemlékezéseknek. Mintha mi magunk tennénk tönkre a saját presztízszünket... Hogyan tekintenek ma a lengyelek a magyar 1956-ra?*

– Tudjuk, Władysław Gomułkát Moszkva akarata ellenére választotta meg a Lengyel Egyesült Munkáspárt VIII. plénuma első titkárának. Tischler János kutatásából kiderült, hogy Hruscsov ezt az elfogadhatatlan „kilengést”

szigorúan meg akarta torolni. Gomułka jól ismerve a szovjet diktatórikus gépezet működését, tartott tőle. Tudta, hogy ettől a magyar forradalom mentette meg. És Budapest Moszkvát sokkoló ellenállását tapasztalva Hruscsovék egyszeriben Gomułkát mint a politikai válságkezelés példaképet emelték magasba Kelet-Európában a testvérpártok körmenetszerű meglátogatása során. Ezzel párhuzamosan Gomułkának a véres magyar példára hivatkozva sikerült lecsillapítania a forrongó lengyel társadalmat. A lengyelekben az a meggyőződés alakult ki, hogy a magukra hagyott magyarok az ő harcukat is vívják, vérük az ő vérük helyett is ömlik.

A Magyarországra delegált lengyel tudósítók úgy számoltak be a Budapesten folyó harcokról, hogy a lengyelekben életre kelt a tizenkét évvel azelőtt lezajlott varsói felkelés drámai küzdelme, amely közvetlenül a németek ellen, közvetve a berendezkedni készülő diktatórikus sztálini rendszer ellen irányult.

A lengyelek évtizedeken át híven őrizték a magyar forradalom emlékét, amikor a magyar társadalom a felejtés négy évszakra átnyúló évtizedekig tartó téli álmát aludta.

Donald Tusk lengyel miniszterelnök legutóbbi látogatása során január végén a Zeneakadémián tartott beszédében Márai Sándorra, Bibó Istvánra és az 1956-os magyar forradalomra hivatkozott.

– *A magyar közgondolkodásban nemcsak a két világháború közötti időszak, de a változó formájú és súlyosságú, hol diktatórikusabb, hol „liberálisabb” pártállami időszak is a megemléztet-*

len és (nem történelmi, hanem tudati szempontból) feldolgozatlan örökségek közé tartozik. Hogyan állnak ezen a téren a lengyelek?

– A Szolidaritás alatt több tucat föld alatti kiadó és terjesztői hálózat működött. Az 1980-as években legalább öt *Lengyelország története* jelent meg gondozásukban. Általában véve a történelmi jellegű munkák – különféle színvonalon, szellemben, ideológiai felfogásban – nagy számban láttak napvilágot a történelem fehér foltjainak eltüntetése céljából is. Az ilyen jellegű, történelmi tematikájú könyvkiadás 1989 után változatlan maradt, bár az egyes kötetek példányszáma jelentősen lecsökkent. Ma már persze általános a panasz, hogy a fiatalok, akiknek a Szolidaritás korszaka is múlt, nem érdeklődnek annyira a történelem iránt, mint az idősebb nemzedékek. Pedig a Historia nevű tévécsatorna éjjel-nappal sugározza a különféle vitaműsorokat, dokumentumfilmeket, játékfilmeket. Ráadásul több történelmi tematikájú havilap is megjelenik – nagy példányszámban. A múlt rendszer gáztetteiben részt vettek felelősségre-vonásának elmaradásával persze Lengyelországban is kimutatható az elégedetlenség. Jaruzelskit most éppen a felesége készül felelősségre vonni, de nem a hadiállapot bevezetése miatt.

– *És végül a már-már kötelező kérdés: a Bem-életrajz után milyen munkát tervezel?*

– A szabadságharcban részt vett lengyelek életrajzi lexikonának lengyel kiadását készítem elő. Több mint 4000 címszavat tartalmaz, s terjedelme meghaladja a 62 ívet.

Hermann Róbert

Aki megálmodta a magyar „Veimár”-t

Kurucz György:
Keszthely grófja
– Festetics György.
Corvina, Bp., 2013.

Nem könnyű életrajzi monográfiát írni valakiről úgy, hogy nincsenek naplói, nincsenek útijegyzetei, és irathagyatékában fennmaradt magánlevelezése szűkszavú, ráadásul az életút legfontosabb fordulópontjainak idejéből a levelek feltűnően hiányoznak. Mintha tudatosan semmisítette volna meg a címzett őket, hiszen olyan időszakban élt, amelyben titkosrendőrök szép számmal körmölték jelentéseiket a megfigyeltekről, s amelyben közülük az egyik legveszélyesebb besúgó fényes elméket vitt magával együtt a vérpadra vagy juttatott másokat börtönbe.

A XVIII–XIX. század fordulójának Magyarországon járunk, és az előbb azt vettük számba, hogy a keszthelyi Georgikon alapítója, Festetics György gróf (1755–1819) biográfiájának megírását, amelyre Kurucz György mintegy két évtizedes kutatómunka után vállalkozott, milyen személyes iratok hiánya nehezítette. Az említett bécsi rendőrbesúgó pedig Martinovics Ignác volt, aki Festeticsnél is többször megfordult, s aki egy 1793 májusában kelt jelentésében azt javasolta Franz Gotthardi rendőr főnöknek, hogy érdemes volna ügynököt küldeni a keszthelyi grófra meg a Zala megyei alispánra is, mert a Habsburgoktól való elszakadásról beszélnek. Bő egy évvel később aztán az általa vezetett összeesküvés ügyében megkezdett kihallgatások során Festeticset is megpróbálta gyanúba keverni, vád alá helyezésére azonban bizonyítékok hiányában nem került sor.

Érthető, hogy Festetics György óvatos volt minden leírt sorról, mindenféle véleménynyilvánítással kapcsolatban. Részéről nem is ártott ez az óvatosság, hiszen már korábban felhívta magára a figyelmet azzal, hogy a Graeven huszárezred alezredeseként tisztársaival, többek között Laczkovics Jánossal, a későbbi jakobinus per mártírjával együtt, 1790. július 5-i keltelzéssel egy olyan folyamodványt terjesztett a magyar országgyűlés elé, amelyben azt kérték, hogy béke idején a magyar ezredek Magyarországon állomásozzanak, a magyar ezrekben magyar tisztek szolgáljanak, a vezényleti nyelv magyar legyen, és szükség van egy magyar tisztképző intézet felállítására. Vizsgálati fogság és többszöri kihallgatás után ugyan a bécsi haditörvényszéki eljárást „különleges

uralkodói kegyből” megszüntették a vád alá vont tisztek ellen, de más ezrekbe helyezték őket, így Festeticset egy Németalföldön állomásozó dragonyosezredbe irányították. 1797-ben ismét magára vonta az udvar figyelmét:

Zala megye közgyűlése a királyi parancsban Napóleon hadaival szemben elrendelt nemesi felkelést hiábavalónak ítélte, mondván, hogy ha a reguláris hadsereg képtelen a franciákat megállítani, azt nem lehet elvárni a begyakorlatlan nemesi felkelőktől. A megye álláspontját az uralkodónak küldendő feliratban a katonai tapasztalatokkal rendelkező Festetics fogalmazta meg. Az uralkodó „sértőnek” találta a feliratot, Festeticset megfosztotta császári királyi kamarási méltóságától, és kitiltotta a „fejedelmi székvárosból”, Bécsből.

Tehát személyes iratokból, magánlevelekből kevés maradt az utókorra. És bár megsemmisült a keszthelyi kastély berendezése is, megmaradt a család keszthelyi ágának könyvtára és levéltára: a családra és külön-külön az egyes családtagokra vonatkozó iratok mellett a hivatali levelezés, a birtokigazgatással, birtokgazdálkodással, számadásokkal kapcsolatos dokumentumok, az iskolaszervezés és fenntartás iratai, könyvtári jegyzékek, könyvszámlák stb. Vagyis megmaradtak azoknak az intézményeknek és létesítményeknek a dokumentumai, amelyeknek megteremtésével Festetics György a magyar nemzeti kultúra példaadó mecénásává, tevékeny szervezőjévé vált.

Mik voltak ezek az intézmények? Mindenekelőtt az 1797-ben alapított Georgikon nevű felsőfokú tanintézet, amelyben a korszak modern természettudományos és mezőgazdasági ismereteire oktatták a hallgatókat, akikből felsőfokú képzettségű agrár- és birtokigazgatási szakemberek lettek. Ez az iskola és a mellette működő tangazdaság több volt egyszerű tanintézetnél, ugyanis az ország minden vidékéről érkező diákjaival a magyar értelmiség új rétegét képezte ki. Külföldi iskolákkal, természettudósokkal, mezőgazdasági szakemberekkel tartott fenn kapcsolatokat, amelyek aligha lettek volna gyümölcsözőek, ha nem az öt nyelven beszélő, nagy műveltségű gróf és olyan tanárok tartják a kezükben

őket, akik mögött nyugat-európai egyetemi évek és tanulmányutak voltak. Festetics a nagypapa, Festetics Kristóf által alapított családi könyvtár, amelyben a vallási elmélkedések mellett már szép számmal sorakoztak a jogi, történelmi és közgazdasági munkák, valamint a felvilágosodás szerzőinek francia, angol, német nyelvű kötetei, a tanintézet céljaira mezőgazdasági szakkönyvtárként gyarapította. A Georgikon mellett további, alapképzést biztosító iskolák is működtek Keszthelyen hosszabb-rövidebb ideig, így erdész-, kertész-, lovász-alapiskola, földmérőket és uradalmi mesterembereket képző ún. mérnökiskola, de volt uradalmi jogászképző, sőt egy ideig „takarékos és művelt háziasszonyok” képzését célzó leányiskola is.

Figyelemre méltó, hogy a felsőfokú szakképzésre jelentkezők közül származásra, vallásra, társadalmi és vagyoni háttérre való tekintet nélkül válogatták ki a hallgatókat és a grófi ösztöndíjasokat. A felvételnél csak az iskolai előképzettség és tehetség számított. Az iskola anyakönyvei azt bizonyítják, hogy a diákok többsége nem nemesi származású volt, sőt akadt közöttük jobbágyszülők gyermeke is. A georgikoni nyilvános vizsgák pedig az 1810-es években már olyan ünnepek voltak, amelyeken a kor jeles irodalmárai és tudósai vettek részt, többek mellett a jövő magyar „Veimaraként” Keszthelyre tekintő Berzsenyi Dániel, Pálóczi Horváth Ádám, Dukai Takáts Judit költők vagy Nagyváthy János, a tudós mezőgazdasági szakíró. Kazinczy Ferenc, akitől Festetics korábban megtagadta a támogatást, és aki ezért is kritikával szemlélte a gróf tevékenységét, már szintén hivatalos volt Keszthelyre, ahonnan csak betegsége miatt maradt távol. A grófnak az volt a szándéka, hogy a helikoni ünnepek távlatilag a hazai irodalmi életet szervező rendezvényekké váljanak.

Festetics György iskolaalapítási, tudomány- és irodalomszervező tevékenysége sikerének két alapvető feltétele volt. Az egyik az, hogy anyagi helyzetét konszolidálja, az öröklött súlyos adósságoktól megszabaduljon, és korszerű gazdálkodással jövedelmeit gyarapítva folyamatosan biztos hátteret teremtsen a létrehozott intézményeknek. A másik pedig az volt, hogy Bécs az említett konfliktusok ellenére se akadályozza terve megvalósítását. A francia háborúk idején a gróf ezért nyújtott komoly támogatást gabonával, pénzzel és katonai állítással az uralkodónak, ami miatt mind egyes kortársak, mind későbbi kutatók ellentmondásosnak ítélték munkásságát.

Az életrajzi monográfia szerzője széles hazai és nyugat-európai (német, angol és francia) forrásbázis, valamint szakirodalom alapján mutat rá a nagybirtokos magyar főrend műveltségének forrásaira s azokra a korlátokra, amelyekbe magyarországi terveinek megvalósítása során beleütközött, illetve amelyeknek meglétével számolnia kellett. Példákként ez utóbbira a Rákóczi-szabadságharc emlékével kapcsolatos két esetet érdemes felidézni. Csak 1960-ban derült ki egyértelműen, hogy Festetics nemcsak összegyűjtötte a magyar szépróza első mesterének, Mikes Kelemennek a leveleit, hanem ő nyújtott pénzbeli támogatást is Kultsár Istvánnak a kiadásukhoz. (Kostyál István ekkor közölte az erre vonatkozóan megtalált bizonyítékot: Kultsár István szerkesztőnek, egyébként Festetics fia nevelőjének a grófnhoz 1794. március 17-én írott levelét.) Festetics a kapott tiszteletpéldányokat uradalmi tisztjei között osztotta szét, vagyis ahogy Kurucz György megállapítja: „a kor vidéki olvasóinak egy fontos rétegéhez a század magyar függetlenségi harcának emlékét idéző kiadványt juttatott el.” Kultsár a Mikes-levelek megjelenését támogató gróf inkognitójának megőrzését maga is indokoltnak tartja: „... az mostani változásokra nézve a gyanúságtól féltettem Hazafiúságát.” Ismeretes, hogy Mikes a törökországi Rákóczi-emigráció utolsó tagja volt, akinek hazatérési kérelmét Mária Terézia elutasította. Mindennek fényében nem Festetics gyávaságát, ahogy utóbb szemére vetették, sokkal inkább józan óvatosságát tanúsítja az, hogy 1799-ben rosszállását fejezte ki Csokonainak, az általa alapított csurgói református gimnázium segédtanárának a „Haj Rákóczi, Bercsényi” kezdetű kuruc nótának egy iskolai ünnepélyen történt eléneklése miatt. „Kérem, az ilyenekért oskolánkat fundamentumostól elhányhatják, vigyázzunk” – olvashatjuk egy csurgói diák visszaemlékezése alapján Festetics szavait.

Kurucz György hivatkozva Festetics Györgynek a felvilágosodás eszmerendszerében gyökerező műveltségére, a magyar kultúra iránti elkötelezettségére és megemlítve számos kortársának, például sógorának, Széchényi Ferencnek hasonló nézeteit és tevékenységét, hangsúlyozza, hogy amikor a magyar nemesség szembekerült II. Józsefnek az ország közjogi különállását sértő politikájával, akkor nem a felvilágosult uralkodó került szembe az elmaradott, szűklátókörű magyar nemesség „rendi” vagy „feudális nacionalizmusával”. A magyar nemesség legjobb

képviselői ugyanúgy a „közjó” szolgálatát tartották szem előtt, mint a császár. Csak II. József az egységes, centralizált német nyelvű birodalom megteremtését tekintette a köz javának, az említett nemesség pedig az önrendelkezését megőrző ország modernizálását. A II. József halála után trónra lépő II. Lipót alapvetően elődje politikáját akarta folytatni. A „társadalom befolyásolása érdekében semmilyen eszköz nem volt idegen számára”, kitűnően alkalmazta a politikai manipuláció módszereit. Uralkodása idején röpiratok sora jelent meg a parasztot és a polgárt elnyomó magyar nemességről, agitálva a nemesség elleni felkelésre és ösztönözve a császár iránti bizalomra: szóhasználatuk, érvrendszerük egyaránt azt bizonyítja, hogy szerzőik nem a parasztság, sokkal inkább az udvar ügynökei köréből kerültek ki. A cél az volt, hogy akadályozzák a különböző társadalmi csoportok esetlegesen kialakuló közös érdekérvényesítését. Ezért volt igen nagy jelentőségű az, hogy a szóban forgó nemzedék fiainak és unokáinak olyan érdekegyesítésen alapuló társadalmi programot sikerült kidolgozniuk, amelynek alapján mintegy ötven évvel később az alkotmányos polgári Magyarország megteremtéséért folytatott küzdelemben számíthattak az ország népének java részére. Azt pedig, hogy a parasztság milyen könnyen eszközzé válhat az udvar kezében, nemcsak az említett és a későbbi évtizedekben is fel-feltűnő röpiratok mutatták, hanem sokkal inkább a fiak és unokák idejében Galíciában kirobbant 1846-os parasztmozgalom, amelynek során a birodalmi hivatalokban felbuzgatott parasztok mintegy 800 nemeset vagy nemesnek vélt személyt mészároltak le, s vagy félezer udvarházat gyújtottak fel és raboltak ki.

Kurucz György, a XVIII–XIX. század fordulója és a XIX. század első évtizedei kutatójaként Festeticsről szóló, alap kutatásokra épülő monográfiájával ad választ arra a kérdésre, amelyet a kötet bevezetőjében az újkori magyar történet egyik alap problémájaként Gergely András feltesz: „egységes, egyre sodróbb lendületű áramlat-e a magyar polgári átalakulás, avagy külföldi impulzusok nyomán újra és újra meginduló rokonszenves, ám erőtlenséges kísérlet?” A keszthelyi gróf életműve az eldöntendő kérdésbe foglalt első állításra bizonyíték.

A Corvina Kiadó gondozásában megjelent negyedszáz oldalas elegáns kiadványt 177 jó minőségben közreadott korabeli illusztráció díszíti.

Rosonczy Ildikó

Az élni tudás breviáriumból

Ambrus Lajos:
Lugas – tertium datur,
Kortárs Kiadó, 2012.

Minden régiben, azaz minden tudott dologban található még valami újat. A folytonosságnak ez az egyszerű axiómája lelkeket emel föl és ment meg, hogy azután a magatartásban tökéletesítés e banalitást; tudniillik azt, hogy a rutin nemcsak védett fölény, hanem muníció is. Aki ezt felismeri, egyúttal túl is jut a banalitáson, hogy meglepetései számára készítse elő a terepet. Terep – talán a lugas is az. A függőleges törzsű, egy síkban kialakított karokból összeállított, például pergolával fedett gyönyörű hely; pihenőket és gondolkodókat ösztökélő placc.

Igen, a lugas éppúgy csábít irodalmi vegyészkedésre, vagyis a többször futtatható jelkép kifőzésére, mint a sajátos hasznú és szépségű növényi testiség kialakítására. És mondjuk, nem mai találmány. Éppenséggel Ambrus Lajos is a *tertium datur*-nál tart a maga *Lugas*-át illetően. S hogy lássuk, a természet néha micsoda szimbólumokban engedi magához az irodalmat, meg ne feledkezzünk róla, hogy boltozatot növényből a feje fölé vonni nemcsak ember képes. Hanem a szárnyas kétlábúak is: a selyemmadár és a fehérfülű nyávogómadár lugasépítésben verhetetlenek. Állítólag az új-guineai bennszülöttek olyasféleképp tekintenek a lugasépítő madarak munkáira, mint ami egyenértékű a saját asszonyaikért felajánlott nászadománnyal.

A becs Ambrus Lajosnál is kézenfekvő. A jelenségek tárgyak, tájak és alakok jellegéből kibontakoztatott távlatban, a szerves formálásra való képesség bevetésében jelentkezik. Van benne nem kevés (de az írói becsületért igazán megengedhető) finesz. A *Lugas – tertium datur* úgy fest, mintha szerzője a hétköznapi természetes apróságaiba és saját mániáiba rakná át teljes kapacitását. Hátha a momentumok részleteikben és összekapcsoltan úgy érik föl a monumentumot, hogy impozánssá emelkednek ugyan, de anélkül, hogy otthonosságukat veszítenék.

Semmit (no jó: ne sarkítsunk), a semminél alig többet ért Ambrus Lajosból, aki témái közt fürkészve csak

optikájának nyugodtságára figyel föl, vagy aki csak a milió érzékeny fotográfusát veszi észre benne, a tekintélyes tudást és a tárgyszerűséggel jól megférő érzékenységet. Egy még megkereszteletlen műfaj feszes és színes alakzataiban vibráltatni az életet; az írásnak azon a magas fokán, amikor az ember egy füst alatt poéta, enciklopédista, fűvész, művész – voltaképpen mindegy is, hogy micsoda. A lényeg, hogy egy darab száraz ágtól az eleven lélekig, a világ annyiféle teremtett porcikáját és műdarabját mint életelemet és kultúraalkatrészt tudja méltányolni. Ez nem a lajstrom, hanem az életéhségben meglévő összhang (avagy imitt-amott: az elvesztett összhang miatti nosztalgia) poézise. Ez korántsem csak annyi, hogy a szellem lép egyet, hanem a megörökítés jóvoltából minden lépte újabb muníció, s a folytatás igénye. („...a könyv csillapíthatatlan életéhség... saját lényem megismerése” – mondja egy helyütt Ambrus.)

Beteg korunkban a szerzőnek a medicinával fölérő világ-ízlelése, az, hogy a részekből kisebb-nagyobb egységeket nyer, nem egyéb, mint vakmerés a klaszszicizálódásban; az irodalmon erőt vett lemondással és a cizelláltan előadott hanyatlás-tornákkal szembeni példa arról, hogy a hányadokból nyert egész esztétikuma nem okvetlenül utolérhetően ábránd.

A kolorizmus, a kíváncsiság és a hozzáértés korrelatív mintadarabjai (*Álom a körtepálinkáról, A heteyi görögökről, Ősapáink gulyása, Eleonóra*), a maguk tanulságaikon túl, érvekül is megállnak: az élet, mely birtokunk és keresztünk egyszerre, talán mégsem stílustalan. A méltóságot nem nélkülöző élet, éppúgy, mint ellentetteje, a méltatlan lét, ha mozdul (s akármit imitál is egyébként), leginkább saját legjobb formáját keresi. Ebben a korrekciós igényben nyer értelmet a másnap, s szövődik bele fölcserélhetően jelentőséggel a múlt a mába. „nem csupán valamiféle gazdasági egység piaci sikeréről van itten szó, sokkal mélyebb és spirituálisabb készenlétről” – írja Ambrus Lajos a *Csopaki szerenádban*.

Bem Nagyszabennél

S itt kezdődik Ambrus Lajos szubtilis prózájának titka. Egybefogó erejénél és az áttekintésnél. Jószerivel a lehető legrealisabb lejegyzőnivalókkal köti magát a világhoz, holott szinte évtizedek óta az örökké mohó lélek ő; a szomjas, megbűvölésre váró szellem. Nemcsak élni tud, hanem átélni is. A világból nyert minden élményéhez érez egy bizonyos vonatkozást. Legszerencsésebb pillanataiban nyilván úgy

dobbannak fel benne a dolgok, mint amik szét nem szedhetően egyszerre fizikaiak és spirituálisak.

Ha megvan a színérezék, az érdeklődés, a tartalmi összekapcsolás képessége, akkor a nyelvvel már akarva sem ütközhet az ember, gondolhatja a kívülálló. Pedig épp ezen a ponton válik el, hogy méreg-e az

írás, vagy termő szenvedély. A prózairót is, hasonlóan a költőhöz, két eretnecség örlí: a tudás és a titok. Ambrus Lajos nyelvünk természetes és lappangó készletéből rengeteget birtokol. De a tömördekből inkább sugall, mint mutat; tiszta, cifraságmentes írásművészet az övé. Nagy ökonómiával fogalmaz. S ahogy stiláris javait forgatja, a hétköznapias címek alatt (*A kastélylakó, Áldott gabona, A vincellér*) kitelő írásai mintegy észrevétlenül hangolódnak át; és se nyelvi túlfeszítés, se hatásokból kiokoskodott virtuozitás, se semmi ráerőltetés nem kell hozzá, hogy lepergő prózáiból előcsillanjon a szimbólum.

A *Lugas – tertium datur* egy sorozat darabja. Mint a megkezdett gondolat, halad tulajdon igazságai felé. Isten és a történelem világában a legnehezebben véghezvihető kaland közvetítő értékeiről beszél; az élni tudás merész vállalkozásairól.

És az élni tudás roppant tudomány, melyből Ambrus Lajos számos dolgot fenntart, hangsúlyoz, óv, vagy elbúcsúztat. De ellenáll annak a szédületnek, hogy akárcsak egy percre is szüneteltesse hitét, miszerint minden tudott dologban találni még valami újat. Ez perspektíva és program, s szerencsére van annyira egyszerű, hogy próbára tegye egy igényes író alkotóerejét.

Kelemen Lajos

Megerősödve megmaradni

Vasy Géza:
Bajza utca,
Orpheusz Kiadó,
2013.

„Van a Bajza utca sarkán egy kis palota”, ám ez a *Csókos asszony* nagyszerű dalával (duettjével) ellentétben nem a szerelmet, hanem a magyar irodalmat szolgálja. Az egyetemes magyar irodalmat, országhatárokon átnyúlóan. Volt idő, amikor az egyik, önmagát liberálisnak tartó író a Bajza utca 18. alatti épületet „holtak házának” nevezte. Azt híven, hogy politikai zúrt kavart *kivonulásukkal* – mellyel a Tilos Rádió gyalázatos túlkapása („minden keresztényt ki kellene irtani”) elleni tömeggyűlésen elhangzottakra, többek között Döbrentei Kornél beszédére reagáltak – a Magyar Írószövetségben megszűnt az élet.

Nem szűnt meg. Sőt, annyira élénk, hogy nemegyszer a klubteremben zajló eseménnyel (könyvbemutató, konferencia, kiállítás-megnyitó) egy időben zajló programokra a könyvtár nagytermét is igénybe kell venni. A *Bajza utcai* színház sokaknak – az erdélyi, délvidéki, felvidéki, kárpátaljai és nyugati magyar íróknak – az összetartozás élményét jelenti. A határokon átnyúló szellem szimbóluma. Ha azt mondom, erős vár, abban a *zsoltáros* nyelven túl – hallatlan erősítőként – az 1956-os magyar forradalom hőseinek, *íróhőseinek* példája is ott van: többek közt emléktábla figyelmeztet a főhajtásra, a fiatal költő, Gérecz Attila mártírúrára.

Ebben a házban volt „gazda” – az Írószövetség elnöke – 2007 és 2010 között az irodalomtörténész, kritikus, egyetemi tanár Vasy Géza. Akinek, mert bizonyos szempontból ez az időszak *jégkorszaknak* is nevezhető, sok mindennel – főképp a pénztelenséggel, az ellentábor acsarkodásával, a politika ilyen-olyan „húzásával” stb. – kellett szembenéznie, hogy megőrizhesse *közösségi* arcát. Csak így (evvel a bátorsággal, bátor naivsággal?) őrizhette meg, hiszen a mindenkori erősítést a szolgálatba vetett hit adta. Meg a pedagógusi ethosz. Minden nevelhető, még a globalizáció kenyerét – keserű kenyerét? édes kenyerét? – evő, kisiklottként jellemezhető modern korunk zűrzavaros világa is.

Mikor a kolozsvári Helikon riportere 2008-ban azt kérdezte a tisztségviselőtől, hogy elvesztívén korábbi reprezentatív jellegét, „mi lehet az Írószövetség szerepe, feladata?”, a válaszadó nem habozott

kinyilvánítani: „Az a jelmondatom, hogy megerősödve megmaradni”. Ám ez a „megerősödés”, ma már világosan látni, nem csupán a *túlélést* szolgálta, sokkal inkább teret nyitott a *megmaradás* megannyi formáját segítő (ösztönző, kiteljesítő) szellemi

munkáknak is. A magyar irodalom jövőjét taglaló konferenciának éppúgy – amely az *A magyar irodalom történeteire*, eme furcsán elfogult „irodalomtörténetre” volt (könyvformában is megjelent) hathatós felelet –, mint az évszázados hagyományokhoz ragaszkodó, nemzeti elkötelezettségű folyóiratok és könyvkiadók (Magyar Napló, Kortárs, Orpheusz) látóhatárt tágító – értékmentő, értékörző, új értéket létrehozó – megannyi kísérletének.

„A fáradt, a beteg embert gyógyítani kell. A közönséget is. Reményt kell adni. Igaz, ez a legnehezebb. Miként Illyés Gyula írta egy versében: »A legnagyobb bátorság a remény.«” Ebből a megállapításból (*Magyar irodalom – magyar jövő*) nem nehéz következtetni Vasy alapállására. Az ő felfogásában, több évtizedes tanári munkája és megannyi könyve a bizonyíték, az író nemcsak alanyban és állítmányban gondolkodik, hanem *nemzetben* is. A közösség, egy nemzet – tágabban, az emberiség – gondja számára sosem teher, hanem szolgálatra fogant (önkifejezői) lényének, írói kiteljesedésének legfőbb bizonyága.

A fentiek alapján nem véletlen, hogy a vallomástól, sőt lírai vallomástól (családi indíttatás, olvasói buzgalom, a szeretet ereje) sem ódzkodó irodalomtörténész-kritikus azt a – Balassi Bálinttól Utassy Józsefíg és Nagy Gáspárig tartó – vonulatot érzi magához legközelebb, amelynek tagjai *szent* kötelességüknek érezték, gyakorta forradalmi hevülettel (1848, 1956), a nép, illyési szóval a „kakasülők” nincstelenjeinek és a diktatúra szenvedőinek fölemelését, az így vagy úgy elorzott haza visszaszerzését, a *nemzeti sorskérdések* ébren tartását és az elárvult, sokszor meggyalázott *lélek* ápolását. Ezért is hat dörgedelemnek a szava, amikor a ma annyira divatos kánonépítő *mesterkedéseit* bírálja: „Ha Németh Lászlót, Illyés Gyulát és a hozzájuk hasonló alkotókat kiiktatjuk a magyar kultúrából, akkor egy falanszter rabszolgái leszünk” (*Kétféle irodalmi kultúra?*).

A *Bajza utca* mint várépítő gesztus attól erős, hogy legkisebb ízében is (akár egy születésnap köszöntő vagy nekrológ kapcsán) ott a megértő, de sokszor könyörtelen kritikus világos társadalmi ítélete, esztétikailag megalapozott véleménye. Amikor lassan Ady és Babits is a posztmodern *blabla* által ácsolt szégyenpadra kerül, Vasy szembemenvén a *divatos* árral, nem győzi hangsúlyozni a kitagadott életművek – irányzattól független – értékét.

Az októberi magyar forradalomra mint erkölcsi alapra – a kötet egyik legfontosabb ciklusa az *1956 emléke* – úgy lehet építeni, hogy miközben világossá válik a Magyar Írószövetség (és a forradalmat előkészítő író-társadalom) irodalmon messze túlnyúló szerepe, új társadalmi rendet követelő *hatékonyasága*, kirajzolódik az a belső, a minőségeszményt (Németh László) foganatosító kör is, amely a műveket sosem valaminő irányzathoz való tartozásuk, hanem esztétikai értékük szerint osztályozza.

Ebbe a magyar líranyelvet megújító Juhász Ferenc és Nagy László – a tanulmányíró szerint ők a zászlóshajók – éppúgy belefér, mint a történelmi ihletésű drámák mellett az *abszurdoidjai* révén avantgárdhoz is vonzó Páskándi Géza. A színpad fölcent szerelmese, Hubay Miklós éppúgy, mint a népi szürrealitás vagabund költője, Kormos István, vagy az *Elérhetetlen föld* című nevezetes líra-antológiának bensőjükben „a torkon vágott forradalmak pirosát és gyászát viselő” tagjai. És mindazon prózaírók – Déry Tibortól Sánta Ferencig és Galgóczi Erzsébetig hosszú a sor –, akiknek a műveiben a társadalom ügyei együtt lélegeztek a személy legbensőbb titkaival (bűn, bűnmegvallás, stb.).

Nem kell a reáliák kazamatáiba belefulladás annak, aki a történelmet és a csaknem szociografikus valóságot emeli mítoszi magasságba. (Juhász Ferenc lírája épp ezáltal nőtt az égig.) A reália itt sors, magyarság-ismeret, nemzetföltés és olykor ostorozás éppúgy lehet, mint a közösség szorítójába került s ott

izmosodó lélek költészettel hitelesített látomása. „Ha Ady Endrét elfeledjük, magyarságunkról kezdünk lemondani” – olvashatjuk az *Ady Endre – az elfelethetetlen* című emlékezésben. De a kortárs magyar irodalom fő vonulatának negligálása – ami ellen az író-irodalomtörténész mindig fölemeli a hangját – ugyanilyen veszéllyel jár.

A *Bajza utca* című „műfajtalan” kötet írásai – tanulmányok, emlékbeszédek, köszöntők, nekrológok, interjúk – éppen *hasznosságukkal* válnak szociográfiai valósággá. Mi több, olyan „mozgó”, a szubjektivitást is építő kockává emelő *írószövetségi történetet* reprezentálnak, amely óhatatlanul betagozódik az *irodalomtörténetbe* és a *társadalomtörténetbe* (1956, az ötvenes évek szellemi harcai stb.) Ezekben az írásokban nem csupán a hűvös elemző, az irodalomtörténet botlásait kiigazító kritikus, a pedagó-

A Württemberg-huszárok rohama Fogarasnál

giai hajlammal megáldott tanító, a politika vegykonyhájában szagot fogó írószövetségi vezető mutatkozik meg, hanem a jókedvű, a családi indítást többször előhozó, a szeretet piramisát valóságos erőnek képzelő, az olvasást életszükségletnek tartó „magánember” is.

Az egyszer elemző, másszor líraivá váló hang mellett (humorral vegyített verses köszöntők) fontos szerepet játszik a bibliográfiában való otthonosság és a statisztikai pontosság (*Szépirodalmi művek az 1956-os forradalom előkészítésében*), valamint több művészeti ág, irányzat stb. ismerete (képzőművészet, zene, neoavantgárd). Vasy Géza az írást minden ízében szinte ünnepi cselekedetnek tudja, s ez a lelkesülés minden során érződik.

Gondosabb szerkesztés nyilván emelt volna a rendhagyó írószövetségi krónika színvonalán – nem csupán Juhász Ferenc zseniális hatsorosát (*Himnusz-törredék*) olvashatjuk kétszer, ám az azonos tematika miatt egy-egy cikk több mondatát is –, de a *Bajza utca* értékét ezek a kis szeplők nem kezdik ki. Az az értékkereső józanságban van.

Szakolczay Lajos

tori Iskolájának hallgatója.

Áfra János (1987, Hajdúböszörmény) költő, a KULTer.hu alapító főszerkesztője, az Alföld munkatársa, továbbá a Prae.hu és a Szkhonion szerkesztője. A Debreceni Egyetem Irodalomtudományok Doktori Iskolájának hallgatója.

esszéírók, elbeszélők, 2010), *Igézet és magyarázat* (tanulmányok, 2012), *A Hívó Hang – Pályakép Tornai Józsefről* (2013).

Alföldy Jenő (1939, Budapest) irodalomtörténész, kritikus, a Nemzeti Tankönyvkiadó nyd. főszerkesztője; József Attila-díjas (1984). Kecskeméten él. Legutóbbi kötetei: *A megszenvedett éden* (Költők,

temen. Számos monográfiája, egyetemi jegyzete, könyve jelent meg magyar és angol nyelven a magatartástudományok és az orvosi antropológia tárgykörében. Az *Ökotáj* folyóirat szerkesztője 1998 és 2010 között. *Attached files* című monográfiája megjelenés előtt áll.

Baji Lázár Imre (1957, Budapest) orvos, antropológus, egyetemi docens. Gyakorló orvosi munkája mellett 1993 óta tanít a Semmelweis Egyetemen és 2004 óta a Károli Gáspár Református Egyetemen.

2003–2012 között a Magyar Televízió munkatársa. 2003–2008 között a bukaresti Magyar Kulturális Intézet igazgatója. Legutóbbi kötetei: *Humok Európában. Gondolatok a magyar kulturális diplomáciáról* (2010), Alain Minc: *Új középkor* fordítás franciából.

Beke Mihály András (1956, Bukarest) író, újságíró, műfordító, kultúr-diplomata. A Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar–orosz szakán végzett. A PPKE-n szerzett Európa-szakértő diplomát.

eddig német, szerb, szlovén és bolgár nyelvre fordították le. Tagja a JAK-nak, a FISZ-nek és a Színházi Kritikusok Céhének. Első verseskötete: *Szórapa* (2011) 2012-ben elnyerte a Makói Medáliák-díjat.

Deres Kornélia (1987, Miskolc) költő, szerkesztő. Az ELTE magyar–angol szakán végzett, 2011-től ugyanott az Irodalomtudományi Doktori Iskola ösztöndíjas hallgatója. 2003 óta publikál. Verseit

Társaság tagja. József Attila- (2000) és MAOE Életműdíjas (2006). 2011-ben kitüntették a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztjével. Legutóbbi novelláskötetei: *Pók a víz alatt* (2012), *Mélyebbre* (2013). Legújabb kötete idén áprilisban jelenik meg *Fortuna szekerén* címmel kiadónk gondozásában.

Ferdinandy György (1935, Budapest) író. 1964-től a Puerto Ricó-i Egyetem tanára. 1976-tól 1985-ig a Szabad Európa Rádió külső munkatársa. A francia írószövetség és a Nemzetközi Magyar Filológiai

jelenleg a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnokának tudományos helyettese. 2012-ben kitüntették a Magyar Érdemrend középkeresztjével. Legutóbbi kötetei: *A Drávától a Lajtáig. Tanulmányok az 1848. nyári és őszi dunántúli hadi események történetéhez* (2008), *Negyvennyolcas történetünk mai állása* (2011).

Hermann Róbert (1963, Székesfehérvár) történész, az MTA doktora. 1987 óta a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum munkatársa, egy ideig igazgatója, majd a Bécsi Állandó Levéltári Kirendeltség vezetője,

Szabó Zoltán-díjas (2005), a Magyar Írószövetség és a HM pályázatának nívódíjában (2003, 2004, 2009), különdíjában (2005) és összevont díjában (2007, 2011) részesült. Legújabb novelláskötete idén tavasszal jelenik meg *Kertek és kerítések* címmel kiadónk gondozásában.

Ircsik Vilmos (1944, Városlód) író, műfordító, az ELTE magyar–német–orosz szakán végzett. Irodalmi munkásságát a Tiszta szívvel nemzedékében kezdte. Veszprémben él. Magyar Napló-nagydíjas (2000),

Legutóbbi verseskötete: *Az időben rend van* (2011).

Jenei Gyula (1962, Abádszalók) költő, az Eső főszerkesztője, a szolnoki Varga Katalin Gimnázium tanára. Legutóbbi verseskötete: *Az időben rend van* (2011).

Kelemen Lajos (1954, Büssü) író, Kaposváron él, Radnóti-díjas. Legutóbbi kötetei: *Olvasó* (esszék, 2008), *Föltett igaz* (versek, 2010), *Égni másért se* (esszék, 2012), *Arnyalatok igazsága* (tanulmányok, 2013), *Szállsz te már, magad... – Tóth Erzsébet költészetéről* (2013).

Legutóbbi kötete: „*Egy a lengyel a magyarral*”. *A szabadságharc ismeretlen lengyel hősei* (2013). Legújabb kötete *Bem tábornok – Az örök remények hőse* címmel idén márciusban jelenik meg kiadónk gondozásában.

Kovács István (1945, Budapest) költő, polonista, történész, a Kilencek költőcsoport tagja. A krakkói Lengyel Tudományos Akadémia és a Magyar Művészeti Akadémia tagja. József Attila- és Babérkoszorú-díjas.

Legutóbbi verseskötete: *Testi misék* (2012).

Kürti László (1976, Vásárosnamény) költő. Filozófusként végzett Debrecenben, testnevelő és gyógytestnevelőként a budapesti Semmelweis Egyetemen, illetve Egerben, az Esterházy Főiskolán. Jelenleg

Legutóbbi verseskötete: *Szokrátis kommunikáció* (2011).

Lovász Irén (1961, Karcag) énekművész. 13 szólólemeze közül több aranylemez lett. Az Év Énekesnője eMeRTon-, a Bartók Béla- a Magyar Művészetért- és a Német Zene-kritikusok Díjának kitüntetettje. *Gyógyító Hangok* című lemezsorozata a Magyar Zeneterápiás Egyesület ajánlásával jelent meg. Elődóművészi pályája mellett tudományos kutató, a néprajztudomány kandidátusa, a Károli Gáspár Református Egyetem oktatója, egyetemi docens. Legutóbbi kötete: *Szokrátis kommunikáció* (2011).

meg. Budapesten és Salföldön él.

Rosonczy Ildikó (1953, Szekszárd) a Magyar Napló munkatársa. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc kutatója, fordításában és gondozásában több, az orosz fegyveres beavatkozásra vonatkozó kötet jelent

1966 és 2001 között a BBC magyar osztályán volt rovatvezető. 1989 óta írásai Magyarországon jelennek meg. Legutóbbi kötete: *Tamperdü* (2013).

Sárközi Máttyás (1937, Budapest) Angliában élő József Attila-díjas író, irodalomtörténész és újságíró. Tanulmányait a londoni egyetem magyar nyelv és irodalom tanszékén végezte (BAHons).

Szokolczay Lajos (1941, Nagykanizsa) irodalomtörténész, kritikus. Kortárs magyar irodalommal, különös tekintettel a határon túli magyar literatúrára, valamint színház- és képzőművészettel foglalkozik.

Budapesten él. Kölcsény- (1995), József Attila- (1996), Arany János- (2012) és Tamási Áron-díjas (2012). Legutóbbi kötetei: *Párbeszédék és perbeszédék* (interjúkötet, 2010), *Határtalan* (2011), *Sorsszerűség, álmom, etika* (2012).

Szemadám György (1947, Budapest) festőművész, író. Tagja a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének, a Magyar Festők Társaságának, Magyar Művészeti Akadémiának és a Magyar Írószövetségnek.

Az MMA képzőművészeti tagozatának vezetője. A Magyar Köztársasági Érdemrend kiskeresztje kitüntetéttje (1997) és Munkácsy-díjas (2001), Hungart Ösztöndíjas (2011).

Vári Fábrián László (1951, Tiszaújlak) költő, műfordító, folklorista. Kárpátalján, Mezőváriiban él, a Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportjának és az Együtt című folyóirat szerkesztőbizottságának elnöke.

Többek között Bethlen Gábor- (2001), József Attila- (2003), Balassi Bálint-émlékkard (2004), Ratkó József- (2007), Arany János- (2011), Kölcsény-díjas (2014), Magyar Köztársasági Érdemrend lovagkeresztje (2011) kitüntetéttje. Legutóbbi kötetei: *Jég és korbács* (versek, 2002–2010), *Tábori posta* (regény, 2011).

Fájdalommal tudatjuk, hogy **ERDÉLYI GYULA**, a Magyar Írószövetség tiszteletbeli tagja 66 éves korában, 2014. február 17-én elhunyt.

Elment a Mindenes

Gyuszikám, Drága Barátunk! Elmeneteleddel tört szúrtál a szívünkbe. Tört, ami onnan már sohasem húzható ki. Több mint két évtizedig – közben az elnökök jöttek-mentek – az Írószövetség tartóoszlopa voltál, ezért is a végtelen fájdalmunk. Te voltál a Mindenes: nemcsak gondnok, sofőr, fogadások házigazdája, a csavar (mindig hiányzott valahonnan valami) meghúzója, de hűséges barát, aki az irodalmon kívül a zenéhez is értett. Nem feleddet, hogyan is feleddet volna, a valahai furuglás (fagottos) tanulmányokat, s hogy zenét hordozott a lelked, derével szétosztottad magadat az íróknak. Jókedvvel, hogy belőled – hivatástudatodból, segítőkészségedből – is erősödjünk. Fúrtál-faragtál, jöttél-mentél, ezermester kezed sosem volt munka nélkül. Mindig mondtam neked, nélküled az Írószövetség összedőlne volna. Te csak mosolyogtál. Pedig komolyan gondoltam. Vajon tudjuk-e pótolni – Dani fiad szorgosan a helyedbe lépett – a tartóoszlopot? Most már én sem röhögök, mint az íróasztalod mögötti kis „baráti falon” látható fényképen. Ott sirattad fotóikat nézve meghalt barátaidat is: Mátis Líviát, Nagy Gazsit és Deák Lacit. Most mi siratunk, Drága Barátunk, érezd magadat jól az angyalok seregében! Isten veled!

Budapest, 2014. február 18.

Szokolczay Lajos

Az FMK márciusi kulturális programjai

Március 4. kedd, 17.00

Nemcsak éghajlatváltozás

Tudományos előadás

Helyszín: FMK szalonterem

Március 6. csütörtök, 17.00

József Attila Irodalmi Szalon

„Szabadság, szerelem”

Takaró Mihály előadása Petőfi Sándor költészetéről

Helyszín: FMK szalonterem

Március 8. szombat, 9.00

Cimbora játszóház

Helyszín: FMK földszinti előadóterem és előcsarnok

Március 21–22., péntek–szombat

Lego kiállítás, játszóház és börze

Helyszín: FMK földszinti előadóterem

Március 23. vasárnap, 9.00

Fotóbörze

Helyszín: FMK földszinti előadóterem és előcsarnok

Március 17 – április 12.

József Attila Versfesztivál FMK és Intézményei

